

PRAKSE IETEIKUMI PRAKSE VII SE

ISSN 1691-273X

18

**VALODAS PRAKSE:
VĒROJUMI UN IETEIKUMI**

Latviešu valodas aģentūra

Nr. 18/2023

VALODAS PRAKSE: VĒROJUMI UN IETEIKUMI

Populārzinātnisku rakstu krājums

18

**Rīga
Latviešu valodas aģentūra
2023**

UDK 811.174(082)

Va 390

Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 18.
Atb. red. I. Druvieta. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2023. 184 lpp.

Atbildīgā redaktore – *Dr. habil. philol.* Ina Druvieta

Recenzenti

Dr. philol. Linda Lauze

Dr. philol. Agris Timuška (īpašvārdu atveide)

Populārzinātniskā rakstu krājuma „Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi” 18. laidienā gan ietverti analītiski raksti par norisēm latviešu valodā, gan izvērtēti aktuāli valodas prakses jautājumi. Krājumā vērtēta digitālo tehnoloģiju ietekme uz valodas attīstību, jauniešu sarunvaloda un tās atspoguļojums literatūrā, jauninājumi sarunvalodā, izdevumā iekļauta arī skolēnu valodas prasmes analīze un pārskats par latviešu nedzirdīgo zīmju valodu. Tāpat sniegti ieteikumi baltkrievu personvārdu atveidei, kā arī apkopoti jaunākie atbildīgo institūciju lēmumi valodas jomā, atbildes uz aktuāliem jautājumiem un pārskats par jaunākajiem izdevumiem latviešu valodniecībā.

Korektore Baiba Saulīte

Maketa un vāka dizaina autors Kristaps Rozītis

Rakstu krājuma 18. numuru maketēja Vanda Voiciša, SIA „Idea lex”

Projekta vadītāja Marta Balode

© LVA, 2023

© Vanda Voiciša, vāka un maketa dizains

ISSN 1691-273X

SATURS

IESKATS KRĀJUMĀ	5
VALODA UN TEHNOLOĢIJAS, VALODA LITERATŪRĀ	7
<i>Inta Urbanoviča</i> Kā digitālās tehnoloģijas maina valodu	7
<i>Rudīte Rinkeviča</i> Jauniešu valodas atveide mūsdienu latviešu pusaudžu literatūrā	20
SKOLĒNU VALODAS ĪPATNĪBAS	34
<i>Sanita Martena</i> Vidusskolas beidzēju latviešu valodas prasme: ko atklāj pārsapņemas teksti?	34
<i>Normunds Dzintars</i> Jauniešu valodas kvalitāte latviešu valodas centralizētā eksāmena pirmajā daļā	46
SARUNVALODAS ATTĪSTĪBAS TENDENCES	61
<i>Oskars Otomers, Andra Kalnača</i> Automašīnu un motociklu nosaukumi latviešu sarunvalodā	61
<i>Klīta Mellupa, Ilze Lokmane</i> Videospēļu angļismi latviešu valodā	76
<i>Justīne Bondare</i> Doubtot vai šaubīties? Koda jaukšana un angļismi „TikTok” lietotnē	95
LATVIEŠU ZĪMJU VALODA	109
<i>Dina Bethere</i> Latviešu nedzirdīgo zīmju valoda starppersonu saziņā un pētniecībā	109

PERSONVĀRDU ATVEIDE LATVIEŠU VALODĀ	124
<i>Nadežda Kopoloveca</i>	
Baltkrievu īpašvārdu atveide latviešu valodā	124
VALODAS KONSULTĀCIJAS	145
KOMISIJAS UN LĒMUMI	161
Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas lēmumi un ieteikumi	161
Latvijas zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas darbība (2021–2022)	166
JAUNIEŠU DIGITĀLRUNAS VĀRDNĪCA	170
JAUNĀKĀS GRĀMATAS	175
ZIŅAS PAR AUTORIEM	182

IESKATS KRĀJUMĀ

Latviešu valodas aģentūras izdots rakstu krājums „Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi” svin pilngadības svētkus – pie lasītājiem dodas jau astoņpadsmitais šīs sērijas izdevums. „Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi” līdztekus vairākiem zinātniskiem žurnāliem un turpinājumizdevumiem valodniecībā ir vienīgais populārzinātniskais rakstu krājums par latviešu valodu. Tajā ietverti pārdomu raksti par norisēm valodā un valodas politikā, izvērtēti aktuāli latviešu valodas prakses jautājumi, sniegta informācija par jaunākajiem koleģiālo valodas normu kodifikācijas komisiju lēmumiem. Arī šajā 18. laidienā atrodami pārspriedumi un informācija būs noderīga ne tikai valodniekiem, skolotājiem, humanitāro un sociālo zinātņu studentiem, bet arī plašākai sabiedrībai – visiem, kuriem rūp latviešu valodas tagadne un nākotne.

Populārzinātniskā rakstu krājuma „Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi” 18. laidienā ievada **Intas Urbanovičas** raksts par digitālo tehnoloģiju ietekmi uz valodas funkcionēšanu. Autore secina, ka sabiedrībai ir jāpievērš uzmanība digitālajā vidē notiekošajām valodas pārmaiņām, aktīvi jāiesaistās šo procesu regulēšanā un pastāvīgi jādiskutē par lingvistiskajām aktualitātēm, kas ir nozīmīgas digitālajā ērā. Arī valodas normas būtu jāsalāgo ar attīstības tendencēm, ko nosaka digitālo tehnoloģiju specifika.

Vairākos rakstos analizēti jauninājumi latviešu sarunvalodā – **Andra Kalnača** un **Oskars Otomers** pievērsušies automašīnu un motociklu nosaukumiem, **Klīnta Mellupa** un **Ilze Lokmane** – anglismiem videospēļu valodā. Raksturīga mūsdienu latviešu sarunvalodas iezīme ir valodas kodu jaukšana – to, pamatojoties uz lietotnes „TikTok” materiāliem, pētījusi **Justīne Bondare**. Pētniece ir sagatavojusi arī krājuma beigās ievietoto „Jauniešu digitālrunas vārdnīcu”, kurā ir apkopoti mikroblogošanas vietnē „Twitter” atrodami un visbiežāk lietotie jauniešu slengismi, kuros atspoguļojas jauniešu valodā vissvarīgākais – draudzība un attiecības, humors un saskaņota reakcija uz popkultūrā notiekošo, sajūtu pasaule un tās aprakstīšana. Šajā sarakstā iekļautajos 32 šķirklajos sniegta informācija ne tikai par vārda, izteiciena vai akronīma nozīmi, bet arī nozīmes nianšes un lietotāju vai autore pieņemtie piemēri. Jauniešu slengā lietotie vārdi nepaliek tikai viņu sociālajā grupā, bet tie ienāk arī plašākā sabiedrībā, tāpēc to nozīme būtu jāzina arī citu vecumgrupu pārstāvjiem.

Sarunvalodā, īpaši jauniešu sarunvalodā, varam vērot daudzveidīgus valodas slāņus un valodu kontaktu izpausmes. Tās atspoguļojas gan plašsaziņas līdzekļos, gan daiļliteratūrā. **Rudītes Rinkevičas** pētījumā aplūkota jauniešu valodas atveide mūsdienu latviešu pusaudžu literatūrā, izvērtējot valodas vienību atbilstību realitātei un māksliniecisko mērķu

sasniegšanai. Bet kāda ir latviešu, it īpaši jaunās paaudzes, spēja izmantot visus latviešu valodas paveidus, arī literāro valodu? Uz šo jautājumu atbildi rakstā „Vidusskolas beidzēju latviešu valodas prasme: ko atklāj pārspriedumu teksti?” meklē **Sanita Martena. Normunds Dzintars** savukārt ir analizējis jauniešu valodas kvalitāti latviešu valodas centralizētā eksāmena pirmajā daļā un secinājis, ka skolēnu zināšanas un prasmes ortogrāfijā un interpunkcijā ir ļoti zemas, tāpēc mācību procesā nedrīkstētu atteikties no padziļinātas gramatikas apguves.

Valoda un valodas lietojums ir nozīmīgs iekļaujošas sabiedrības veidošanā. **Dina Bethere** rakstā „Latviešu nedzirdīgo zīmju valoda starppersonu saziņā un pētniecībā” lasītāju iepazīstina ar dažādiem latviešu nedzirdīgo zīmju valodas uzbūves, lietojuma un pētniecības aspektiem, atspoguļojot arī nedzirdīgo cilvēku kopienas pārstāvju viedokļus par nedzirdīgo zīmju valodas izmantošanu ikdienas saziņā.

Tradicionālajā krājuma sadaļā, kas veltīta citvalodu personvārdu atveidei, ievietots **Nadeždas Kopolovecas** izstrādātais sistēmiskais pārskats par baltkrievu personvārdu atveidi latviešu valodā.

Krājums „Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi” ir arī visvieglāk pieejamais avots, kur vienkopus rodama informācija par ieteikumiem aktuālos valodas lietošanas jautājumos un par koleģiālo institūciju lēmumiem. Šajā krājumā plašu pārskatu par iepriekšējā gada aktualitātēm valodas konsultāciju dienesta praksē apkopojušas Latviešu valodas aģentūras lingvistes **Santa Logina, Kristīne Pēča, Iveta Pūtele** un **Evelīna Zilgalve**. Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas darbību aizvadītā gada laikā raksturojis **Māris Baltiņš** un **Astrīda Vucāne**, Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas lēmumus un ieteikumus – **Agris Timuška**. Sadaļā „Jaunākās grāmatas”, ko sagatavojusi **Marita Silkāne**, varam iepazīties ar latviešu valodas jautājumiem veltītajām grāmatām, rakstu krājumiem, tiešsaistes lietotnēm u. c. uzziņu materiālu, kas nācis klajā no 2021. gada novembra līdz 2022. gada novembrim.

Paldies visiem, kas pielikuši roku šī krājuma tapšanā! Lasīsim pētījumus, izteiksim savu viedokli un pārspriedīsim norises latviešu valodā, tādējādi veicinot tās lietojumu un bagātību!

Rakstu krājuma atbildīgā redaktore
Dr. habil. philol. Ina Druvieta

VALODA UN TEHNOLOĢIJAS, VALODA LITERATŪRĀ

Inta Urbanoviča

Kā digitālās tehnoloģijas maina valodu

21. gadsimts sevi ir pieteicis kā digitālo tehnoloģiju laikmeta sākumu, un katru dienu sabiedrība iepazīst jaunas un jaunas iespējas digitālajā pasaulē. Daudziem noteikti ir grūti iedomāties savu ikdienu bez viedtālruna, viedpulksteņa, datora, planšetes, televizora vai kādas citas ierīces, jo tās būtiski atvieglo sadzīvi un pamazām kļūst par daļu no mūsu identitātes. Moderno tehnoloģiju lietošanas biežums ir atkarīgs no dažādiem ekonomiskiem, politiskiem un sociāliem apstākļiem, tomēr statistikas dati liecina, ka 2022. gadā apmēram 63,1 % pasaules iedzīvotāju veido t. s. digitālo sabiedrību (Statista 2022), proti, tā ir cilvēces daļa, kas izmanto dažādas digitālās iespējas ikdienā.

Digitālo tehnoloģiju sākums, līdzīgi kā datortehnikas un interneta rašanās, ir saistāms ar militārām vajadzībām. 1942. gada pavasarī ASV Nacionālās aizsardzības izpētes komiteja sasauca tā laika pazīstamākos zinātniekus un inženierus, lai lemtu par pretgaisa ierīču izstrādi, kuru uzdevums būtu pārtvert un iznīcināt pretinieka raidītus šāvuņus. Sanāksmē tika secināts, ka viens no iespējamiem risinājumiem varētu būt noteiktu matemātisku vienādojumu analoģu izstrāde, kas radītu ātrdarbīgus impulsus un liktu vajadzīgajam mehānismam kustēties atbilstoši aprēķinātam algoritmam (Ceruzzi 2013, 9). Tā praksē tika ieviests termins, kas apzīmēja ciparu kodus informācijas apmaiņai. Vārds „digitāls” nozīmē ‘skaitļos pārvērsts; tāds, kas izmanto skaitļus’ (Tēzauris 2022). Atšķirība starp analogajām un digitālajām tehnoloģijām ir tāda, ka analogajās informācijas sistēmās dati tiek apstrādāti un pārraidīti secīgi pa vienam vienumam, līdz tie visi ir aptverti, savukārt digitālās tehnoloģijas darbojas, izmantojot divvirzienu pamatmetodi – digitalizētie dati tiek ierakstīti bināro ciparu 0 un 1 binārajā kodā, ko ierīces izmanto, lai apstrādātu un pārsūtītu informāciju, tātad datu analīze notiek vienlaicīgi un nepārtraukti, izmantojot bināro principu, un šāda informācijas apstrāde ir ātrāka un precīzāka (Johnson 2021).

Digitālās tehnoloģijas ir būtiski mainījušas informācijas izmantošanas principus gan kvantitatīvā, gan kvalitatīvā aspektā – ir palielināties apstrādei pakļautais informācijas apjoms, ātrums, kā arī kopumā ir uzlabojusies apstrādes kvalitāte, turklāt šīs tehnoloģijas ļauj pārveidot un samazināt milzīgu informācijas apjomu mazākās vienībās, kas ir ērtākas izmantošanai. Mūsdienās ir grūti iedomāties kādu jomu, kurā netiktu izmantota

digitalizācija, līdz ar to digitālās iespējas lielā mērā ietekmē sabiedrības sociālo, ekonomisko, politisko dzīvi.

Ar terminu „digitālās tehnoloģijas” tiek apzīmēti visi elektroniskie rīki, sistēmas, ierīces un resursi, kas rada, glabā un apstrādā datus (Dictionary 2022; IGI Global 2022). Sabiedrība diendienā izmanto digitālo tehnoloģiju iespējas – dažas pazīstamākās no tām ir sociālo mediju platformas (piemēram, „Facebook”, „LinkedIn”, „Twitter”, „Instagram”), neskaitāmas tīmekļvietnes, robotika, mākslīgais intelekts, mašīntulkošana, e-grāmatas, 3D drukāšana, GPS ierīces – ģeogrāfiskās atrašanās vietas noteikšana, tiešsaistes spēles u. c. (Johnson 2021).

Digitālās tehnoloģijas straujā tempā kļūst par neatņemamu mūsu ikdienas sastāvdaļu, un lielai daļai sabiedrības ir grūti iedomāties savu dzīvi bez tām. Ilustrācijai var aplūkot piemēru par rokas pulksteni: vairākus gadsimtus šīs mehāniskās ierīces galvenā funkcija bija rādīt pareizu laiku, kā arī tā varēja noderēt kā apliecinājums cilvēka statusam, taču mūsdienās pulkstenis kā digitāla ierīce jeb viedpulkstenis ir ieguvis daudz plašākas funkcijas (telefona, datora, mikrofona, kalkulatora, navigatora u. tml.), to var izmantot bankas kartes vai grāmatas vietā. Viedpulkstenis skaita ne tikai laiku vai naudu, bet arī cilvēka sirdspukstus, dienā noietos soļus, mēra pulsu un citus veselības rādītājus, kā arī pēc noteikta algoritma var signalizēt par dažādām atkāpēm no izskaitļotā algoritma, liekot cilvēkam mainīt savus paradumus (sk. 1. attēlu; visi attēli no autores personiskā arhīva).

Digitālās tehnoloģijas ir radījis cilvēks, un cilvēka prāts ir noteicis, kā tās attīstās un turpinās attīstīties, bet pašreiz var novērot arī pretēju efektu – šīs tehnoloģijas ietekmē cilvēku un viņa gadsimtu vai pat gadu tūkstošu gaitā izstrādājušos un stabilizējušos paradumus, turklāt šīs izmaiņas ir vērojamas ļoti dažādās dzīves jomās, sākot no elementārām ikdienas vajadzībām un beidzot ar sarežģītiem zinātniskiem eksperimentiem.

1. attēls.

Viedpulkstenis un
analogais pulkstenis

Digitālās tehnoloģijas ir multifunkcionālas, tomēr liela nozīme tajās ir valodai, kas pilda galvenās organizētājfunkcijas mijiedarbē starp cilvēku un ierīci. Valoda ļoti plaši tiek izmantota digitālajās tehnoloģijās, un, protams, tas rada savstarpēju ietekmi. Mūsdienās aizvien biežāk dominē uzskats, ka blakus jau zināmajiem informācijas izpausmes un nodošanas veidiem – audiālajai videi, kas paredzēta runātajai valodai; grafiskajai videi, kas paredzēta rakstītajai valodai; optiski kinētiskajai videi, kas paredzēta žestikulācijai un ķermeņa valodai, – ir definējama ceturrtā vide, ko var dēvēt par elektronisko jeb digitālo vidi (Crystal 2011, 16). Šo vidi raksturo vairākas specifiskas pazīmes, piemēram:

- dalības sinhronitāte vai tās trūkums (dalībnieki var piedalīties saziņā vienlaikus vai katrs atšķirīgā laikā),
- ziņojuma dalāmība (autoram ir iespēja informāciju pārraidīt pa daļām),
- informācijas mainīgā noturība (cik ilgi un kādā veidā informācija pastāv šajā vidē),
- ziņojuma izmēra ierobežojums (tas ir mainīgs, tomēr ierobežots, piemēram, e-pastā, telefona īsziņā),
- saziņas kanālu daudzveidība (multimediālas iespējas),
- identitātes simulēšanas iespēja,
- iespēja ierobežot auditoriju,
- ziņojuma filtrēšana (atlase atbilstoši vēlmēm),
- ziņojuma citēšana un pārkopēšana,
- ziņojuma formāta regulēšana (Herring 2007).

Digitālā pasaule īsā laika posmā ir radījusi un turpina radīt dažādas jaunas parādības, kuru izpēte un analīze vēl ir nākotnes uzdevums. Tā, piemēram, Jānis Silis norāda, ka interneta vidē vērojama teksta „ģenerētāja” (autora) un teksta „patērētāja” (lasītāja) saplūšana vienā personā (Silis 2013, 370), līdz ar to ierastā dihotomija „autors” vs. „adresāts” vairs nav pietiekama mūsdienu saziņas izpratnē. Ir nepieciešams pārdomāt, izpētīt, papildināt šo jēdzienu sarakstu, turklāt tajā, iespējams, būtu ietilpināmi arī citi funkcionāli sinonīmiski jēdzieni, piemēram, „tekstapstrādes robots” vai „avatārs”.

Elektroniskā vide ietekmē visas pasaules valodas, kas tiek izmantotas šajā vidē, turklāt ietekme īstenojas diezgan strauji. Šajā rakstā ir aplūkotas dažas aktuālas latviešu valodas attīstības tendences, kas ir vērojamas valodas līdzekļu lietojuma paradumu maiņā digitālo tehnoloģiju izmantošanas dēļ:

- ekonomēšana,
- multimodalitāte,
- demokratizācija,
- automatizācija.

Šīs tendences nav nekas jauns valodas attīstībā – tās ir bijušas un pastāv nepārtraukti, kamēr valoda funkcionē, tomēr pašreiz tās iegūst jaunas iezīmes digitālo tehnoloģiju ietekmē. Kā piektā ir pieminēta arī pavisrība, kas pašreiz, pēc autores domām, ir saasinājusies latviešu valodas lietojumā.

Ekonomēšanas tendence

Ekonomijas principu valodā valodas pētnieki ir analizējuši jau kopš 16. gadsimta (Vicentini 2003, 44), savukārt 20. gadsimta pirmajā pusē tika definēts t. s. mazākās piepūles princips (angļu val. *Principle of Least Effort*), kas paredz, ka dzīvas būtnes uzvedību raksturo tieksme lietot pēc iespējas mazāku piepūli mērķa sasniegšanai (par to sk. Vicentini 2003). Arī valodai ir raksturīgs šis princips, tāpēc, piemēram, vārdi tiek saīsināti, noklusēti, likvidēti vai mainīti, tomēr tajā pašā laikā valodā saglabājas līdzsvars starp maksimālu ekonomiju un teksta izpratni (Zhou 2012, 100). Ekonomijas princips valodā īstenojas visos valodas paveidos un visos valodas līmeņos, piemēram, tas ir vērojams tādos valodas procesos kā redukcija, strupināšana, īsināšana, elipse.

Modernās digitālās tehnoloģijas ir aktualizējušas ekonomēšanas tendenci valodā, un tā ir atkarīga no vairākiem nosacījumiem. Tehnoloģiju izmantošana tērē dažādus resursus (laiku, elektrību, naudu u. c.), un ikviens tehnoloģiju lietotājs ir ieinteresēts iegūt pēc iespējas lielāku labumu, tērējot pēc iespējas mazāk līdzekļu. Digitālās ierīces piedāvā plašas funkcionālās iespējas, un to izmantošana ir laikietilpīga, tāpēc cilvēks iespēju robežās cenšas taupīt laiku, un tas ietekmē informācijas apstrādes paņēmieni izvēli. Tāpat digitālajām ierīcēm ir raksturīgs ierobežots ekrāna izmērs, kurā ir iespējams ietilpināt aktuālo informāciju, un arī šī īpatnība ietekmē informācijas noformēšanas paņēmienus. Piemēram, runāta teksta izmantošana rakstīta teksta vietā ir viens no veidiem, kā taupīt vietu ekrānā. Rakstītie teksti, kas tiek prezentēti digitālajās ierīcēs, ir īsāki nekā citi saturiski līdzvērtīgi teksti (piemēram, teksti grāmatās, periodikā), līdz ar to tie tiek veidoti, izmantojot īsākas struktūras teikumus, kas ir sakārtoti īsākās rindkopās. Pašreiz digitālajā vidē (piemēram, ziņu portālos, emuāru vietnēs, sociālajos tīklos) dominē vienas vai vairāku rindkopu teksti, kas ir vizuāli un saturiski ātri uztverami. Vienu rindkopu parasti veido 3–5 teikumi, kas struktūras ziņā var būt gan vienkārši, gan salikti, un kopumā to struktūra, kā arī teikumos lietotā interpunkcija ir diezgan vienkārša un viegli uztverama. Arī divdabja teicienu biežā lietošana liecina par mēģinājumiem īsināt saliktu teikumu struktūras.

Par ekonomēšanu liecina arī vārdu strupināšana, piemēram, *info* 'informācija', *etno* 'etnisks; etnoloģisks', *bio* 'bioloģisks', *eko* 'ekoloģisks', *kripto* 'kriptovalūta', *nets* 'internets'. Šī pazīme ir vērojama ne tikai digitālajā vidē. Tā ir uzskatāma par vienu no sarunvalodas pazīmēm, jo strupinājumus mēdz izmantot iesauku darināšanā, kā arī slengismu un okazionālismu radīšanā (Vulāne 2013, 259), tomēr tieši digitālajā vidē var vērot, ka vārdu strupināšana ir izmantota nevis stilistiskam efektam, bet gan resursu ekonomēšanas dēļ.

Ekonomēšana diezgan spilgti izpaužas rakstībā (sk. 2. attēlu), jo tekstu veidotāji cenšas izmantot saīsinājumus, simbolus, abreviātūras un citus teksta īsināšanas paņēmienus, lai paātrinātu saziņu elektroniskajā vidē. Bieži tiek izmantoti vispārzināmie saīsinājumi, piemēram, *u. c., utt., Dr., att., tel.*, taču sastopami arī specifiski īsinājumi, piemēram, vārda daļas vai patskaņu īsināšana: *vnk* 'vienkārši', *kks* 'kaut kas', *kpc* 'kāpēc'. Izplatīts valodas līdzekļu ekonomēšanas paņēmiens digitālajā vidē ir abreviātūru lietošana – tiek lietotas gan vispārzināmas abreviātūras, piemēram, *LV* 'Latvijas Republika', *SIA* 'sabiedrība ar ierobežotu atbildību', *TV* 'televīzija', gan šaurāka lietojuma abreviātūras, piemēram, *JV* 'partija „Jaunā Vienotība”', *LNG* 'sašķidrinātā dabasgāze' (angļu val. *Liquified Natural Gas*), gan sarunvalodas abreviātūras, piemēram, *OK* (angļu val. *okay*), *OMG* (angļu val. *Oh my God!*). Arī logogrammu izmantošana liecina par tendenci ekonomēt valodas līdzekļus, jo vārda vai tā daļas vietā tiek lietots cipars vai kāds cits simbols, piemēram, *2diēna* 'otrdiena', *4tā reize* 'ceturtā reize', *24/7* 'nepārtraukti jeb katru dienu divdesmit četras stundas diennaktī'. Arī elektroniskajā vidē plaši izmantoto iespēju lietot emocijzīmes vai citas piktogrammas var saistīt ar teksta autora vēlmi pēc iespējas precīzāk atspoguļot izteikto domu, izmantojot ierobežotu resursu klāstu.

2. attēls.

Ekonomēšanas piemērs rakstītā tekstā

Digitālo tehnoloģiju noteiktā ekonomēšanas tendence rada jaunus paradumus pareizrakstībā, vārddarināšanā, sintaksē u. c. valodas jomās, un tas ir jāņem vērā valodas plānošanā un normēšanā, kā arī to nevar ignorēt izglītībā un valodas apguves procesā. Izvērtējot valodas līdzekļu strukturālo un semantisko iederību valodas lietojumā, tie noteikti jāvērtē no taupības jeb ekonomijas viedokļa.

Multimodalitātes tendence

Modalitāte mūsdienu zinātnē ir starpdisciplinārs termins, to izmanto vairākās nozīmēs, un digitālo tehnoloģiju kontekstā tam ir sava specifiska nozīme. Multimodalitāte ir mijiedarbe starp dažādiem informācijas prezentēšanas veidiem, piemēram, starp attēlu un rakstītu/runātu tekstu (Korhonen 2010). Digitālās tehnoloģijas pamazām nojauc robežas starp divām tradicionālām un gadsimtiem ilgi nostiprinātām valodas izpausmes formām – rakstītu un runātu valodu. Teksti vairs nav tikai runāti vai rakstīti – digitālās tehnoloģijas ļauj tajos apvienot rakstītu/runātu tekstu ar dažādiem vizuāliem, audiāliem, kinētiskiem, taktilem vai telpiski situatīviem līdzekļiem. Multimodāli teksti var iekļaut attēlus, grafiku, slaidrādes u. tml. vizuālus papildinājumus, tie var ietvert kustību, piemēram, animācijas vai videomateriālus u. tml., tie var būt papildināti ar audiālu materiālu, piemēram, mūziku vai skaņu specefektiem. Un ar katru dienu digitālo tehnoloģiju iespējas multimodalitātes ziņā tiek papildinātas un pilnveidotas.

Rakstīti teksti aizvien biežāk tiek bagātināti ar zīmējumiem, attēliem, fotogrāfijām vai aplikācijām, tāpat tiek lietoti grafiki, tabulas un citi infografikas veidi. Spilgts piemērs ir skolas mācību grāmatu noformēšanas attīstība pēdējo gadu desmitu laikā – mācību grāmatas ir kļuvušas krāsainas, atraktīvas, tās tiek papildinātas ar tabulām, attēliem, zīmējumiem, karikatūrām, komiksiem, mācību diskiem un citiem papildmateriāliem. Šo pašu tendenci var novērot arī digitālajā vidē – informācija ekrānos ir vizuāli krāšņa un krāsaina, papildināta ar kustīgiem un/vai skanošiem papildelementiem. Interneta ziņu portālos paralēli rakstītajiem tekstiem aizvien biežāk parādās filmēti materiāli, un, nospiežot uz attiecīgās ikonas, uzrakstīto saturu var noskatīties arī video formā. Pašreiz multimodālu tekstu veidošana ir pieejama ikvienam, kurš lieto kādu digitālo ierīci, jo lietotājiem ir iespēja kombinēt tekstu ar attēlu, skaņu datnēm, dažādām animācijām u. tml. atkarībā no lietotāja prasmēm un iemaņām. Ilustrācijai izmantots piemērs no mobilās lietotnes „WhatsApp”, kurā teksta autors savas vajadzības izteikšanai ir izmantojis vairākus informācijas demonstrēšanas veidus: gan uzrakstītu tekstu, gan fotogrāfiju, gan audiodatni, gan animāciju (sk. 3. attēlu).

3. attēls.

Vairāku informācijas
demonstrēšanas veidu piemērs

Multimodalitātes tendence maina lasītāja gaumi, kā arī ietekmē teksta uztveres ātrumu un precizitāti, un šī tendence ilgtermiņā radīs jaunus pavērsienus tekstveides paradumos. Domājot par multimodalitāti perspektīvā, ir jāapzina galvenie multimodalitātes attīstības virzieni, jāpaplašina un jāvienkāršo multimodalitātes īstenošanas iespējas dažādās informācijas nodošanas vidēs, kā arī jāattīsta sabiedrībā multimodālā tekstpratība.

Demokratizācijas tendence

Digitālās tehnoloģijas ir lieliska iespēja, kā gan mutvārdos, gan rakstos var attīstīties nenormētie valodas paveidi, piemēram, sarunvaloda, sociolekti vai reģiolekti, līdz ar to, tieši pateicoties digitālo tehnoloģiju attīstībai, valodā var vērot t. s. demokratizācijas procesu, proti, nenormētie izteiksmes līdzekļi ikdienā tiek lietoti aizvien plašāk, un tie ietekmē normēto izteiksmes

līdzekļu kopumu. Valodas demokratizācija ir sociolingvistisks process, kas attiecināms uz specifiskām valodas izmaiņām, kuras ir saistāmas ar sabiedrības sociokultūras normu maiņu (Hiltunen, Loureiro-Porto 2020). Valodas demokratizācija ir vērojama gan mutvārdu, gan rakstu formā, un digitālās tehnoloģijas veicina šo procesu vairāku iemeslu dēļ:

- 1) digitālā vide paredz daudz ātrākas datu apstrādes iespējas, tāpēc pēdējo gadu desmitu laikā publiskajā telpā ir daudzkrāšņojies pieejamo tekstu skaits, un tā aptver visu valodas paveidu izpausmes iespējas;
- 2) izmantojot dažādas digitālās ierīces, mūsdienās ikviens sabiedrības loceklis neatkarīgi no viņa tekstveides prasmēm var kļūt par sociālās saziņas dalībnieku;
- 3) virtuālajā vidē saziņas dalībnieks var būt anonīms vai arī veidot virtuālu viltus personību, līdz ar to mazinās indivīda atbildība par valodu, kuru viņš lieto šajā vidē;
- 4) tiešo sociālo kontaktu vietā sāk dominēt virtuālie kontakti, taču kā kompensācija tiešo sociālo kontaktu trūukumam parādās indivīdu cenšanās pozicionēt plašākai sabiedrībai savu savpatību (piemēram, sociālo platformu konti, kuros privātpersonas dokumentē savu viedokli, savu ikdienas dzīvi u. tml.);
- 5) mūsdienu sabiedrība ir kļuvusi daudz iecietīgāka pret dažādu emociju paušanu valodā, un tā arī ir viena no demokratizācijas izpausmēm valodā, jo indivīdam ir diezgan brīvas iespējas pozicionēt savu daudzveidīgo emociju gammu;
- 6) mūsdienās cenzūras iespējas ir vājinājušās, un atbildība par teksta kvalitāti tiek atstāta indivīda ziņā.

Latvijā 20. gadsimta otrajā pusē valodas demokratizācijas process ir īstenojies paralēli demokrātijas attīstībai valsts politiskajā iekārtā, tāpēc iepriekš propagandētā kodificētā, cenzētā, stilizētā oficiālā valoda tika papildināta ar neliterāriem izteiksmes līdzekļiem un stilu eklektiku (Nītiņa, Veisbergs 2007, 301). Šī iemesla dēļ latviešu valodā strauji sāka attīstīties sarunvalodas paveids. Turklāt to veicināja arī modernās tehnoloģijas, jo digitālā vide piedāvāja iespēju sarunāties ne tikai mutvārdos, bet arī rakstu formā, piemēram, interneta tērzētavās, publicistikas tekstu komentāru sadaļās, neformālajā sarakstē. Visuzskatāmāk demokratizācija bija vērojama leksikā, kurā vispirms plašāku lietojumu ieguva sarunvalodas vārdi, piemēram, *čau*, *krenķi*, *skāde*, *forši*, pēc tam publiskajā vidē aizvien biežāk sāka parādīties vienkāršrunas vārdi, piemēram, *maita*, *stulbenis*, *purns*, vai vulgārismi, piemēram, *dirst*, *bļin*. Trāpīgi šo procesu ir aprakstījusi Dite Liepa savā pētījumā „Latvijas preses

valoda" (2011), kur ir analizēta dažādu vienkāršrunas vārdu izplatīšanās un konotatīvā nivelēšanās dažu gadu laikā (sk. Liepa 2011, 124–142). Tāpat būtiskas izmaiņas bija vērojamas arī valodas gramatiskajā sistēmā, kurā aktualizējās dažādi sarunvalodai raksturīgi procesi.

Valoda pēc būtības ir demokrātiska parādība, proti, valodas lietotāji to pēc vajadzības papildina vai pārveido, un valodas lietojumā vienmēr ir vērojamas valodas normas – daudzfunkcionālajā tautas valodas lietojumā, regulāri atkārtojoties, dabiski izveidojušās un tradicionāli nostiprinājušās valodas likumības, kas pastāv visos nacionālās valodas paveidos (Skujiņa 2007, 421). Tāpēc valodas demokratizācijas process nav uzlūkojams kā valodas degradācija vai sabrukums, bet gan kā sabiedrības ieradumu maiņa, ko nosaka pašas sabiedrības aktuālās saziņas vajadzības.

Automatizācijas tendence

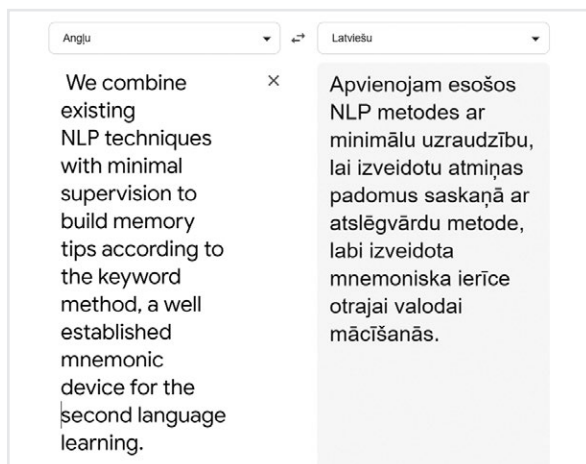
Aizguvums „automatizācija” ir saistāms ar grieķu cilmes vārdu *automatos* ‘pašdarbīgs’, un digitālo tehnoloģiju kontekstā automatizācija būtu saprotama kā spēja radīt un apstrādāt tekstu bez tiešas cilvēka līdzdalības, resp., mehanizēta tekstveides procesa nodrošināšana. Digitālās tehnoloģijas piedāvā šādas iespējas, un valodas lietotāji tās aktīvi izmanto. Tā, piemēram, mūsdienu tehnoloģijas ļauj diezgan brīvi kopēt, fotografēt vai citādi transformēt jau gatavu digitālo materiālu, līdz ar to aktualizējas jautājums par teksta autorību, autortiesību piederību, kā arī plaģiātismu. Katram teksta autoram ir pirtiesības uz viņa veidoto materiālu, pat ja tas ir izplatīts un publiski pieejams plašam lietotāju lokam, tomēr pašreiz publiskajā saziņā ir daudz neskaidrību šai ziņā, jo straujajā digitalizācijas procesā sabiedrība nebija paredzējusi šādu problēmu loku. Taču nepilnības juridiskajā ziņā neatbrīvo valodas lietotājus no atbildības, kas ir saistāma ar cita cilvēka radītu intelektuālu īpašumu, ciktāl tas ir aprakstīts pašreizējos normatīvajos aktos.

Vēl viena digitālajai videi specifiska pazīme ir hipertekstualitāte (Crystal 2011, 28), proti, tā ir iespēja vienā tekstā iekļaut tiešu elektronisko saiti uz citu tekstu, tādējādi radot saturiski pilnīgu tekstu kopumu, kas piedāvā teksta uztvērējam vienkopus iegūt optimālu informācijas daudzumu. Šis paņēmiens daļēji līdzinās tradicionālajai citēšanai, tomēr ir daudz ērtāks un precīzāks, jo ļauj labāk atspoguļot oriģinālu, kā arī nodrošina iespēju teksta uztvērējam pašam izvēlēties nepieciešamo papildinformācijas apjomu.

Automatizācija valodā var izpausties arī citā veidā, piemēram, kā automātiska teksta nepilnību labošana. Dažādos tehnoloģiskajos rīkos ir iestrādātas speciālas programmas, kas ļauj automātiski apstrādāt teksta

kvalitāti, piemēram, labojot vārdu rakstību vai norādot uz iespēju labot gramatiskās konstrukcijas. Šādas programmas ir noderīgas, jo palīdz teksta veidotājam ieraudzīt dažādas paviršības un nepilnības, kas radušās tekstveides procesā. Tomēr tajā pašā laikā teksta autoram ir jābūt ļoti uzmanīgam ar šādu programmu izmantošanu: bieži šāda automatiska rediģēšana padara tekstu neskaidrāku, grūtāk uztveramu, jo automatiskā rediģēšanas programma pēc noteikta kvantitatīva algoritma mehāniski izvēlas izskatītoto vārdu, kas ne vienmēr ir derīgs kontekstā gan no semantiskā, gan no stilistiskā viedokļa. Līdz ar to automatizētā tehnoloģiskā iespēja var nevis atvieglot, bet apgrūtināt teksta uztveri.

Pēdējā laikā ļoti populāra kļuvusi mašīntulkošana, kas ir ļoti noderīga atbalsta iespēja digitālajā vidē, un pašreiz ir pieejami dažādi rīki automatiskai tekstu tulkošanai. Interese par šādas tulkošanas iespējām radās jau līdz ar pirmo datoru izveidi, un pirmā mašīntulkošanas programma tika izstrādāta 20. gadsimta 50. gados Džordžaunā Universitātē ASV (Rudziša 2012, 87). Sākotnēji zinātnieki bija pārliecināti, ka ļoti drīz cilvēka iesaiste tekstu tulkošanā vairs nebūs vajadzīga, tomēr mašīntulkošanas kvalitāte vēl aizvien nav sasniegusi tādu līmeni, lai pilnībā aizstātu profesionālu tulkotāju, kaut gan pēdējos gados vērojami dažādi inovatīvi risinājumi šai jomā. Izmantojot kādu mašīntulkošanas rīku, lietotājiem ir jāapzinās, ka tulkojums var piedāvāt vispārīgu priekšstatu par tulkojumā pieejamo informāciju, tomēr pagaidām mašīntulkošanas rīki nespēj noformēt pietiekami kvalitatīvu tekstu no semantiskā, stilistiskā un gramatiskā aspekta (sk. 4. attēlu).

4. attēls. Teksta latviskojuma piemērs, izmantojot „Google” tulkotāju

Digitālie rīki ļoti strauji attīstās, pašreiz automatizētu tekstveidi piedāvā ne tikai mašintulkošanas rīki, bet arī citi mākslīgā intelekta rīki, līdz ar to tuvākajā nākotnē ir paredzams straujš progress šajā jomā, kas noteikti ietekmēs arī valodas attīstību.

P. S. Paviršības tendence

Visas iepriekš minētās tendences ir aktualizējušas vēl vienu latviešu valodas pārmaiņu virzienu, proti, valodas lietotāju nevērīgu attieksmi pret valodas lietojumu, piemēram, rakstītā tekstā parādās aizvien vairāk drukas kļūdu, ortogrāfijas un interpunkcijas normas tiek ignorētas, ir vērojama nemotivēta neskaidru aizguvumu izmantošana, aizvien biežāk sastopamas valodai neraksturīgas vai pat neloģiskas gramatiskās konstrukcijas, nekritiski tiek lietoti stilistiski pazemināti vārdi u. c. Lai sazinātos ātrāk, vienkāršāk vai ekonomiski izdevīgāk, valodas lietotājs bieži vien kļūst paviršs un nekritisks valodas līdzekļu izvēlē, palaikam upurējot vienu no svarīgākajiem principiem saziņā – precizitāti un saprotamību.

Lai arī kādi ekstralingvistiskie nosacījumi veidotos valodas lietojuma vidē, tomēr prasība pēc saprotamības vienmēr būs prioritāra, to nevar ignorēt, no tās nevar atsāties, tāpēc ir nepieciešams rūpīgāk izvērtēt tos gadījumus valodas praksē, kad nevērīgas attieksmes dēļ veidojas saziņas pārpratumi.

Secinājumi

Digitālās tehnoloģijas ir kļuvušas par neatņemamu mūsu ikdienas sastāvdaļu un ietekmē arī mūsu valodas lietošanas paradumus. Digitālās vides tekstu veidošana ilgtermiņā noteikti mainīs sabiedrības tekstpratību, tāpēc sabiedrībai ir jāpievērš uzmanība digitālajā vidē notiekošajām valodas izmaiņām, aktīvi jāiesaistās šo procesu regulēšanā un pastāvīgi jādiskutē par lingvistiskajām aktualitātēm, kas ir nozīmīgas digitālajā ērā. Arī valodas normas ir jāsalāgo ar attīstības tendencēm, ko nosaka digitālo tehnoloģiju specifika. Tehnoloģijas piedāvā daudz un dažādas iespējas valodas attīstībā, un sabiedrībai ir jāmācās tās saprātīgi izmantot, lai varētu nodrošināt valodas ilgtspēju.

1. Ceruzzi 2013 – Ceruzzi, Paul. The Historical Context. *The SAGE Handbook of Digital Technology Research*. Eds. S. Price, J. Carey, B. Brown. Los Angeles / London / New Delhi / Singapore / Washington : Sage. 2013, p. 9–25.
2. Crystal 2011 – Crystal, David. *Internet Linguistics. A Student Guide*. London / New York : Routledge, 2011.
3. Dictionary 2022 – *Digital technology* [skatīts 29.09.2022.]. Pieejams: <https://www.dictionary.com/browse/digital-technology>
4. Herring 2007 – Herring, Susan C. A Faceted Classification Scheme for Computer-Mediated Discourse. *Language@Internet*, 4, Article 1 (2007) [skatīts 12.10.2022.]. Pieejams: <https://www.languageatinternet.org/articles/2007/761>
5. Hiltunen, Loureiro-Porto 2020 – Hiltunen, Turo, Loureiro-Porto, Lucia. Democratization of Englishes: synchronic and diachronic approaches. *Language Sciences*, Vol. 79, May 2020 [skatīts 28.10.2022.]. Pieejams: https://www.researchgate.net/publication/339923524_Democratization_of_Englishes_synchronic_and_diachronic_approaches
6. IGI Global 2022 – What is Digital Technology? *IGI Global. Dictionary* [skatīts 29.09.2022.]. Pieejams: <https://www.igi-global.com/dictionary/digital-technology/7723>
7. Johnson 2021 – Johnson, Kevin. What is Digital Technology? 25 Best Examples. *Honest Pros and Cons (HPC)* [skatīts 05.10.2022.]. Pieejams: <https://honestproscons.com/what-is-digital-technology-25-best-examples/>
8. Korhonen 2010 – Korhonen, Vesa. Dialogic Literacy: A Sociocultural Literacy Learning Approach. *Practicing Information Literacy. Bringing Theories of Learning, Practice, and Information Literacy Together*. Eds. A. Lloyd, S. Talja. Chandos Publishing, 2010, pp. 211–226.
9. Liepa 2011 – Liepa, Dite. *Latvijas preses valoda*. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2011.
10. Nitiņa, Veisbergs 2007 – Nitiņa, Daina, Veisbergs, Andrejs. Valodas izmaiņas un kvalitāte. *Latviešu valoda 15 neatkarības gados*. Red. M. Baltiņš, I. Druviete, A. Veisbergs, V. Viķe-Freiberga. Rīga : Zinātne, 2007, 372.–401. lpp.
11. Rudziša 2012 – Rudziša, Valda. Datorizētā tulkošana tulkošanas studijās un praksē. *Latviešu valoda digitālajā vidē*. Red. I. Auziņa. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2012, 84.–93. lpp.
12. Silis 2013 – Silis, Jānis. Internetvaloda. *Latviešu valoda*. Red. A. Veisbergs. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2013, 359.–372. lpp.
13. Skujiņa 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Atb. red. V. Skujiņa. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007.
14. Statista 2022 – *Number of Internet and Social Media Users Worldwide as of July 2022* [skatīts 03.10.2022.]. Pieejams: <https://www.statista.com/statistics/617136/digital-population-worldwide/>
15. Tēzaurs 2022 – *digitāls*¹ [skatīts 29.09.2022.]. Pieejams: <https://tezaurs.lv/digit%C4%81ls:1>

16. Vicentini 2003 – Vicentini, Alessandra. The Economy Principle in Language: Notes and Observations from Early Modern English Grammars. *Mots Palabras Words*, Vol. 3, 2003, pp. 37–57 [skatīts 08.08.2022.]. Pieejams: <https://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.524.700&rep=rep1&type=pdf>
17. Vulāne 2013 – Vulāne, Anna. Strupināšana. *Latviešu valodas gramatika*. Atb. red. D. Nitiņa, J. Grigorjevs. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2013, 259.–261. lpp.
18. Zhou 2012 – Zhou, Guiying. On the Embodiment of Economy Principle in the English Language. *English Language and Literature Studies*, Vol. 2, No. 2, June 2012, pp. 100–104 [skatīts 08.08.2022.]. Pieejams: <https://www.semanticscholar.org/paper/On-the-Embodiment-of-Economy-Principle-in-the-Zhou/867d87a268b03f7c650a876c1a3560741f7faaca>

Rudīte Rinkeviča

Jauniešu valodas atveide mūsdienu latviešu pusaudžu literatūrā

Ievads

Latviešu literatūrā bērnu un jauniešu grāmatu segments vienmēr bijis vairāk vai mazāk nozīmīgs un pēdējos gados aizvien vairāk un daudzveidīgāk pietuvojies primārajai mērķauditorijai. To varētu skaidrot gan ar izkoptajām bērnu (ne tik izteikti pusaudžu vai jauniešu) literatūras tradīcijām, gan ar jaunās paaudzes autoru ienākšanu tekstrades procesā. Runājot par pašiem lasītājiem, Latviešu valodas un literatūras skolotāju asociācijas priekšsēdētāja skolotāja Anita Vanaga uzskata: „Tas, ka jaunieši mūsdienās vairs nelasa, ir mīts, toties bieži vien patērētais saturs ir svešvalodā, jo jauniešiem nav savu izdevumu, literatūras latviešu valodā.” (Vanaga 2022)

Literatūras trūkums latviešu valodā gan nav izteikts, drīzāk varētu diskutēt par izdoto grāmatu māksliniecisko kvalitāti un vērtību. Ja par potenciālo grāmatas mērķauditoriju izvēlēti pusaudži, jaunieši, rakstniekam laikmetīga literārā darba radīšanā ir vairāki izaicinājumi – zināt un izprast viņu problēmas un intereses, dzīvesstilu un arī ikdienas komunikācijā lietoto leksiku. Runājot par literatūru, jāteic, ka gan bērnu, gan jauniešu literatūras jēdziens ir visai relatīvs tieši mērķauditorijas dēļ. Nereti autori neorientējas uz kādu konkrētu auditoriju, citi to dara (tas gan uzreiz nenožīmē, ka iecerētā auditorija grāmatu arī pieņems), dažkārt autors/autore/izdevēji vāka atvērumā dod norādi „bērniem un vecākiem” u. tml. Savukārt apzīmējums „jauniešu literatūra” it kā ir precīzs un vienlaikus ne. Pasaules praksē uz grāmatu vākiem var redzēt abreviatūru YA (*young adult* ‘jaunais pieaugušais’ – 18–22/25), kas nozīmē teksta piederību jauniešu literatūrai. Ja skatāmies formāli, Latvijas Jaunatnes likums nosaka, ka mūsu valstī jauniešs ir vecumā no 13 līdz 25 gadiem (Jaunatnes likums 2008) (Saeima šogad ir nobalsojusi par grozījumiem likumā, ka nu jau līdz 30 gadiem). No šāda viedokļa jauniešu literatūras klāsts ir ļoti plašs. Protams, trīspadsmitgadnieks un jau pat par pieciem gadiem vecāks ir „citas pasaules”. Savukārt literatūras kontekstā jauniešu literatūru visbiežāk uztver kā pusaudžu literatūru, tādējādi nereti sākas lasītāju (turklāt pieaugušo) nesaprašanās, kam, kāpēc utt. uzrakstītais domāts, bet dzīvē jau lasītājs vienmēr ir kāpis un kāps

pāri vecumposma „rāmim”. Šajā rakstā tiks skatīti dažādu literatūras veidu un žanru darbi, kas iecerēti kā jauno jauniešu – pusaudžu – lasāmviela vai tai saturiski atbilst.

Grāmatas pusaudžiem un jauniešiem – vēsturiskais konteksts

Izteiktāka tieši pusaudžiem adresētās literatūras (galvenokārt prozas) attīstība bija vērojama pirmās Latvijas brīvvalsts laikā. 20. gadsimta 30. gados un trimdā pusaudžus ar saviem stāstiem un romāniem aizrāva Jānis Širmanis („Vilki”, „Draugi”, „Dadžu Juris” u. c.), radot sava laika lasītājam saistošu piedzīvojumu „puiku literatūru”, arī mazāk zināmā Lidija Pērļupe ar detektīvstāstiem („Ludis dodas pasaulē”, „Priekšpilsētas noslēpums: stāsts jaunatnei”). Rakstniece pēc studijām Latvijas Universitātē strādājusi par latviešu valodas skolotāju Rūjienas ģimnāzijā, 1944. gadā emigrējusi uz Vāciju, vēlāk izceļojusi uz ASV. Abu autoru prozā likumsakarīgi ir savam laikam raksturīgais izteiksmes veids un leksika. Raksturīga J. Širmaņa stāstu un romānu iezīme, kā arī tēlu veidošanas ipatnība ir autora valoda – zēni savā runā, dialogos izmanto žargonu, asprātīgus pārspīlējumus un salīdzinājumus, piemēram, romānā „Vilki”: „Man aiz ziņkārības ausis jau izpletušās krietnas kāpostu lapas lielumā”, „Domāju ilgi, bet smadzenes laikam bija aizmigušas” (Širmanis 1938, 23, 24), kas vēstījumam piešķir vitalitāti un mazina audzinoši ievirzītā sižeta „pareizību” un shematismu.

Vēl pirms tam – 1925. gadā – tika izdots Jāņa Grīziņa zināmā mērā „kreisās” ievirzes stāsts „Vārnu ielas republika”, kas, no vienas puses, dokumentē savu laiku, no otras, atklāj paša autora pasaules skatījumu. J. Grīziņa stāsts ir vēsturisks, pretenciozs, bet interesants literatūras fakts, ko tā adresāts – lasītājs – var interpretēt no cita skatpunkta gadsimta pieredzes garumā. Stāstā nepārtraukti mijas bērnu, ne gluži vēl pusaudžu, piedzīvojumi un nerātības ar autora pašpuikas stilā ieturētajiem komentāriem un viedokli, kurā dominē sava laika pilsētas vāciski krieviskais žargons (*feirāms* ‘darba beigas’, *žlobene* ‘veca cepure’, *nofangot* ‘noķert’, *anštalte* ‘iestāde’, *beštimt* ‘noteikti’, *plažierēt* ‘mocīties’, *maķene* ‘māte’, *oķiks* ‘tēvs’, *norežīt* ‘nogriezt’ utt.). Tā autors noformulē to, kas jaunajai paaudzei ir pats par sevi saprotams kopš dzimšanas, proti, ka pastāv divas Rīgas – proletāriskā Rīga un „otra Rīga, mantraušu un lišķu pilsēta”. (Grīziņš 1999, 118)

Padomju laikā, 60.–70. gados, arī vēl 80. gados, jaunieši bija iecienījuši Zentas Ērgles un Ilzes Indrānes prozu ar savam laikam raksturīgajām padomju reālījām un ideoloģisko fonu, savs lasītāju loks bija arī Laimoņa Vāczemnieka

un citu autoru grāmatām. Z. Ērgle nenoliedzami bija tā laika populārākā pusaudžu rakstniece (lasītāju atmiņās nodēvēta par tipisku pubertātes perioda rakstnieci), kura mērķtiecīgi strādāja tieši šai auditorijai, turklāt padomju konjunktūrā, aktualizējot minētajam vecumposmam „mūžīgās” tēmas, problēmas, nevairījās apkopot un vēstījumā izmantot tā laika jauniešu slengu (2010. gada izdevumā, kurā iekļautas arī padomju laikā npublicētās nodaļas un atjaunoti izņemtie fragmenti, ievietota skaidrojošā vārdnīca, kas mūsdienu lasītājam skaidro gan leksiku, gan citas laikmeta zīmes). „Zentu Ērgli 70. un 80. gados ļoti lasīja, bibliotēkās notika visdažādākās pārrunas, rikoja literārās tiesas, grāmatas kāri tvēra bērni un jaunieši, nolasīja tiktāl, ka zuda lapas un vāki,” saka Ligita Popsujēviča, ilggadēja Lutriņu bibliotēkas vadītāja (Krauja 2020). Savukārt Undīne Adamaite atzīmē Z. Ērgles literārā mantojuma nozīmi un izmantošanas iespējas padomju laika izpētes kontekstā: „Ja kādam divdesmitgadniekam patiesi interesē padomju periods, īpaši 70.–80. gadi Latvijā, Zentas Ērgles triloģija ir nepārvērtējams izpētes avots. Antropoloģijas studentiem būtu ko pasvīst, sākot ar skaidrojošo vārdnīcu, virzoties pie morāles vērtībām, sadzīves ieradumiem un tā brīža tautsaimniecības raksturojumu – to visu var šeit atrast.” (Adamaite 2010)

Savukārt 90. gados, 20., 21. gadsimta mijā ar savu literāro veikumu interesi raisīja Aivars Kļavis, Māris Rungulis, Valdis Rūmnieks, Juris Zvirgzdiņš u. c., vēlāk, 21. gadsimtā, arī jaunie autori: Linda Nemiera (Dreimane), Ieva Melgalve, Laura Dreize, Kārlis Vērdiņš, Luīze Pastore u. c.

90. gados rakstnieki grāmatu nosaukumos nereti iekļāva apakšvirsrakstus vai skaidrojumus, savā ziņā paratekstus saviem stāstiem vai romāniem. Piemēram, V. Rūmnieka romāna „Ozola grāmata” apakšvirsraksts ir „Fantastisks detektīvs ar pakaļdzīšanos”, bet Aijas Osmanes stāstu „3:0 mūsu labā” un „Hei, vecās mizas!” apakšvirsraksts – „Detektīvi tiņiem”. Tāpat jāatzīst, ka vairāk vai mazāk tradicionālais detektīvistāsts minētajā laika periodā sāk saplūst ar mūsdienās tik populāro fantāzijas žanru (V. Rūmnieka fantastiskais detektīvs „Ozola grāmata”, Jāņa Jurkāna romāns „Nirējs” u. c.). Izvērtējot detektīvlīniju un tematiku 20. gadsimta 90. gadu un 21. gadsimta sākuma latviešu bērnu un pusaudžu prozā, var secināt, ka priekšplānā noteikti ir ģimenes attiecību tēlojums un sadzīvisko noziegumu tēlojumi (A. Osmanes stāstos „3:0 mūsu labā” un „Hei, vecās mizas!”), uzmanība tiek pievērsta piedzīvojumiem ārpus skolas (L. Vāczemnieka detektīvistā „Jefiņa glābšanas biedrība” u. c.), nozīmīgu vietu ieņem „fantastiskie detektīvi”, kuros detektīvintriga vairāk kalpo lasītāju uzmanības

piesaistīšanai un noturēšanai līdz grāmatas beigām. Lai uzrakstīto tuvinātu mērķauditorijai, autori vairāk vai mazāk pievērš uzmanību valodai, piešķirot tēliem iesaukas, iekļaujot laika zīmes, bet jauniešiem raksturīgo slengu izmanto dialogos. Šādas laikmetīguma izpausmes rezultātā stāsti, romāni ir saistoši tikai attiecīgā laika posma pusaudžiem un drīz vien zaudē aktualitāti, jo jauniešu dzīvesstils, intereses, tekstu uztvere, „gadžeti”, mode, sociālie tīkli, iecienītākās mūzikas grupas, ikdienas komunikācijas veidi un valoda pēdējās desmitgadēs mainās ļoti strauji un rakstnieki, ja cenšas to iekļaut savos darbos, ne vienmēr tiek visam līdzī. Paradoksāli, ka tādējādi tieši pusaudžiem domātā literatūra visātrāk iziet no literārās aprites – jaunie lasītāji gaida mūsdienīgas grāmatas, bet tieši mūsdienu elementu izmantojums tekstveidē tās nereti padara par neaktuālām. Nenoliedzami, liela nozīme ir rakstnieka talantam un meistarībai, „mūžīgo” tēmu, jauniešu (pusaudžu) problēmu izklāstā prasmīgi izmantojot minētos laikmetīguma komponentus.

Šajā ziņā zīmīgs ir J. Zvirgzdiņa stāsts „*Have a Nice Day!* Gandrīz mīlas stāsts”, kas atšķiras no viņa iepriekš uzrakstītā ar pievēršanos skolas un skolēnu savstarpējo attiecību tematikai un arī ar ļoti minimālu atsevišķu vārdu, frāžu vai teikumu izcēlumu, kas tik raksturīgi J. Zvirgzdiņa prozai. Tas ir vēstījums par galvenā varoņa, 5. klases skolēna Daumanta Zīles, pirmo „parasto” skolu (līdz tam zēns pēc avārijā iegūtās traumas ir mācījies vairākās palīgskolās, turklāt avārijā viņš zaudējis abus vecākus – pasaules bērnu literatūrā visai plaši izmantots motīvs), pirmo futbola turnīru, kurā divus vārtus izcīnīja Daumants, par pirmo kompāniju, kuras raksturojumā izmantotas iesaukas: „[...] mūsu kompānija: Valdis (kādreiz saucām par Goliātu), Resnais (patiesībā Andris), Skelets (īstajā vārdā Tālis), Profesors (viņu sauc Uldis), Mērkaķis (patiesībā viņa vārds ir Māris), jokdaris Raimonds, kurš kaut kā iztika bez iesaukas” (Zvirgzdiņš 2015, 25), par pirmajām romantiskajām jūtām. Tātad stāsta sižeta centrā ir Daumanta veiksmes un neveiksmes, viņa pasaules redzējums. Tas bieži vien atbilstošāks būtu 7. vai 8. klases skolēnam, ne piektdzimumniekam. Protams, Daumants pēc rakstnieka ieceres nav „vidusmēra” puika, acīmredzot tādēļ autors atteicies no šim vecumam vēl raksturīgās bērnišķības, un to paspīgtina vēstījums 1. personā. Rakstnieks ir centies veidot mūsdienīgu tekstu, piemēram, minētas tādas popkultūras „sejas” kā Klods van Damme, Čaks Noriss, angļu vai krievu valodas ietekmē radušies mūsdienu žargonvārdi – *fiča*, *navarots* u. c., vietām tas arī izdevies, bet, tāpat kā M. Runguļa pusaudžiem domātajā prozā, ir atsaucies gan uz senākiem laikiem (Sibīrijas pieteikums, bet bez plašāka izvērsuma, autora iecienītais indiāņu motīvs, VEF radio), gan uz vēsturiskām, literārām vai tēlotājmākslas

alūzijām, kas vairumam grāmatas mērķauditorijas ir svešas (Čārlza Dikensa romānu tematika, Žils Verns „Astoņdesmit dienās ap zemeslodi”, Robinsons Krūzo, Rozentāla muzejs, Diogens, Vaterlo, Meisenas porcelāns, vecsmātes divritenis – *pirmskara ērenpreiss* (Zvirgzdiņš 2015, 23), mākslinieki Vidbergs, Padegs, Irbe u. c.). Arī pats vēstījuma izklāsts, dialogi, teikumu konstrukcijas, leksikas izvēle (piemēram, *drānas*, nevis *apģērbs*; zēns ikdienā valkā žaketi u. tml.) ne vienmēr šķiet laikmetīga, tomēr „*Have a Nice Day! Gandrīz mīlas stāsts*” mazliet atgādina tipiskas amerikāņu filmas ar laimīgajām beigām (izgāztuvē kāds atrod Ludolfa Liberta, Kārļa Padega u. c. gleznas, ko kopā ar zēniem atdod muzejā un uzrīko lielas svinības). Sižeta izklāsta veids tā arī balansē – starp mūsdienīgo un pagājušo, starp bērna un pieauguša pasaules redzējumu. Tas vairāk raksturīgs autobiogrāfiskiem bērnības atmiņu tēlojumiem, bet šis J. Zvirgzdiņa „gandrīz mīlas stāsts” pretendē uz pusaudžu literatūras formātu, lai gan to pilnībā neiztur.

No vienas puses, šis ir klasisks stāsts pusaudžiem, kura darbības vieta ir Latvija un kurā vērojamas no pasaules literatūras aizgūtās tendences – galvenais varonis bārenis, kam vecāki gājuši bojā autokatastrofā, viņam jāiziet nosacīta iniciācija – sevis apliecināšanas process u. c., no otras puses, neraugoties uz angļu valodas lietojumu grāmatas nosaukumā un vietumis tekstā, tā ir visnotaļ latviska – ar mums atpazīstamiem kultūras un sadzīves kodiem (tostarp „zaļā domāšana”, atkritumu šķirošana) un socializēšanās problemātiku. (Rinkeviča 2017)

Runājot par personāžu vārdiem un iesauku izvēli, jāpiemin arī 2003. gadā izdotā Māra Runguļa divu stāstu grāmata jauniešiem „*Divdabis un Stulbcepure*”, kur iesaukās ir ietvertas raksturīgākās tēlu rakstura vai ārējā izskata iezīmes. Ārpus stāsta konteksta šie vārdi šķiet dīvaini un dažkārt pat neizprotami, piemēram, iesauku *Stulbcepure* meitene ieguva sava ārējā izskata dēļ, jo citiem stulba likās viņas cepure, savukārt vārdā *Divdabis* atklājas Zigmāra duālais raksturs. Zēnu vārdi *Donalds* un *Bannijs* stāstā „*Vardes kurkst kabatās*”, pat nelasot stāstu, saistās ar savulaik populārajiem amerikāņu komiksu varoņiem, un šim populārās kultūras fenomenam stāstā ir rasts cēlonis: „*Dzīvot un strādāt štos bija manas sievas jaunības sapnis. Dēlu vārdi ir sievas izvēlēti.*” (Rungulis 2004, 34) M. Rungulis savos prozas darbos tēliem piešķīris arī izteikti latviskus vārdus, piemēram, *Laima*, *Ilmārs*. Rakstnieka stāstiem raksturīga reālajai videi tuva valoda. Leksika ataino vidi, kurā risinās darbība, izmantoti attiecīgajam vecumposmam raksturīgi izteicieni un vārdi, piemēram, *ko daudz krenķējies, man vienreiz ir piešķiebies, vai tad bišķīt pamuldēties nedrīkst* (stāstos „*Divdabis*”, „*Stulbcepure*”), *pablenzt, sencis, perdelis* (stāsts „*Vardes kurkst kabatās*”). Literatūrzinātniece

Maija Burima uzsver: „Daudziem rakstniekiem valoda ir viens no poētisko līdzekļu arsenāla, citiem savukārt netradicionāls, kanonam pretrunīgs un provokatīvs vai epatējošs valodas lietojums ir svarīgākais izteiksmes paņēmiens, lai uzrādītu kādu samilzušu problēmu: citādo, noklusēto, marginālo, nepieklājīgo, neievēroto, nerespektēto viedokli vai sabiedrībā „nesadzirdētu” sociālo grupu.” (Burima 2012, 3) Īpaši šie valodas aspekti izpaužas jaunākajā literatūrā.

Jaunākā literatūra pusaudžiem: nozīmīgi 2019., 2021. gada izdevumi

Pievēršot uzmanību jaunākajai latviešu jauniešu literatūrai – gan dzejai, gan prozai, kas izdota 2019. gadā (Rasas Bugavičutes-Pēces romāns „Puika, kurš redzēja tumsā”) un 2021. gadā un ko veidojuši galvenokārt arī gados jauni autori: Lote Vilma Vītiņa „Ūdenstornis”, dzejoļu kopkrājums „Netikumīgie”, Krista Betija „Mana neveiklā dzīve” –, jāsecina, ka tā ir ļoti atšķirīga gan satura, gan formas ziņā. Minētās grāmatas guvušas ne tikai atzinību, bet arī transformāciju citos mākslas veidos: L. V. Vītiņas „Ūdenstornis” 2022. gadā saņēma Latvijas Literatūras gada balvu bērnu literatūras kategorijā, grāmata tika nominēta arī starptautiskajai Jāņa Baltvilka balvai kā labākā bērnu un jauniešu grāmata 2021. gadā, turklāt autore pati ir arī ilustratore. Savukārt desmit autoru kopdarbs – dzejoļu krājums „Netikumīgie” – tapis režisores Kristas Burānes dokumentālajai dzejas izrādei (teātrī „Dirty Deal Teatro”), kuras mērķis, kā minēts uz krājuma vāka, ir „radīt 21. gadsimta Latvijas pusaudža portretu dzejas valodā”. Izrāde saņēmusi Spēlmaņu nakts balvu kā 2019./2020. sezonas labākā izrāde pusaudžiem un gada sasniegums oriģināldramaturģijā. Grāmatas „Kima – mana neveiklā dzīve” autore Krista Betija (Krista Betija Samauska) ir debitante bērnu un jauniešu literatūrā, šis ir viņas pirmais romāns, bet sevi jau bija apliecinājusi kā tulkotāja (2020. gadā no angļu valodas tulkojusi Dženijas Hanas romānu „Visiem zēniem, kurus esmu mīlējusi”) un ilustratore (2013. gadā ilustrējusi mammas levas Samauskas grāmatu bērniem „Amarīlļa Miļumzeme”). Romāns mākslinieciskās kvalitātes ziņā nevar sacensties ar pārējiem rakstā aplūkotajiem jaunākās literatūras piemēriem, bet ir interesants kā jaunas autore darbs jauniešiem par jauniešiem.

Par R. Bugavičutes-Pēces darbu „Zēns, kurš redzēja tumsā” literatūrzinātniece un skolotāja Lita Silova atzīmē, ka šis romāns ir visu paaudžu lasāmviela, tas efektīvi atklāj, cik „krāsaina ir šī pasaule, kuru mēs ikdienā pat nepamanām” (Silova 2020). Gandrīz vienlaicīgi ar iznākšanu

romāna formātā šis darbs ticis iestudēts Latvijas Nacionālajā teātrī un ieguvis Spēlmaņu nakts balvu, savukārt pats romāns 2020. gadā saņēmis starptautisko J. Baltvilka balvu rakstniecībā, ticis nominēts arī Latviešu literatūras gada balvai, Eiropas Savienības Literatūras balvai un balvai „Zelta ābele 2019”. Grāmata saņēmusi Autortiesību bezgalības balvu, Liepājas Kultūras balvu, Liepājas Rotari kluba speciālbilvu, tā iekļauta „White Ravens” starptautiskajā literatūras katalogā un IBBY (*International Board on Books for Young People*) 2022. gada starptautiskajā goda sarakstā. R. Bugavičutes-Pēces romāns ir ieinteresējis arī lasītājus kaimiņvalstīs – tas tulkots lietuviešu un igauņu valodā.

L. V. Vītiņa savā grāmatā, ko var dēvēt par neprognozējamu pieaugšanas stāstu, priecē gan ar dzejproza raksturīgu vēstījuma stilu (tas ir lakonisks, īsie teikumi vienlaikus ir jēgpilni piesātināti), gan ar prasmi izvairīties no jauniešu literatūrā tik paredzamajām klišejām. Savukārt ūdenstornis, kas minēts arī grāmatas nosaukumā, ir konceptuāls tēls – centrālais telpas, sapņu, domu elements, savā ziņā meitenes – vēstītājas – *alter ego*. Meitene mācās pelēkās mazpilsētas pelēkajā skolā, kas šādi pieteikta jau stāsta sākumā, bet ūdenstornis raisa iztēli un, būdams ierobežots savā formā, mēdz mainīt savu izmēru, pārvar telpiskās robežas un iegūst emocionālu veidolu – rada brīvības sajūtu, ir atmiņu glabātājs, kompensē realitātes radīto tukšumu: „Kad tu esi ūdenstornī, tu it kā sper milzīgu soli. Ar vienu kāju tu stāvi, teiksim, ēdnicā, bet tava otrā kāja ir tornī. Un to var redzēt pēc acīm – ka tu esi tornī. Tas varētu būt arī slēdzis – čik-čik! Čik – esmu šeit, čik – esmu ūdenstornī. Ko tu skaties? Bet es nemaz neskatos. Es esmu ar vienu kāju tornī.” (Vītiņa 2021, 22)

Tieša, provocējoša un vienlaikus pārliecinoša ironija rodama dzejoļu krājumā „Netikumīgie”, ko var uzskatīt par 21. gadsimta trešās desmitgades Latvijas pusaudža portretu dzejas valodā, kurš likumsakarīgi ir tik dažāds: jūtīgs, lecīgs, spurains, nesaprasts, infantils, sirsnīgs, provocējošs, tiešs, destruktīvs, gudrs, dumjš, vientuļš. Turklāt pirmo reizi latviešu bērnu un jauniešu literatūras vēsturē tapis dzejoļu krājums, kas iederas tieši pusaudžu lasāmvielas plauktā. Jācer gan, ka ne tikai plauktā: „Latviešu valodas un literatūras 49. olimpiādes 8. un 9. klases izglītojamiem ieteicamie literatūras darbi ir: Luīzes Pastores piedzīvojumu stāsts „Laimēs bērni” un Kristas Burānes dokumentālās dzejas izrādē „Netikumīgie” izmantotās dzejas apkopojums „Netikumīgie” (dzejnieki – Marija Luīze Melķe, Kirils Vilhelms Ēcis, Raimonds Ķirķis, Agnese Krivade, Kārlis Vērdiņš). Abi darbi iekļauti arī „Bērnu, jauniešu un vecāku žūrijas” 2022. gada kolekcijā.” (Informācija par latviešu valodas un literatūras 49. olimpiādes tēmām)

Vāka atvērumā lasītājs tiek detalizēti iepazīstināts ar krājuma tapšanu, prototipiem, kuri dēvēti par *ķērpīšiem* – kādas Latvijas skolas astotās *ā* un *bē* klases skolēniem, veicot pat tādu kā kvalitatīvo pētījumu – ķērpīši vēroti trīs mēnešu garumā – sarunās, stundās, brīvajā laikā. „Viņi paši apgalvo, ka labākais par viņu vecumu ir tas, ka nav atbildības, un sliktākais ir pumpas. Viņi ir nenormāli svarīgi. Mēs viņus saucam par ķērpīšiem. Par ķērpīšiem mēs viņus iesaucām tāpēc, ka citādi nevarējām. Proti, ne skolēni, ne bērni, ne kādi citi ierasti apzīmējumi nebija mums gana personiski.” („Netikumīgie”, vāka atvērums) Zinot, cik pieaugušo vērtējumā problemātisks ir minētais vecumposms, dzejoļi ir gana veiksmīgs mēģinājums tam empātiski tuvojies, saprast un izprast astotklasniekus. Krājuma ievadā pievērsta uzmanība arī pašiem autoriem, dzejnieku uztverei skolā un sabiedrībā, īpaši iezīmējot pedagoģiskos, literatūras mācību metodikas pieņēmumus, izglītības standartus. „Ar dzejniekiem ir dīvaini. Visi piekrīt – visi, tas ir, skolotāji, vecāki un politiķi – ka dzejnieki ir ļoti svarīgi un ka ķērpīšiem noteikti vajag pazīt, mīlēt un cienīt dzejniekus. Vienlaikus, reizēm šķiet, ka visiem – skolotājiem, vecākiem, politiķiem – ir bail no dzejniekiem un no tā, kas notiks ar nevainīgajām ķērpīšu domām un pasaulēm, ja tās satiksies ar nepareizo dzejnieku. [...] Ar likuma spēku noteikts, ka skolās ķērpīši drīkst iepazīties tikai ar tikumīgiem mākslas darbiem. Mēs, visticamāk, neesam pareizie dzejnieki. Bet mums gribējās uzzināt, kādi tad ir tie ķērpīši, ar kuriem mēs nedrīkstam tikt. Tāpēc mēs aizgājām pie viņiem uz skolu un satikāmies.” („Netikumīgie”, vāka atvērums) Jāatzīmē, ka atsevišķos dzejdarbos vērojama solidarizēšanās arī ar sabiedrībā nenovērtēto skolotāju, veiksmīgi apvienojot empātiju un ironiju.

Galarezultātā autori ir radījuši formā un saturā dažādus, bet konceptuāli vienotus dzejoļus par un ap *ķērpīšiem*, dažādība izpaužas arī dzejoļu izvietojumā – kājām gaisā, šķībi – greizi – nepareizi, iesnieguma formātā u. tml. Teksta salikumā izmantoti burtveidoli u. c. oriģināli paņēmieni. Neierasti ir arī tas, ka dzejoļu piederību konkrētajam autoram var sameklēt tikai pēc krājuma beigās ietvertā satura rādītāja.

Kristas Betijas romāns „Kima – mana neveiklā dzīve” veidots kalendārā laika grafikā, aprakstot četrpadsmitgadīgās meitenes Kimas dzīvi vienā semestrī – no 1. septembra līdz 28. decembrim –, un to var dēvēt par visai tipisku meiteņu grāmatu. Arī tai ir paskaidrojošā ievaddaļa, akcentējot, ko tik nevar piedzīvot dažu mēnešu laikā, un aicinot potenciālo lasītāju būt aktīvam un padomāt, kādēļ šī lasāmviela izvēlēta. Jaunā rakstniece iepazīstina gan ar galveno varoni Kimu, gan pārējiem romāna tēliem. Tā jau sākumā uzzinām, ka meitenei nav mūzikas gaumes, garšo šokolāde, bet pašai ēdienu gatavot

nepatik. Kima slikti fotogrāfē, vienos naktī sūta smieklīgus video, ir visnotaļ komunikabla un atšķirībā no „Ūdenstornā” varones viņai alternatīvā – sava – pasaule nav tik aktuāla: „Ja iesāksi ar viņu diskusiju par kādu filmu, gatavojies saņemt eseju, trīs domrakstus un prezentāciju par tēlu izaugsmi, aktiermākslas prasmēm, sižeta pakāpeniskumu un skaņu efektiem.” (Krista Betija 2021, 12) Stāstījums „es” formā, izcēlumi treknrakstā, dialogi, fonta maiņa, melnbaltās ilustrācijas grāmatu vizuāli padara dinamiskāku, tomēr sīkais katras dienas apraksts, neraugoties uz autorei cenšanos hiperbolizēt piedzīvoto, vietām sāk garlaikot.

Jauniešu (pusaudžu) valodas raksturojums

R. Bugavičute-Pēce romānā meistarīgi izmanto atmiņu naratīvu un vēstījumu 1. personā, miksējot Jēkaba un viņa mammas stāstus. Jau ar pirmajiem teikumiem lasītājs dabiski, kā savējais iekļūst Jēkaba pasaulē. Tajā ir *kojas, vešalkas*, ko dažkārt *nofenderēja*, neredzīgie vecāki, lamu vārdi (*pizģec* u. c.), ko lieto pieaugušie, žargonismi (*bračka, sūdabraļi, nerubī, bļin* u. c.), barbarismi (*karoče, tolks, muterīte, kruta* u. c.), vulgārismi (*krupis* – Jēkabu tā dēvē ome). Romāna autorei dažādie leksikas slāņi nav pašmērķis, tie organiski iekļaujas raiti veidotajā stāstījumā, ļaujot iztēloties notikušo un puikas pieaugšanu, pat iniciāciju neizskaistināti un precīzi.

Kristas Betijas romānā „Kima – mana neveiklā dzīve” ir daudz dialogu, īsas teikuma konstrukcijas, laikmeta zīmes un salīdzinoši maz jauniešu ikdienas leksikai raksturīgā. Tekstā jaunā autore ir centusies veidot situāciju komikai atbilstošas epizodes, bet romāna valoda ir „kārtīga” – tai nav emocionālās nokrāsas, nav arī valodas komikas. *Superīgā, foršā Mia, baigi gudrais tētis, jap (jā) vietā, okei, bastošana, disenīte, blenšana telefonā, kretiniskā sajūta, skolotāja, no kuras visi raustās*, – jau atpazīstami, tradicionāli jauniešu valodas piemēri, kas, protams, atbilst romāna garam, bet saturiski tiem ir visai neitrāla konotācija.

Visos minētajos tekstos valoda ir nozīmīgs tekstveides komponents, tomēr ne visos autori centušies pielāgoties tieši jauniešu valodai. L. V. Vitiņas grāmatā tas pat neiederētos un vēstītājam nepiestāvētu. Vienlaikus lakoniskie teikumi varētu atvieglināt lasīšanas procesu slinkam vai steigīgā lasītājam, tomēr, pavirši pārscrienot tekstam, tas arī paliks nesaprasts. Jāļaujas autorei vilkmei ūdenstornā pasaulē, tikai tad uzrakstītais atvērsies pa īstam. L. V. Vitiņa daudz lieto „es” formu – šajā gadījumā tā nav stilistiska neveiklība, bet akcentē subjektīvo pārdzīvojumu un attieksmi. Pat rakstot par iespaidiem skolā (tā gan nav dominējošā vieta tekstā), autore neizmanto slengu, žargonu,

bet uzsver skolas radītās emocijas un sajūtas: *Skolā jādomā par citām lietām. Jārisina uzdevumi, kaut kas jāiegaumē, jāpiņķerējas ar vienādojumiem, līdz sāk sāpēt pirksti, vai jāmet cietas bumbas vēsā sporta zālē, kur smird pēc zeķēm.* (Vītiņa 2021, 8) Precīzi jaunajai rakstniecei izdevies raksturot absolventa izjūtas skolas izlaidumā, kas, šķiet, notiek nebeidzami ilgi, kurā visi ir sasvīduši, *mazliet laimīgi un mazliet nelaimīgi* (Vītiņa 2021, 119). Skolas dzīve kontrastē ar radošo cilvēku brīvību, ko pārstāv rakstnieki un ko galu galā, apzinoties piederību savai it kā necilajai pilsētiņai, sajūt meitene – vēstītāja. Protams, viņas vēstījuma atslēga, kā jau iepriekš minēts, ir ūdenstornis: *Viss, ko tu redzi tornī, esi tu pats. Tur nav neviena cita.* (Vītiņa 2021, 26) Gandrīz katrs L. V. Vītiņas teikums ir semantiski ietilpīgs, vietām tie ir atdalīti viens no otra ar lielākām atstarpēm un, ņemot vērā pašas kā ilustratores pieredzi, atgādina miniatūru gleznu:

[..] Koki šalkoja – ššš.

[..] Gar upi aug sašķiebusies papeļu aleja.

Zālienā iemigusi stikla pudele.

No vilkvāļītēm iznirst gulbis. (Vītiņa 2021, 46)

Liekas, ka L. V. Vītiņai ar savu stāstu jeb zināmā mērā dzejprozas grāmatu būs izdevies pārvarēt „šeit un tagad” literatūras rāmi un spilgti ierakstīties latviešu bērnu un jauniešu literatūras vēsturē.

Tikpat spilgti, šķiet, tas būs izdevies arī dzejoļu krājumam „Netikumīgie”, kurā atšķirībā no L. V. Vītiņas grāmatas atradīsim vai visus pusaudžu leksikas slāņus: žargonu, necenzēto leksiku, barbarismus, anglismus, saīsinājumus. Tādējādi jauniešu valodas atveides aspektā „Netikumīgie” ir spilgtākais mūsdienu piemērs latviešu pusaudžu literatūrā. Vienlaikus dzejoļos iepludinātas alūzijas, folkloras, Rūdolfa Blaumaņa „Tālavas taurētāja”, Ausekļa, Kronvaldu Ata ideju motīvi, kas lasītājam atgādina par latviešiem nozīmīgu kultūras mantojumu, ko iespējams aktualizēt arī 21. gadsimtā novatorā un gana atraktīvā formātā. Tā, piemēram, „Tālavas taurētāja” atpazīstamākā četrinde ievīta spēļu konsoles kontekstā (daudzi vecākās paaudzes pārstāvji, iespējams, pat nezina, kas tā ir, tāpat kā dzejoli minētais *iksbokss*, *GTA*, *Half Life 2*, *CS*, *Call of Duty* (Netikumīgie 2021, 41)). Spēlējot spēlītes, kurās „varonis” šauj uz nebēdu, puisim ienāk prātā minētā R. Blaumaņa dzejolis, kas turklāt uzdots skolā, bet pagaidām Tālavas taurētājs ir pārdzimis datorspēlišu varonī un ar to ir kā viens vesels.

Dzejoļi, kā jau tas dažādu autoru kopkrājumā mēdz būt, ir dažādi, bet konceptuāli vienoti, un, kā teikts K. Ēča atzinumā:

Ja visi dzejoļi būtu interesanti

cilvēki saietu sviestā un sāktos kodolkarš. (Netikumīgie 2021, 37)

Arī interpunkcijas un ortogrāfijas normu neievērošana kā māksliniecisks paņēmieni, kas ir gana ierasts latviešu mūsdienu lirikā, varētu piesaistīt pusaudžu uzmanību un, piemēram, literatūras stundās reflektēt par pareizrakstības un pieturzīmju jēgu un lietojuma atšķirībām ikdienas rakstu valodā un literārajos darbos, turklāt skatot konkrētos dzejoļus salīdzinājumā ar tiem, kur pieturzīmju lietojums atbilst visām gramatiskajām normām. Mākslinieciskās valodas provokācijas ir viena no krājuma „Netikumīgie” dominantēm, kurās pairozizēts par mūsdienu latviešu valodas *stilīgajām* transformācijām, kas radušās vai nu paviršības, vai nezināšanas, vai šķietamā laika trūkuma dēļ, vai tādēļ, ka stilīgi – vienaudžu lokā tā ir pašsaprotama saziņa: *cav; vnk 6dien; moš, kko, plz atsūti; vnk; starpcitu* (Netikumīgie 2021, 61), *parcik; krēzi; WTF* (Netikumīgie 2021, 65), *nu vatafak, tik meinstrīm* (Netikumīgie 2021, 67), *paņemt šo dzīvi ručkā; kuriem zajeбал; sapelnīt dahuja naudas* (Netikumīgie 2021, 21), *vnk tik nice cilvēciņš* (Netikumīgie 2021, 97) utt. Protams, pusaudžu leksika un komunikācijas atveide nereti ir hiperbolizēta, tādējādi spilgtāk izgaismojot vidusmēra jaunā jaunieša domāšanas un saskarsmes veidu, viņa izjūtas noteiktā vecumposmā, ko tradicionāli un pamatoti uzskata par sarežģītāko personības veidošanās procesā. „Netikumīgo” astotklasnieks (sākotnēji tas ir viņš, tad viņa) ir *sakarīgs džeks*, kam skolā *iet tā normāli* (Netikumīgie 2021, 10, 11), kuram ir *20 gadu attīstības plāns* (Netikumīgie 2021, 20) – gan naivs, gan pieaugušo dzīves standartus reprezentējošs: *gribētos būt sekmīgam skolēnam, labam dēlam, galu galā uztaisīt biznesu, apprecēt skaistu sievieti, uztaisīt vienu puisīti ar zilām actiņām un vienu meitenīti ar zilām actiņām* (Netikumīgie 2021, 20, 21), pat nopirkt Cēsis utt. Vidusmēra astotklasnieks jau ir izbaudījis vecāku šķiršanās sekas, aiziešanu no mājām un atgriešanos atpakaļ, uzpīpējis zāli, šad tad iedzēris, lecīgi provocē skolotāju *a kas man par to būs* (Netikumīgie 2021, 48), bet iekšēji joprojām ir jūtīgs un nesamākslots.

Līdzīga ir arī astotklasnieces pašizjūta – viņa lako nagus, prāto par nākotni, kādai tai vajadzēti būt, alkst pēc kā īsta, raksta angļismiem pilnu dienasgrāmatu *ar savām „weird” domām un idejām „cause ya know” esmu viens „mainstream”* (Netikumīgie 2021, 67 [izcēlums mans – R. R.]), nereti vientuļa, jo šķietamie draugi ir tikai internetā, bet *īstenībā esmu baigi forša* (Netikumīgie 2021, 88).

Vairākos dzejoļos dominē vecumposmam raksturīgā opozīcija puīši – meitenes (*negribas baigi tā teikt, bet viņas ir garlaicīgas* (Netikumīgie 2021, 15) – tas par savējām – klasesbiedrenēm), kad vienlaikus veidojas arī pirmās simpātijas un fiziska tuvošanās, adrenalīna *ķeršana* ekstremālās situācijās, protams, visi *glauda mobilos* un cenšas saprast paši sevi.

„Netikumīgie” ir patstāvīgs un veiksmīgs turpinājums režisores K. Burānes dokumentālajai dzejas izrādei ar tādu pašu nosaukumu un savu mērķi – izveidot 21. gadsimta Latvijas pusaudža portretu dzejas valodā – ir sasniedzis. Jāatzīmē arī veiksmīgā un netipiskā, bet tik dzīvā skolotājas tēla atklāsme vairākos dzejoļos (īpaši labi tas padodas K. Vērdiņam). „Gan izrāde, gan grāmata uzrunā un atbalsta pusaudžu un jauniešu dabisko pretošanās instinktu un vēlmi mainīt pasauli, piedāvājot mākslu un dzeju kā brīvības izpratnes kvintesenci un sabiedrisko aktivitāti kā brīvības realizācijas formu.” (Izdod dzejas krājumu pusaudžiem „Netikumīgie”)

Ārpus pusaudžu literatūras konteksta jāpiemin jauniešu un arī skolotāju atzinību iemantojušais K. Vērdiņa dzejolis – pareizrakstības kļūdu apkopojums „Piegdiena” (krājums „Gatavā dzeja”). „Vērdiņa piektais dzejas krājums pieaugušajiem (sestais, ja ieskaitām izlasi „Mēs”) radīts kā *ready-made* dzejas paraugs, t. i., tajā apkopoti teksti, no kuriem vairums veidoti, kombinējot jau iepriekš citu sarakstītos tekstus.” (Šteinbergs 2020) Dzejolis „Piegdiena” skolotājiem ir kā medusmaize, ortogrāfijas likumības apgūstot, savukārt skolēni (un ne tikai viņi) atpazīst savas un citu tipiskākās valodas kļūdas jo sevišķi komunikācijā sociālajos tīklos. Protams, K. Vērdiņš apzināti „sabiezina krāsas”, ironizējot, hiperbolizējot un tekstveidi pakļaujot valodas aplamībām (*nau, teu, aizskari, tagat, puzdienas, ar manīm, kokletes, pamožos* utt.). Tādējādi veiksmīgi izdevies aktualizēt nevērību un paviršību valodas lietojumā, tās nezināšanu un risku šī iemesla dēļ kļūt par apsmiekla objektu. Vizuāli, ne audiāli uztveramais dzejolis rosina dialogu par dzimto valodu kā vērtību un individa pašizpaušmi. I. Šteinbergs uzskata, ka krājumu „Gatavā dzeja” „iespējams lasīt arī kā mūsdienu latviešu rakstu valodas portretu, kur pārstāvēti atšķirīgi līmeņi – no izplatītu pareizrakstības kļūdu apkopojuma dzejoli „Piegdiena” (53. lpp.) līdz protokolu aukstajam tonim darbā „Kam augustā neveicās?” (47. lpp.). Šo dažādo valodas plato apkopojums rada veselīgu un alternatīvu valodas procesu traktējumu, kas turklāt ir progresīvāks par to, ko ievēro „pareizo” likumu aizstāvji. Šī valodas ainava atvēl vietu kļūdām un svešvalodas ietekmei. Īsumā sakot, atvēl vietu dzīvībai.” (Šteinbergs 2020). Jaunieši šādu mūsdienu latviešu rakstu valodas portretu noteikti var pilnveidot, papildināt un uzlabot.

Secinājums

Pusaudzū, jauniešu slengs visos minētajos literārajos darbos ir gan solidarizēšanās ar potenciālo lasītāju, gan māksliniecisks paņēmieni, kas palīdz spīgtāk un precīzāk atklāt darbības vidi un radīt pārliecinošākus tēlus. Literatūrzinātniece Janīna Kursīte atzīst: „Valodas slengs ir, bija un būs, un no tā nevajag vairīties. Jautājums tikai, kādās proporcijās tas tiek lietots. Tas ir tāds izmēģinājuma lauciņš, kurā jaunieši var izmēģināt valodas iespējas. Jo vecāks kļūsi, jo valoda kļūs standartizētāka. Slengs ir sava veida saliņa, kur valodai kustēties. Vārdi cits ar citu rīvējas, atsijājot tos, kuri paliks kā sava laika zīme.” (Grīnuma 2001) Arī minētajos tekstos izmantotā jauniešu leksika nav autoru pašmērķis, izpatikšana lasītajam, – tā reprezentē savu laiku, tādējādi parādot 21. gadsimta pirmās puses jaunieša identitātes veidošanos, iekļaušanos pieaugušo pasaulē un pašam savas pasaules radīšanu.

Avoti

Bugavičute-Pēce 2019 – Bugavičute-Pēce, Rasa. *Puika, kurš redzēja tumsā*. Rīga : Latvijas mediji, 2019.

Grīziņš 1999 – Grīziņš, Jānis. *Vārnu ielas republika*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1999.

Krista Betija 2021 – Krista Betija. *Mana neveiklā dzīve*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2021.

Netikumīgie 2021 – *Netikumīgie* (autori: Luīze Marija Melķe, Kirils Ēcis, Raimonds Ķirķis, Agnese Krivade, Kārlis Vērdis). Rīga : Liels un mazs, 2021.

Rungulis 2003 – Rungulis, Māris. *Divdabis un Stulbcepure*. Rīga : Garā pupa, 2003.

Rungulis 2004 – Rungulis, Māris. *Vardes kurkst kabatās*. Rīga : Pētergailis, 2004.

Širmanis 1938 – Širmanis, Jānis. *Vilki*. Rīga : Grāmatu apgāds „A. Gulbis”, 1938.

Vērdis 2020 – Vērdis, Kārlis. *Gatavā dzeja*. Rīga : Neputns, 2020.

Vītiņa 2021 – Vītiņa, Lote Vilma. *Ūdenstornis*. Rīga : Liels un mazs, 2021.

Zvirgzdiņš 2015 – Zvirgzdiņš, Juris. *Have a Nice Day! Gandrīz mīlas stāsts*. Rīga : Pētergailis, 2015.

1. Adamaite 2010 – Adamaite, Undine. Kā kopējā dienasgrāmata. *Diena*, 14.12.2010. [skatīts 01.08.2022.]. Pieejams: <https://www.diena.lv/raksts/sodien-laikraksta/ka-kopejadienasgramata-760002>

2. Burima 2012 – Burima, Maija. Skaidrojošo vārdnīcu izmantojums mūsdienu latviešu literatūrā: sociokultūras interpretācija. *Tagad. Zinātniski metodisks izdevums*. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2012, 3. lpp.

3. *Informācija par latviešu valodas un literatūras 49. olimpiādes tēmām*, 2022 [skatīts 16.08.2022.]. Pieejams: <https://www.visc.gov.lv/lv/jaunums/informacija-par-latviesu-valodas-un-literaturas-valsts-49-olimpiades-temam>
4. Grīnuma 2001 – Grīnuma, Ilze. Jaunieši sazinās savā valodā. *Diena*, 27.12.2001. [skatīts 18.07.2022.]. Pieejams: <https://www.diena.lv/raksts/pasaule/krievija/jauniesi-sazinassava-valoda-11207431>
5. Izdod dzejas krājumu pusaudžiem „Netikumīgie”. *Fold*, 06.09.2021. [skatīts 20.07.2022.]. Pieejams: <https://www.fold.lv/2021/09/izdod-dzejas-krajumu-pusaudziem-netikumigie/>
6. *Jaunatnes likums*, 2008 [skatīts 16.08.2022.]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/175920>
7. Krauja 2020 – Krauja, Vita. Zenta Ērgle sāka rakstīt aiz... garlaicības. Kur slēpās rakstnieces popularitātes fenomēns? *La.lv*, 21.12.2020. [skatīts 28.07.2022.]. Pieejams: <https://www.la.lv/plisalapas-zuda-vaki>
8. Rinkeviča 2017 – Rinkeviča, Rudīte. *Rīga–Latvija–Eiropa mūsdienu latviešu bērnu prozā*. Daugavpils : Daugavpils Universitātes akadēmiskais apgāds „Saule”, 2017.
9. Vanaga 2022 – Vanaga, Anita. „Kā tas ir latviski?” Skolotāja par mūsdienu jauniešu „netiro” valodu. Aida Tomsona intervija „Krustpunktā” ar latviešu valodas skolotāju Anitu Vanagu, 2022, [skatīts 12.08.2022.]. Pieejams: <https://www.lsm.lv/raksts/dzive--stils/sarunas/ka-tas-ir-latviski-skolotaja-par-musdienu-jauniesu-netiro-valodu.a468608/>
10. Silova 2020 – Silova, Lita. Puika, kurš redzēja tumsā. Nominācija LALIGABA balvai. *Latvijas Literatūras gada balva*, 2020 [skatīts 11.08.2022.]. Pieejams: <http://laligaba.lv/index.php/lv/berniem-2020/puika-kursredzeja-tumsa>
11. Šteinbergs 2020 – Šteinbergs, Ivars. Kā (ne)uzrakstīt grāmatu. *Satori*, 19.11.2020. [skatīts 16.08.2022.]. Pieejams: <https://satori.lv/article/ka-neuzrakst-it-gramatu>

SKOLĒNU VALODAS ĪPATNĪBAS

Sanita Martena

Vidusskolas beidzēju latviešu valodas prasme: ko atklāj pārspriedumu teksti?

Ievads

Raksta mērķis ir pētīt un atklāt vidusskolēnu latviešu valodas prasmes līmeni, balstoties uz skolēnu pārspriedumu tekstu datiem. Jauniešu latviešu valodas prasme ir izzināta, analizējot Kurzemes, Latgales un Rīgas latviešu mācībvalodas, mazākumtautību vidējo izglītības iestāžu un valsts ģimnāziju 2018. gada absolventu centralizētā latviešu valodas eksāmena trešo daļu – tekstveidi (visu datu kopsavilkums un analīze ir atrodami izdevumā: Anspoka, Martena 2021). Kopumā ir aplūkoti un analizēti 409 pārspriedumu teksti. Izvērtējot skolēnu latviešu valodas prasmi, ir noteiktas skolēnu stiprās puses un būtiskākie trūkumi teksta izveidē, spriedumu formulējumos un prasmē argumentēti paust savu domu.

Kopš 2019. gada ar Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūta atbalstu ir izveidots „Skolēnu pārspriedumu korpuss” (Pārspriedumi), kas ir atrodams kopīgajā latviešu valodas korpusu vietnē www.korpuss.lv. Šajā datubāzē ir iekļauti pārspriedumi par trim centralizētajā eksāmenā (2018) piedāvātajiem tematiem:

- 1) „Ieraudzīt, saklausīt, izprast savu gadsimtu”;
- 2) „Ir tādi cilvēki – sirds ļoti dziļi” (Imants Ziedonis);
- 3) „Grāmatu brīnumainā vara”.

„Skolēnu pārspriedumu korpusā” visi teksti ir anonīmi, tie ir kodēti, lai atpazītu reģionu (r – Rīga, l – Latgale, k – Kurzeme) un izglītības programmu (lvs – latviešu mācību valodas vidusskola, mts – mazākumtautību skola, vg – valsts ģimnāzija). Rakstā izmantotajos skolēnu pārspriedumu citātos ir izmantoti šie kodi, piemēru teksti ir saglabāti to oriģinālrakstībā, nelabojot tajos pareizrakstības, stila vai citas kļūdas.

Tā kā pārspriedums ir teksta žanrs, ar kura palīdzību tiek atspoguļota prasme izteikt loģiskus spriedumus un pamatot tos ar argumentiem, tad skolēnu darbu analīzē ir izmantota arī piemērota teorētiskā literatūra. Proti, tās ir atziņas par kognitīvajiem, sociokultūras un lingvistiskajiem aspektiem, kas aplūkoti argumentētās rakstīšanas kontekstā, un par pazīmēm, kas raksturo

labu argumentētās rakstīšanas prasmi. Šim mērķim par pamatu tika izraudzīts ārvalstu valodu izglītības jomas pētnieku sagatavotais žurnāla „Lasīšana un rakstīšana” speciālizdevuma numurs „Argumentētā rakstīšana: teorija, vērtēšana un norādījumi” (Ferretti, Graham 2019).

No kognitīvās perspektīvas argumentēto rakstīšanu autori piesaka kā problēmrisināšanas procesu, kurš ietver prasmi novērtēt informāciju no dažādiem avotiem, identificēt argumentus, integrēt tekstā tematam atbilstošu informāciju, izmantot zināšanas par teksta žanru un – svarīgākais – izpratni par tematu. No sociokultūras perspektīvas rakstīšana ir definēta „kā semiotisks rīks, kas ir komunikācijas un sociālo attiecību pamatā” (Ferretti, Graham 2019, 1347). Šādā rakursā tiek uzsvērtas noteiktas situācijas, sociokultūras konteksti, konvencijas, kas, no vienas puses, ietekmē pašu rakstīšanas procesu, bet, no otras puses, arī rakstītāja iekļaušanos sociālajos kontekstos. Lingvistiskā perspektīva nosaka, kādā veidā teksts ir aplūkojams un vērtējams no valodas viedokļa: kā ir respektēts teksta mērķis, žanrs, vārdu izvēle un gramatiskā struktūra. Tiek uzsvērts, ka prasmīgi rakstītāji ir pamanāmi vairāk „pēc elastīga valodas stila lietojuma nekā pēc fiksēta valodas pazīmju kopuma” (Ferretti, Graham 2019, 1352).

Rakstā skolēnu valodas analizē uzmanība tiks pievērsta diviem iepriekš minētajiem aspektiem: kognitīvajam (prasmei argumentēti paust savu viedokli) un lingvistiskajam (prasmei savu domu un viedokļa paušanā izmantot precīzu un daudzveidīgu vārdu krājumu).

Argumentācijas prasme

Raksturojot kopumā visus 409 tekstus, var apgalvot, ka jauniešiem lielākoties piemīt pamata prasme izveidot loģisku tekstu par noteiktu tematu, izteikt pārdomas un paust savu viedokli. Pēc pārspriedumu analīzes nevar arī apgalvot, ka jaunieši vispār nelasa, bet jautājums vairāk ir: cik daudz viņi lasa un vai iedziļinās lasītajā. Šādas pārdomas raisa atziņa, ka pārāk maz ir skolēnu darbu, kuros ir izmantoti skaidri, precīzi argumenti. Vērtējot skolēnu pārspriedumus pēc pazīmēm, kas raksturo kvalitatīvu, augstā līmenī uzrakstītu argumentēto eseju vai citu ar argumentāciju saistītu teksta žanru, var secināt, ka visvairāk Latvijas skolēnu darbos pietrūkst individuāla skatījuma, atšķirīgu skata punktu (perspektīvu), argumentu un pretargumentu piedāvājuma, cenšoties raksturot noteiktus kultūras notikumus, faktus vai personības.

Tālāk tekstā konkrētāk tiks aplūkoti skolēnu pārspriedumu piemēri par kādu no eksāmenā piedāvātajiem tematiem (sk. iepriekš levdā).

Vidusskolēnu darbos, īpaši par tematu „Grāmatu brīnumainā vara”, bieži argumentācijā ir izmantoti klasiskās vai mūsdienu literatūras piemēri, kuriem tiek pakļauts temats, nevis otrādi – temata izklāstā iekļauti piemēroti argumenti. Tas norāda, ka skolēni nepietiekami iedziļinās tematā un tā formulējumā iekļautajos vārdos (kas ir *vara*, kā var saprast vārdkopu *brīnumainā vara* u. tml.). Mēģinājums vispirms izprast, atklāt temata atslēgvārdus un to nozīmi palīdzētu dziļāk palūkoties uz tematu un veidot tam atbilstošu domu gājienu.

Līdz ar to var apgalvot, ka pārspriedumos, kuros skolēni raksta par grāmatām, ir vērojamas divas tendences: 1) viņi bieži nevis analizē grāmatās iekļauto ideju, nolūku, sasaistot to ar pārsprieduma tematu, bet pārstāsta teksta galveno sižetu, mēģinot to pielāgot tematam; 2) darbos ir vērojams nevis analītiskums, bet didaktiski vērtējoša attieksme, kas tiek pausta ar klišeiskām frāzēm (un tas norāda uz nepietiekamu kritisko domāšanu), piemēram:

- (1) *Daudziem bērniem un pusaudžiem nepatīk, ka skolas programmā vajag lasīt grāmatas, bet viņi parasti nesaprot, ka grāmatas ļoti labi attīsta mūsu vārdu krājumu un domāšanu, bet tās arī ir ļoti interesantas. No grāmatām var uzzināt daudz vēsturisku notikumu, piemēram, bieži ir tā kā cilvēks bija karā un pēc tam raksta par to grāmatu. Tādas grāmatas ir ļoti interesanti lasīt, jo tu pats it kā piedzīvo to momentu.* (lvg)

Tādas vispārīgas frāzes kā *daudziem bērniem un pusaudžiem, daudz vēsturisku notikumu, bieži ir tā, vispārlietojamās leksikas atkārtotāšanās (ļoti labi attīsta, ļoti interesantas grāmatas, ļoti interesanti lasīt)*, precizitātes un konkrētības trūkums liecina, ka autors nav tik labi iedziļinājies tematā. Nosodošā attieksme pret bērniem un pusaudžiem, kas nelasa skolas programmas grāmatas, ir kā ielāps paša autora neprasmei izteikties par tematu un runāt par konkrētām grāmatām, kas tieši viņu individuāli kaut kādā veidā ir ietekmējušas („Grāmatu brīnumainā vara”).

Tomēr ir arī darbi, kuros vērojami argumentēti spriedumi, piemēram, ja tekstu autori min konkrētus literāros darbus, nepārstāstot to sižetus, bet sasaistot darbos pieteikto problemātiku ar savu dzīvi, atklājot, kādu ietekmi uz viņu vai apkārtnējo cilvēku dzīvi konkrētais literārais darbs ir atstājis. Dažreiz pēc teksta valodas ir nojaušams, ka pārspriedumu ir rakstījuši jaunieši, kuriem latviešu valoda nav dzimtā valoda (ir tādas gramatikas kļūdas kā neprecīza vārdu saskaņošana, nomeniem nepareizi lietotas galotnes, burtiski

tulkotas vārdu nozīmes no krievu valodas latviešu valodā u. tml.). Taču starp šādiem darbiem ir arī teksti, kuros samērā labi ir jaušams domas izvērsums un pamatojums:

- (2) *Iespaidīgs, ka diskutējot par ša romānu [„Aka” – S. M.] klasē, manu klasesbiedru domas sadalījās uz pusēm. Vieni aizsargāja Lauras izvēli, bet citi to apstrīdēja, un mūsu lasītāju vidū radās neliela konflikta situācija. Tāda arī ir grāmatu vara, tā ļauj mums izteikt savas emocijas un viedokļus citiem, kā arī māca tas aizstāvēt. Tāpēc cilvēki, kuri daudz analizē literatūras darbus, prot labi diskutēt.* (llvs)

Skolēnu kritiskā domāšana un prasme argumentēti paust savu viedokli izpaužas, arī skolēniem kritiski izvērtējot skolās piedāvāto daiļliteratūru. Pat ja tas ir subjektīvs vai emocionāli ekspresīvs viedoklis, tomēr rakstītājs ir paudis savu nostāju, attieksmi, cenšoties to arī pamatot:

- (3) *Un, manuprāt, daudzi darbi, kurus mums liek lasīt, ir gaužām nenožīmīgi. Kā piemēru, varu minēt „Abakuka krišana” – vīrietis, liekas jucis, nopērk iedomātai sievietei lielākās kurpes, kādas varēja atrast, galu galā nositas. Kur šādam stāstam jēga? Un arī, ja piešķiram grāmatām lielu varu, tad šāds stāsts var kādu ietekmēt nepareizi.* (klvs)

Argumentu un pretargumentu izpēti iespējams veikt, arī izmantojot valodu korpusu piedāvātās iespējas, piemēram, vidusskolēnu pārspriedumu korpusā, meklējot teikumus ar pakārtojuma saikļiem *lai gan, lai arī, kaut gan, kaut arī*. No 409 darbiem apmēram 120 darbos ir atrodami šādi teikumi, kuros ar iepriekš minēto saikļu palīdzību skolēni ir formulējuši savu viedokli, piedāvājot dažādas perspektīvas. Tekstu autori jau teikumu formulējumos, izmantojot pieļāvuma palīgteikumus, iespējams, netieši ir iekļāvuši atziņu, ka daudz kas dzīvē, kultūrā, viņu pieredzē vai skatījumā var būt pretrunīgs. Tomēr jaunieši par to raksta, runā, un tas norāda uz viņu vēlmi domāt, reflektēt par šiem procesiem, atklājot savu personīgo pozīciju. Piemēram, *lai arī vienmēr izlasīt pašu grāmatu ir daudz vērtīgāk un labāk, taču esmu pateicīga, ka daudzas grāmatas tiek pārveidotas filmās; ar sirdi parasti tiek uzskatīta cilvēka iekšējā pasaule, kaut gan personīgi man patīk jēdziens – dvēsele; tās [grāmatas – S. M.] cilvēkam liek koncentrēties uz pozitīvajiem notikumiem, kaut arī tajās ir daudz negatīvo notikumu, piemēram, kā Ēriha Marija Remarka grāmata „Trīs draugi” un Māras Zālītes grāmatā „Pieci pirksti” u. tml.*

Kā paraugu labai argumentācijas prasmei, satura precizitātei un atšķirīgu skatpunktu izmantošanai var minēt piemēru, kurā ar retoriskā jautājuma pieteikumu teksta ievaddaļā ir uzsvērts neviennozīmīgais skatījums uz 100 gadu periodu:

- (4) *Gadsimts tas ir daudz vai maz? Simts dāvanas dzimšanas dienā ir daudz, bet simts gadi pagātnē – maz. (kvg)*

Pārsprieduma noslēgumā ir ticis piedāvāts savs individuālais secinājums:

- (5) *Es domāju, ka gadsimts ir gan daudz, gan maz. Tas atkarīgs vienīgi no tā kā uz to paskatās. (kvg)*

Par šī pārsprieduma (sk. (4) un (5) piemēru) valodas lietpratību liecina arī daudzveidīgais vārdu krājums un atšķirīgu sintaktisko konstrukciju lietojums, kuras mērķtiecīgi izraudzītas, lai veidotu pārdomātu, vienotu teksta kompozīciju, piemēram, teksta galvenajā daļā katra rindkopa ievadīta ar virsrakstiem līdzīgiem teikumiem (*Es savā dzimtā. Es Latvijā. Es pasaulē.*).

Pārspriedumu analizē uzmanību piesaistīja arī skolēnu argumentācijā neprecīzi izmantotie vai nepareizi valodas ziņā uzrakstītie piemēri (kultūras personības, notikumi, procesi). Minot konkrētus faktus, to izklāstā un valodas noformējumā bija vērojamas šādas nepilnības (sk. pasvītrotās vietas):

- 1) neprecīzi vai aplami nosaukti fakti (*Kā piemēru var minēt grāmatu „Virsnieku sievas”, ko sarakstījusi Andra Manfelde. Grāmatā ir aprakstīta karosta un tās dzīve kara laikā; Spilgts piemērs ir dziesma „Viena valoda”, ko izpilda grupa Līvi; Nora Ikstēnas romānā „Mātes prom”; Pēc diviem pēdējiem Pasaules kariem 1914. gadā un 1934. gadā; Vissenākais teksts latviešu valodā bija uzrakstīts 1807. gadā; Tā es izvēlos grāmatu „Aiza”, kuru Regīna Ezera sarakstījusi; Arī labs piemērs ir Ojārs vācietis, kurš rakstīja epifānijas; Kā piemērs, man nāk galvā Jāņa Poruka grāmatas „Cilvēka bērns”; Šo varenību var salīdzināt ar E. Virzas eposu „Lāčplēsis”; Māra Berziņa romāns „Siena garša” u. c.);*
- 2) vienkāršota un virspusēja minēto faktu interpretācija, piemēram, kā vēstures avotus minot Latvijas simtgades filmas vai daiļliteratūras darbus (*Viena no populārākajām latviešu kara filmām ir „Rīgas sargi”. Kara filmām pozitīvais ir tas ka viņas var izmantot kā mācību avots vēstures stundas. (klvs);*

- 3) kļūdas personu vārdu, daiļdarbu, notikumu pareizrakstībā (*Mihaels Bugakovs; Nora Ikstēna; Aspāzijas „Medija” un daudzi citi darbi; „Ezera Sonāte”; „Svina Garša”; Reģīnes Ezeres romāns „Aka” u. c.*).

Nodaļas noslēgumā vēlētos piebilst, ka pārspriedumos par tematu „Ieraudzīt, saklausīt, izprast savu gadsimtu” labākā argumentācija ir izmantota darbos, kuru autori patiešām skatās caur savu personīgo prizmu un runā par savu pieredzi, proti, par savu gadsimtu. Šajos darbos ir precīzi nosaukti kultūras notikumi, izdevumi vai norises, kuras raksturotas caur teksta autora pieredzi, emocijām, izjūtām un atklāsmēm. No argumentācijas viedokļa vēl spēcīgāki ir tie darbi, kuru autori ir atklājuši sevi kā domājošas personības, kas spēj saredzēt notikumu un parādību duālismu, to pretrunīgo dabu, spēj izprast, ka daudzas lietas, procesi, parādības, cilvēki ir vērtējami ne tik vienošķīgi. Tādā veidā tiek demonstrēta kritiskā domāšana, prasme paraudzīties uz notikumiem vai cilvēkiem no dažādām perspektīvām, lai nevērtētu tikai labsliktis kategorijās, bet analizētu, mēģinot saredzēt cēloņsakarību ķēdi, skaidrot un atklāt to savos tekstos.

Skolēnu vārdu krājums

Viena no pazīmēm, kas raksturo labi uzrakstītu pārspriedumu, eseju vai citu ar argumentāciju saistītu rakstu darbu, ir leksiskā daudzveidība, precīzi izvēlēti vārdi, arī jēdzieni un termini, kurus skolēni ir apguvuši ne tikai valodas un literatūras mācību stundās, bet arī citu mācību jomu priekšmetos, piemēram, vēsturē, informātikā, ģeogrāfijā. Leksiskā daudzveidība (ne tikai vispārlietojamā leksika), sarežģītība un precizitāte – tie ir jautājumi, kuriem latviešu valodas apguvē, kā to atklāj 2018. gada pārspriedumu dati, būtu pievēršama daudz lielāka uzmanība.

No vairāk nekā 400 pārspriedumiem tikai apmēram 15–20 darbos ir vērojama leksiskā sarežģītība, proti, daudzveidīgs, plašs vārdu krājums, precīzi lietoti konkrēti jēdzieni vai termini (saistībā ar pārsprieduma tematu – arī no citām mācību jomām), arī ikdienā retāk lietoti vārdi un vārdu savienojumi, piemēram: *Lielais kanjons, saules enerģija, jūgendstila arhitektūra, krusta kari, gaismas instalācijas, cilvēku resursi, roboti, mākslīgā inteliģence, elektroniskā mūzika, digitāls veidols*. Raksturojot Aleksandra Čaka daiļradi: *urbānisma pārstāvis, Rīgas elementi, bulvāri, nomale, centrs, strēlnieki, atstumtie cilvēki, afišas* u. c. Šajā pārspriedumā par tematu „Ie tādi cilvēki – sirds ļoti dziļi” viens no mazākumtautību skolas skolēniem ir samērā prasmīgi izmantojis savas zināšanas par A. Čaka daiļradi. Ie ļoti maz tādu darbu, kur domas formulējumos

un argumentācijas paušanā tik precīzi kā sestajā piemērā redzamajā fragmentā tiktu izmantota konkrētu autoru raksturojošā leksika vai šī autora darbos izmantotais vārdu krājums:

- (6) *Aleksandrs Čaks ir izcils pilsētas rakstnieks, kurš ir saistīts ar medicīnu un strēlniekiem. Viņš urbānisma pārstāvis, kā arī viņam ir veltīts muzejs un par godu Čakam ir nosaukta iela. Savās dzejās viņš ir ļoti aprakstījis Rīgas dzīvi un tās cilvēkus. Dzejnieks ļoti mīlēja savu pilsētu un viņu darbos un daudz runāts par Rīgas elementiem, bulvariem, nomali, strēlniekiem, atstumtiem cilvēkiem un afišām. Čaks ļoti gaiši attēlo pilsētas centru, jo tā ir vieta, kur satiekas inteļģence un ubagi, dzērāji un muzikanti, kuri cenšas nopelnīt naudu.* (rmts)

Starp tekstiem, kuros ir vērojama leksiskā precizitāte un daudzveidība, ir darbi, kas atspoguļo skolēnu iedziļināšanos kāda autora daiļradē vai biogrāfijā (diemžēl tādu darbu ir pārāk maz). Šādos tekstos ir jaušamas skolēnu vēstures un ģeogrāfijas zināšanas, spēja raksturot noteiktas vietas un laika garu, sabiedrību, sociāli politiskās norises u. tml. Viens no tādiem darbiem ir pārspriedums par tematu „Grāmatu brīnumainā vara”, kura autors ir izvēlējis rakstīt par Džeimsa Džoisas romānu „Uliss”:

- (7) *Džeims Džois – Īrijas nacionālās kultūras un pašapziņas dzejnieks un rakstnieks – ir spējis radīt savu laiku agrā 20. gadsimta dzimteni – Dublinu – gan iespaidīgi vizuālā gleznā, gan stimulējoši mentālā gleznā savā 1914. gada romānā „Uliss”. Viņš atmasko apspiesto Dublinas iedzīvotāju ikdienu ar tādu precizitāti, ka pilsētās ielas un tēlu domas pārtop īstos. Rakstīdams grāmatu Parīzē, Džois ir pratis vizualizēt katru dzimtenes sānieliņu un pat katru bodi no atmiņas. Autora ekspresīvais rakstības stils ļauj mums salīdzināt 1904. gada cilvēku uzskatus ar mūsdienu priekšnojautām.* (rvg)

Septītā piemēra fragmentā minēta gan Dž. Džoisas dzimtā vieta, gan darba rakstīšanas sākuma laiks un grāmatā attēloto notikumu laiks. Tāpat paša skolēna valodā ir pamanāmas kultūras jomas zināšanas, bagāts vārdu krājums, raksturojot kultūras parādības (*vizuālā glezna, stimulējoši mentālā glezna, ir pratis vizualizēt, autora ekspresīvais rakstības stils, mūsdienu priekšnojautas*). Septītā piemēra darbs varētu tikt vērtēts vēl augstāk, ja vairāk tiktu uzsvērtā attēlojamā autora saistība ar pārsprieduma tematu, proti, Dž. Džoisas darba neparastā ietekme uz pašu lasītāju, konkrēti – šī pārsprieduma autoru.

Skolēnu sniegumu, viņu leksikas zināšanas var mērīt, arī pievēršot uzmanību pārspriedumos lietotajām jēdzienu, parādību vai norišu definīcijām, semantiskiem skaidrojumiem. Prasme definēt noteiktu vārdu vai jēdzienu atklāj valodas lietotāja spēju strukturēt savu semantisko ainavu, kas savukārt liecina par augstāku valodas kognīcijas līmeni. Piemēram, pārspriedumā par tematu „Grāmatu brīnumainā vara” (sk. (8) piemēru) skolēns ir izmantojis riņķveida kompozīciju un teksta noslēgumā mēģinājis apkopot iepriekš teikto, vispirms definējot, kas ir vara, un tālāk sasaistot konkrētāk varas jēdzienu ar grāmatu varu:

- (8) *Kas ir vara? Vara ir kontroles spējas par kādu vai kaut ko. [...] Noslēgumā es vēlētos pateikt, ka grāmata nav domāta tikai lasīšanai. Nav jēgas lasīt grāmatu, ja mēs to nevēlamies. Ja mēs to daram, tad mēs tajā neiedziļināties, mēs neļaujam grāmatai pārņemt varu pār mums, bet tas ir tieši tas, kas ir vajadzīgs. (rlvs)*

Augstāku valodas prasmes līmeni atklāj tieši tie skolēnu darbi, kuros temata atklāšanā ir izmantota ne tikai vispārlietojamā leksika, bet laikmeta vai noteiktu parādību raksturojumā izmantoti precīzi jēdzieni vai termini. Kā rāda devītais piemērs, skolēns, raksturojot noteikta laikmeta literatūru un kultūras norises, ir izmantojis ne tik ikdienišķus vārdus un jēdzienus, kas noteikti ir palīdzējuši precīzāk un spilgtāk izteikt domu (*PSRS laiki, cenzūra, zemteksts, rakstīšanas tehnika*):

- (9) *Šajā sakarā, man ļoti patīk pieminēt PSRS laikus, kad Latvijas teritorijā valdīja cenzūra. Autori vairs nespēj izteikties. Tādēļ latviešu autoriem, kas vēlējas teikt, ko grib, nācās attīstīt viņu rakstīšanu un rakstīšanas tehniku. Tas bija laiks, kad populāra ideja dziesmu autoru, dzejnieku un rakstnieku vidū bija zemteksts. Zemteksts jeb pateikt kaut ko nepasakot gandrīz neko. Autori kļuva arvien radošāki. Tā arī radās arvien interesantākas grāmatas. Kļuva populārs izteiciens: „Savējie sapratīs!” (rlvs)*

Nodaļas noslēgumā vēlētos vēl minēt dažas teorētiskās atziņas, kas gan palīdz apkopot pazīmes, pēc kurām noteikt dzimtās valodas prasmes līmeni, gan norāda uz faktoriem (arī ārpus skolas), kuriem ir nozīmīga loma valodas līmeņa paaugstināšanā. Piemēram, Nīderlandes valodas lietpratības pētnieks Jans H. Hulstens (*Jan H. Hulstijn*) apgalvo, ka valodas izziņa un attīstība skolas laikā un pieauguša cilvēka dzīvē ne vienmēr ir nepārtraukts, secīgs veidojums (kontinuums). Šo atziņu viņš pamato ar argumentu, ka ir tādi valodas

elementi (vārdi, izteikumi, konstrukcijas), kas valodā parādās ļoti bieži, bet ir ļoti liels daudzums valodas elementu, kuri valodā ir sastopami reti. Līdz ar to par augstāku valodas lietpratības līmeni signalizē retāk lietotu vārdu un konstrukciju lietojums (Hulstijn 2015).

Pamata valodas kognīcija ir attiecināma uz to laika periodu, kad sākas dzimtās valodas apguve. Bērniem pieaugot, mācoties, lasot, attīstās arī viņu valoda; ir tikai likumsakarīgi, ka daudzveidīgāks vārdu krājums un sintaktiskās konstrukcijas būs sastopamas vecāko klašu skolēniem. Tas būtu sagaidāms arī no vidusskolēnu gala eksāmenu darbiem. Tajā pašā laikā valodas lietpratības teorijas autors (Hulstijn 2015) uzsver, ka valodas prasmes līmeņa paaugstināšanās, kļūstot vecākiem, nenotiek automātiski. Dzimtajā valodā bieži vien tiek sasniegts noteikts pamatzināšanu un prasmju līmenis, kurš dzīves laikā tā arī netiek paplašināts. To tad ietekmē gan ģimene, gan sociokultūras, reģionālais fons, kas ir makrolīmeņa faktori (plašāk sk. Martena 2021), proti, te parādās valodas apguves sociālais aspekts, kam ir tikpat liela nozīme valodas apguves procesā kā kognitīvajam aspektam.

Līdzīgi par augstākas valodas prasmes kritērijiem (daudzveidīgs vārdu krājums un sintaktisko konstrukciju lietojums) tiek runāts arī teorētiskajā literatūrā par argumentācijas prasmes attīstīšanu (piemēram, Ferretti, Graham 2019), īpaši – vidusskolēnu esejās un citos ar argumentāciju saistītajos rakstu darbos.

Leksiskā sarežģītība kā viena no kvalitatīva rakstu darba pazīmēm tiek vērtēta pēc šādiem kritērijiem: vārdu krājuma daudzveidība, vārdu lietojuma biežums (atkārtošanās), vārdu precizitāte, konkrētība, polisēmija, unikālu vārdu lietojums (MacArthur, Jennings, Philippakos 2019). Argumentētās rakstīšanas kontekstā bez leksiskās un sintaktiskās sarežģītības tiek uzsvērtas arī tādas laba rakstu darba pazīmes kā teksta kohēzija un satura saistījums, prasme pamatot savu domu, pierādīt to ar faktiem, statistiku u. tml., lietot pretargumentus, atklājot spēju saskatīt atšķirīgas perspektīvas un interpretēt dažādus viedokļus (Ferretti, Graham 2019).

Nobeigums

12. klases skolēnu pārspriedumu teksti atklāj, ka lielākajai daļai jauniešu latviešu valodas lietpratība nav tik augstā līmenī, kā to varētu sagaidīt pēc 12 mācību gadiem (īpaši skolēniem ar latviešu valodu kā dzimto valodu). Par to liecina gan elementāras pareizrakstības un interpunkcijas kļūdas, gan vārdu krājums, teikumu sintaktiskais noformējums un prasme argumentēti paust savu viedokli.

Salīdzinot skolēnu darbus ne tikai pēc prasmes argumentēti izteikties, bet valodas ziņā kopumā (pareizrakstība, pieturzīmju lietojums, vārdkopu un teikumu sintaktiskais noformējums, vārdu krājums), var vilkt dažas paralēles gan pēc izglītības programmām, gan pēc skolu ģeogrāfiskās atrašanās vietas.

Rīgas mazākumtautību skolu jauniešu teksti kļūdu ziņā ir līdzīgi samērā daudziem ģimnāziju skolēnu darbiem; tie ilustrē vērā ņemamu mazākumtautību skolēnu īpatsvaru ģimnāzijās. Atbilde literārās valodas normai Rīgas un Kurzemes mazākumtautību skolu jauniešu tekstos ir augstāka nekā pārspriedumos no Latgales mazākumtautību skolām. No valodas pareizuma viedokļa Latgales mazākumtautību vidusskolu beidzēju darbi rada diezgan lielu satraukumu, jo 12 gadu garumā, pat ja makrovidē (noteiktā pilsētā vai novadā) ir maz latviski runājošo, skolās latviešu valodā ir apgūti arī citi mācību priekšmeti, tāpēc rodas jautājums – kā tiek mācīta latviešu valoda un kādā latviešu valodā tiek mācīti citi mācību priekšmeti? Nepietiekama prasme saskaņot vārdus teikumā, veidot pareizas teikuma konstrukcijas u. tml. ir vērojama arī Latgales vidusskolu ar latviešu mācībvalodu jauniešu tekstos (iespējams, tie ir skolēni, kuriem latviešu valoda nav dzimtā valoda vai ir viena no dzimtajām valodām).

Ģimnāziju audzēkņu darbi kopumā liecina par augstāku latviešu valodas kvalitāti, bet tajā pašā laikā, piemēram, arī daudzu Rīgas latviešu mācībvalodas vidusskolu skolēnu sniegums nav sliktāks par ģimnāziju jauniešu tekstiem.

Pēc skolēnu darbiem var spriest, ka jauniešiem pietrūkst satura ziņā bagātas informācijas un pieredzes, lai izteiktos dziļi, argumentēti, pārliecinoši. Iespējams, ka skolēniem nav pietiekamas lasīšanas pieredzes, kultūras notikumu pieredzes un emocionāla pārdzīvojuma (teātra izrāžu, koncertu, mākslas festivālu u. tml.), ceļošanas pieredzes, sava novada, valsts vai citu valstu iepazīšanas, tādā veidā atklājot un iepazīstot arī pašiem sevi, paskatoties uz savu dzīvi, savu dzīvesvietu caur citu prizmu.

Vājākos vidusskolēnu tekstus raksturo šādas pazīmes: uzskaitīti atsevišķi literatūras fakti (bieži arī kļūdaini), bet literāro darbu interpretācijā nav vērojama iedziļināšanās, galvenās domas vai idejas atklāšana; argumentācijā ir izmantoti piemēri no klasiskās vai mūsdienu literatūras, kuriem tiek pakļauts temats, nevis otrādi – tematam piemeklēti argumenti (piemēri); lietotas vispārīgas frāzes precīzas leksikas vietā, kas apzīmētu vai raksturotu konkrētas parādības, procesus, tēlus.

Argumentējot savu domu ar konkrētiem faktiem, to izklāstā un valodas noformējumā ir vērojamas šādas nepilnības: neprecīzi vai aplami nosaukti fakti

(rakstnieku vārdi, grāmatu nosaukumi, vēsturisko notikumu atspoguļošanas laiks, mūsdienu organizāciju, fondu nosaukumi u. tml.); neprecīza, vienkāršota, virspusīga minēto faktu interpretācija (piemēram, atsaucoties uz mākslas filmas notikumiem kā vēstures avotu); kļūdas personu vārdu, daiļdarbu, notikumu u. tml. pareizrakstībā.

Labi uzrakstītu pārspriedumu raksturo arī tajā izmantotais vārdu krājums: leksiskā daudzveidība, precīzi izvēlēti vārdi, arī jēdzieni un termini, kurus skolēni ir apguvuši ne tikai valodas un literatūras mācību stundās, bet arī citos mācību priekšmetos. Leksiskā daudzveidība, sarežģītība un precizitāte – tie ir jautājumi, kuriem latviešu valodas apguvē būtu pievēršama daudz lielāka uzmanība.

Starp labi uzrakstītiem darbiem, kuros ir vērojama leksiskā precizitāte un daudzveidība, ir teksti, kas atspoguļo skolēnu iedziļināšanos kāda autora daiļradē vai biogrāfijā, izmantojot arī noteiktam autoram raksturīgo leksiku, vārdkopas, simbolus, metaforiskus izteicienus u. tml. Šajos pārspriedumos ir jaušamas arī skolēnu vēstures un ģeogrāfijas zināšanas, spēja raksturot noteiktas vietas un laika garu, sabiedrību, sociāli politiskās norises u. tml.

Skolēnu sniegumu, viņu leksikas zināšanas var mērit, arī pievēršot uzmanību pārspriedumos lietotajām jēdzienu, parādību vai norišu definīcijām, semantiskiem skaidrojumiem. Prasme definēt noteiktu vārdu vai jēdzienu atklāj valodas lietotāja spēju strukturēt savu semantisko ainavu, kas savukārt liecina par augstāku valodas apguves līmeni. Skolēni savos darbos maz izmanto citās mācību jomās apgūtos jēdzienus un terminus (par vēstures, kultūrvēstures notikumiem, personībām, ģeogrāfiju u. c.), nesaskatot iespēju pārnest citos mācību priekšmetos gūtās zināšanas par atšķirīgiem satura jautājumiem uz latviešu valodas mācību priekšmetu.

Ne tik augstais latviešu valodas līmenis mazākumtautību izglītības iestādēs varētu būt skaidrojams ar to, ka latviešu valoda bieži vien ir tikai mācību valoda, bet nav saziņas valoda ārpus mācību laika. Tāpat latviešu valodas mācību stundās nepietiekami ir plānota un iekļauta dzimtajā valodā apgūtās pieredzes pārnese uz latviešu valodas kā otrās valodas apguves procesu, kā arī precīza satura un valodas integrēta apguve citos mācību priekšmetos.

Vidusskolēnu pārspriedumos ir vērojama gan laba latviešu valodas prasme, gan samērā vājš valodas līmenis. Ir arī atsevišķi darbi, kas atklāj ļoti augstu valodas prasmes līmeni, bet tādu darbu varētu būt vairāk. Tātad ir kur augt.

Saīsinājumi

k – Kurzeme

l – Latgale

lvs – latviešu mācību valodas vidusskola

mts – mazākumtautību skola

r – Rīga

vg – valsts ģimnāzija

Avots

Levāne-Petrova, Kristīne, Pokratniece, Kristīne, Darģis, Roberts. *Skolēnu pārspriedumu korpus (Pārspriedumi)*. CLARIN-LV digitālā bibliotēka, 2021 [skatīts 12.08.2022.]. Pieejams: <http://hdl.handle.net/20.500.12574/51>

1. Anspoka, Martena 2021 – Anspoka, Zenta, Martena, Sanita. *Latviešu valodas lietpratība un tās pilnveides iespējas vidusskolā*. Metodisks līdzeklis skolotājiem, mācību līdzekļu autoriem un vērtētājiem. Liepāja : LiePA, 2021.
2. Ferretti, Graham 2019 – Ferretti, Ralph P., Graham, Steve. Argumentative writing: theory, assessment, and instruction. *Argumentative Writing: Theory, Assessment, and Instruction. Reading and Writing. An Interdisciplinary Journal*. Eds. R. P. Ferretti, S. Graham. Vol. 32, Number 6, June 2019, pp. 1345–1357.
3. Hulstijn 2015 – Hulstijn, Jan H. *Language Proficiency in Native and Non-native Speakers. Theory and research*. Amsterdam/ Philadelphia : John Benjamins Publishing Company, 2015.
4. MacArthur, Jennings, Philippakos 2019 – MacArthur, Charles A., Jennings, Amanda, Philippakos, Zoi A. Which linguistic features predict quality of argumentative writing for college basic writers, and how do those features change with instruction? *Argumentative Writing: Theory, Assessment, and Instruction. Reading and Writing. An Interdisciplinary Journal*. Eds. R. P. Ferretti, S. Graham. Vol. 32, Number 6, June 2019, pp. 1553–1574.
5. Martena 2021 – Martena, Sanita. „Un latviešu valodas ziņā man ir viena no mīļākajām skolotājām”: Latviešu valodas aģentūras pētījuma dati par skolotāja profesionalitāti no skolēnu perspektīvas. *Tagad. Zinātniski metodisks izdevums*. Nr. 12. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2021, 22.–33. lpp.

Normunds Dzintars

Jauniešu valodas kvalitāte latviešu valodas centralizētā eksāmena pirmajā daļā

Ievads

Latvijas izglītības sistēmā pierasts padarīt darba kvalitāti, tas ir, dažādu mācību priekšmetu apguves līmeni, mērīt ar eksāmenu. Izņēmums nav arī latviešu valodas eksāmens, kam līdz 2022. gada pavasarim bija trīs daļas: 1. daļa – zināšanas un pamatprasmes, 2. daļa – teksta izpratne, 3. daļa – tekstveide. Jaunietim pēc vidējās izglītības iegūšanas jāprot orientēties valodas sistēmas elementos, saprast teksta būtību, kā arī radīt pašam savu tekstu (pārspriedums vai paplašinātais viedoklis). Rakstā autors pievērsīsies eksāmena pirmās daļas izpildes kvalitātes analīzei, uzmanību pievēršot arī standarta prasībām.

Eksāmena pirmajā daļā tiek pārbaudītas 12. klases absolventu zināšanas un pamatprasmes latviešu valodas gramatikā, piedāvājot divus uzdevumus. Katru gadu uzdevumi bija vienādi: pirmajā uzdevumā jāveido kontekstuāli iederīga vārdforma no piedāvātajiem vārdiem, bet otrajā uzdevumā jāieliek trūkstošās pieturzīmes. Šādi veidota eksāmena pirmā daļa ir no 2014. līdz 2022. gadam, kad paralēli tiek kārtots gan rakstā aplūkotā eksāmena formāts, gan optimālā līmeņa eksāmens, ko skolēni kārtā pēc jaunā standarta. Rakstā aplūkoti 2020., 2021., 2022. gada eksāmenu darbi un tajos sasniegtie rezultāti, uzmanību pievēršot tām vārdformām, kuru izveide visbiežāk pārbaudīta eksāmenos.

Kas teikts standartā?

Uzdevumi, kas piedāvāti vidējās izglītības ieguvējiem, pirmajā acumirkli var šķist viegli paveicami, jo standarta prasības, kas paredz pareizu vārdformu izveidi vai pieturzīmju lietošanas prasmi, attiecināmas jau uz pamatzglītības posmu, tomēr šādi uzdevumi piedāvāti arī vidusskolu beidzējiem (sk. 1. tabulu).

Pamatizglītības standarts	Vidējās izglītības standarts
3.1.4. Raksta vārdus atbilstoši latviešu valodas ortogrāfijas normām. Ja nepieciešams, izmanto vārdu pareizrakstības pārbaudes līdzekļus savas valodas pilnveidei. Pamato noteikta avota izvēli. 3.1.5. Izmanto latviešu valodas vārddarināšanas paņēmienus atbilstoši sava teksta iecerēm un savam individuālajam stilam, veidojot arī jaunvārdus. Pamato vārddarināšanas nozīmi terminoloģijas apgūvē, teksta bagātināšanā un noteikta efekta radīšanā. 3.1.7. Zina un atdala ar pieturzīmēm savrupinājumus un iespraudumus. Veido tekstu, izmantojot daudzveidīgas sintaktiskās konstrukcijas atbilstoši savām iecerēm un teksta adresātam. 3.1.8. Veidojot tekstu, ievēro latviešu valodas interpunkcijas normas, pamato interpunkcijas zīmju lietojumu savā un citu tekstā. Skaidro neierastu interpunkcijas zīmju lietojumu literāros darbos un informatīvos tekstos.	4.4. Demonstrē izpratni par latviešu valodas morfoloģisko sistēmu, identificējot un analizējot sistēmas elementus tekstā. Apzināti izmanto dažādu vārdšķiru gramatiskās kategorijas sava teksta veidošanā. 4.6. Izmanto dažādas uzbūves teikumus, to sasaistes paņēmienus un atbilstošas pieturzīmes dažādu žanru mutvārdu, iespiestajos vai digitālajos tekstos, lai skaidri un precīzi izteiktu domas, īstenotu saziņas nolūku un radītu vēlamu iespaidu uz adresātu.

1. tabula. Pamatizglītības un vidējās izglītības standarts

Salīdzinot abu standartu prasības, secināms, ka nav lielu atšķirību starp prasmēm un zināšanām pamatskolā un vidusskolā. Pamatizglītības standartā pat ir lielāka detalizācija, kas atvieglo darbu skolotājam, lai varētu skolēnus prasmīgi vadīt uz veiksmīgu eksāmena rezultātu. Pamatizglītības standartā ir norāde uz neierastu interpunkcijas zīmju lietojuma skaidrojumu dažādos tekstos, bet līdz šim skaidrošanas uzdevums ir bijis 12. klases eksāmena darba 2. daļā, kur analizēts teksts. 12. klases skolēni liek tekstā tikai trūkstošās pieturzīmes (daļa pieturzīmju ieliktas), bet pamatskolas latviešu valodas eksāmenā jauniešiem jāliek pilnīgi visas pieturzīmes. Tāpat abos standartos ir prasība, ka skolēni demonstrē izpratni par latviešu valodas morfoloģisko sistēmu, un šī prasme pārbaudīta 1. uzdevumā, kurā piedāvātais vārds jāiesaista kontekstuāli iederīgā formā. Varētu šķist, ka abi uzdevumi izpildāmi viegli un labā kvalitātē – tikai jāprot iesaistīt vārdu nepieciešamajā formā un jāieliek dažas iederīgas pieturzīmes 16 teikumos. Bet vai ir tik labi rezultāti, kad uzdevumi veikti un kad labotāji beiguši savu darbu?

Vārdu formu džungļos

Iederīgu vārdformu veidošanas uzdevums, no vienas puses, nav grūts, bet, no otras puses, tas prasa iedziļināšanos tekstā kopumā, jo teikumi nav izolēti, bet ir saturiski saistīti. Skolēniem gan jāzina pareizrakstības normas, gan vārdu stilistikais lietojums, kur nepieciešams ievērot noteiktu vārda locījumu (sk. 2. tabulu).

2020	2021	2022
1. Par 3. konjugācijas darbības vārda īstenības izteiksmes tagadnes formas veidošanu.	1. Par lietvārda formas saskaņošanu ar darbības vārdu vajadzības izteiksmē.	1. 3. konjugācijas 1. grupas darbības vārda pareizrakstība daudzskaitļa 1. personā.
2. Par darbības vārda vajadzības izteiksmes formas veidošanu.	2. Par salikteņa veidošanu.	2. Lietvārda lietojums nepieciešamajā locījumā.
3. Par lietvārda formas saskaņošanu ar darbības vārdu vajadzības izteiksmē.	3. Par īpašības vārda vispārākajā pakāpē formas veidošanu.	3. Lietvārda „valoda” stilistiski precīzs lietojums.
4. Par darbības vārda „nezināt” tagadnes formas veidošanu.	4. Par 3. konjugācijas darbības vārda formas veidošanu tagadnē/pagātnē.	4. Ciešamās kārtas pagātnes divdabja lietojums ar noteikto galotni.
5. Par lietvārda formas saskaņošanu ar lietvārdu „vairums”.	5. Par lietvārda formas saskaņošanu ar apstākļa vārdu „daudz”.	5. Apstākļa vārda ar „jeb” pirmajā daļā rakstījums.
6. Par īpašības vārda vispārākajā pakāpē, ja īpašības vārds sākas ar līdzskani „s”, formas veidošanu.	6. Par atgriezeniskā lietvārda formas veidošanu.	6. Īpašības vārda vispārākās pakāpes veidošana.
7. Par darbības vārda pavēles izteiksmes daudzskaitļa 2. personas formas veidošanu.	7. Par atgriezeniskā darbības vārda formas veidošanu vajadzības izteiksmē.	7. Lietvārda lietojums ģenitīvā aiz darbības vārda „nav”.
8. Par darbības vārda īstenības izteiksmes tagadnes daudzskaitļa 2. personas formas veidošanu.	8. Par darbības vārda divdabja formas veidošanu.	8. 5. deklinācijas lietvārda lietojums daudzskaitļa ģenitīvā.

2. tabula. Zināšanas un prasmes 1. uzdevumā

1. uzdevums (8 punkti).**Veido iederīgu vārdformu no piedāvātajiem vārdiem!**

Jānis Jaunsudrabiņš apgalvojis, ka latviešu valoda – tā ir kogle, tas ir instruments, ko (0) <u>vajadzētu</u> spēlēt godprātīgi, jo bez valodas mēs izšķīdīsim plašajā pasaulē.	0) vajadzēt
Ja valoda tiek aktīvi lietota, tā (1) _____ un mainās.	1) paplašināties
Apstākļa vārda <i>kad</i> lietošana saikļa <i>ka</i> vietā ir aplamība, ar kuru katram (2) _____ patstāvīgi.	2) cīnīties
Valodas interesentiem tiek atgādināts, ka laiku pa laikam jāsameklē latviešu valodas (3) _____, kurā var noskaidrot vārdu nozīmi un pareizrakstību.	3) vārdnīca
Ja cilvēks (4) _____ vārda nozīmi, tad padomu var meklēt latviešu valodas skaidrojošajā vārdnīcā.	4) nezināt
Par inteligenci liecina bagāts vārdu krājums, tomēr vairums (5) _____ iztieks ar apmēram 5 000 vārdiem.	5) cilvēks
Citu valodu apguvē (6) _____ ir lielo valodu pārstāvji.	6) viss un slinks
Ja vēlaties apgūt kādu valodu, (7) _____ zinātkāri!	7) kļūt
Vai jūs (8) _____ Vairas Vīķes-Freibergas sacīto: „Valoda ir ceļš uz citu kultūru iepazīšanu, kultūras un sapratnes ceļš, un spēja izprast citas kultūras, zināt valodas ir mūsdienu eiropieša identitātes galvenais saturs.”	8) atcerēties

1. attēls. 1. uzdevums 2020. gada eksāmenā

Izskatot vārdformu iesaistes nosacījumus, secināms, ka visos trīs eksāmenos tiek pārbaudīti vieni un tie paši likumi, tomēr rezultāti neliecina par ļoti labu sniegumu. Teikumos ir jāiesaista astoņas vārdformas. Zinot, ka jaunieši skolās daudz strādājuši ar līdzīgiem uzdevumiem, varētu cerēt, ka rezultāts būtu vismaz 80 %, tomēr tā vis nav: 2020. gadā tie bija 68,43 % (Rezultāti 2020), 2021. gadā 57,03 % (Rezultāti 2021), bet 2022. gadā – 61,51 % (Rezultāti 2022). Par kvalitatīvām zināšanām varētu runāt, ja sasniegtie rezultāti būtu diapazonā no 80 līdz 100 procentiem. Par vienu no iemesliem varētu minēt to, ka eksāmenu kārtā arī mazākumtautību skolu skolēni, bet tas ir tikai pieņēmums, kas nerod apstiprinājumu. Tā kā pārbaudāmās prasmes ir līdzīgas (likumi atkārtojas), varētu šķist, ka rezultātiem vajadzētu uzlaboties, tomēr tā nav noticis. 2020. gadā (Eksāmens 2020) ir vislabākie rezultāti no analizētā laika posma eksāmeņiem (sk. 1. attēlu). Pēc 2020. gada eksāmena tika izstrādāti metodiskie ieteikumi (Metodiskie ieteikumi 2020), kas var palīdzēt gatavoties eksāmenam gan skolotājiem, gan skolēniem.

Patskaņi „a”, „ā” darbības vārda tagadnes formās

Aplūkojot uzdevumu un izlasot tekstu, ir skaidrs, ka piecos vārdos jāzina dažādi darbības vārda formas veidošanas principi, ievērojot īsā un garā *a*, *ā* lietojumu, pavēles izteiksmes un īstenības izteiksmes nošķiršanu, vajadzības izteiksmes formas izveidi; pārējās trīs formas saistītas ar lietvārda lietojumu un īpašības vārda vispārākās pakāpes formas izveidi. Kvalitatīvi vislabāk skolēni izveido 1. vārda formu (*paplašinās*), kur ievērojama 3. konjugācijas 1. grupas darbības vārda pareizrakstība tagadnes formā (90 %), un 5. vārda formu (*cilvēku*), kur jāņem vērā ģenitīva lietojums aiz vārda *vairums*. Šīs formas izveidē vērtējums ir 87 %. Var šķist, ka skolēni teicami apguvuši 3. konjugācijas 1. grupas darbības vārdu pareizrakstību tagadnes formās, tomēr, apskatot rezultātus, secināms, ka kļūdas jau vērojamas 2. formas izveidē. Tiesa gan, darbības vārds ir jāpārveido vajadzības izteiksmē, bet likums par *a*, *ā* rakstījumu nemainās. Un izrādās, ka uzdevumu pareizi veic vairs tikai 68 % skolēnu. Ir sastopamas pavisam neizskaidrojamas kļūdas (*jaciņas*, *jācenšas* u. tml.). Acīmredzot nav nostiprināta prasme rakstīt pareizi visā darbības vārda formu sistēmā, kur jālieto īsa vai garā patskaņis: *a* vai *ā*. To droši vien ietekmē arī sarunvaloda publiskajā telpā, kur bieži vien var dzirdēt kļūdas ortoēpijā. Līdzīga tendence sastopama arī 2021. (Eksāmens 2021) un 2022. gada eksāmena (Eksāmens 2022) 1. daļas 1. uzdevumā. 2021. gada eksāmena 1. uzdevumā no astoņām vārdu

formām trijās ir jāievēro *a* vai *ā* lietojums. Skolēni labi tiek galā (79,23 %) ar lokāmā ciešamās kārtas tagadnes divdabja rakstību (*neapšaubāms*) un darbības vārda daudzskaitļa 1. personas rakstību (*saistām*), bet nopietnas problēmas ir 7. vārda formas izveidē, kur pareizi jābūt formai *jāizvēlas*. Skolēni šīs vārdformas rakstībā ieguvuši vērtējumu 33,02 %. Iespējams, ka 3. konjugācijas 2. grupas darbības vārda pareizrakstību sajaukuši ar 1. grupas pareizrakstību. Pamatota izskaidrojuma tam nav. Ieteikums ir 3. konjugācijas 1. grupas darbības vārdu pareizrakstību visā darbības vārda formu sistēmā apgūt pamatskolā, lai, absolvējot vidējās vai profesionālās izglītības iestādi, nebūtu kļūdu nedz mutiski, nedz rakstiski.

Lietvārds un vajadzības izteiksme

Viens no aktuālajiem vārda formas izvēles gadījumiem ir lietvārda lietojums saistījumā ar vajadzības izteiksmi. Aplūkotajā eksāmenu materiālā šāds saistījums ir 2020. gada (61,16 %) un 2021. gada (63,36 %) eksāmenā. Vārdu savienojumu *jāsameklē vārdnīca* un *jāizlasa grāmata* izveide sagādājusi grūtības, lai gan darbības vārda vajadzības izteiksmes lietojums kopā ar lietvārdu nominatīvā apgūts jau pamatskolā. Sarunvalodā bieži dzirdēts nepareizs lietvārda locījuma lietojums, šķiet, ka tādēļ skolēni joprojām kvalitatīvi nav apguvuši precīzu lietvārda formas lietojumu un raksta eksāmenā lietvārda akuzatīva formu.

Lietvārds ģenitīvā

Eksāmena darbos pārbaudīta arī skolēnu prasme lietot lietvārda ģenitīva locījumu saistījumā ar darbības vārdu *nav*, apstākļa vārdiem *daudz*, *maz*, lietvārdu *vairums*. Prasme lietot ģenitīva locījumu pārbaudīta visos trijos eksāmenos: 2020. gadā izpilde 86,86 %, 2021. gadā 36,92 %, bet 2022. gadā 58,23 %. Viena un tā paša likuma ievērošanā konstatējamas krasas atšķirības izpildē. Vislabāk skolēniem izdevies izveidot vārdu savienojumu *vairums cilvēku* (Eksāmens 2020), bet vislielākās grūtības sagādājis vārdu savienojums *daudz sakāvu* (Eksāmens 2021). 2022. gada eksāmenā sasniegtie 58,23 % liecina par viduvēju rezultātu (veidojamā forma *nav līdzekļa*) (Eksāmens 2022). Kādēļ tā? Lasot skolēnu rakstītās atbildes, bija nojaušams, ka liela daļa skolēnu neprot veidot vārda locījumu ar līdzskaņa *j* noteikto miju – *daudz sakāvu*. Izplatīta atbilde bija *daudz sakāves*, nepievēršot uzmanību lietvārda daudzskaitļa ģenitīva formas nepieciešamībai. Nekvalitatīva atbilde, pēc autora domām, var rasties trīs

iemeslu dēļ: 1) eksāmena licējs ir no mazākumtautību skolas un nesaprot šī vārda nozīmi un formu sistēmu; 2) eksāmena kārtotājs nelieto šādu vārdu savā leksikā, tādēļ neorientējas vārda formu sistēmā; 3) ir nedrošība, vai šajā vārdā notiek vai nenotiek līdzskaņu mija. Protams, tas nav attaisnojums, jo jau pamatskolas kursā ir gan fonētikas, gan morfoloģijas kurss, kurā aplūko gan skaņu pārmaiņas, gan vārdšķiru formu sistēmu. Ja ar šādu uzdevumu netiek galā vidusskolēns, tad tas nozīmē, ka nav kaut kas kārtībā ar mācību procesu pamatskolā visplašākajā nozīmē. Lai komunikācijā nerastos kļūdas, ir jāzina vārdi, kuros līdzskaņu mija nenotiek labaskaņas dēļ.

Vispārākā pakāpe

Vispārākās pakāpes forma jāveido visos eksāmenos, bet skolēniem arī jāņem vērā, ka jābūt pareizai galotnei, tas ir, jāzina, kad lietojama paplašinātā galotne. Viduvējie rezultāti liecina, ka jaunieši neprot pareizi izveidot/uzrakstīt vārdu vispārākajā pakāpē. 2020. gada eksāmenā izpilde ir 55,72 %, 2021. gadā 59,51 %, bet 2022. gadā 55,51 %. Viena no vislielākajām problēmām ir tā, ka liela daļa skolēnu nesaprot, ko nozīmē uzdevumā rakstītais, ka jāsavieno *viss* un īpašības vārds (*viss + slinks; viss + dziļš*). Izplatīta atbilde bija rakstījums divos vārdos – *visi slinki, visi dziļi*. Jāpiebilst, ka teikums tad ieguva pavisam dīvainu skanējumu: *Citu valodu apguvē visi slinki ir lielo valodu pārstāvji. Citu valodu apguvē visi slinki ir lielo valodu pārstāvji*. (Eksāmens 2020) Izstrādājot metodiskos norādījumus, īpaši atgādināts, ka šādā gadījumā jāraksta vispārākās pakāpes forma vienā vārdā (Metodiskie ieteikumi 2020), kas, protams, zināms jau kopš pamatskolas laikiem, bet vienalga uzdevums netiek precīzi izpildīts. Papildu grūtības sagādā prasme vispārākās pakāpes formu ievietot pareizajā locījumā. 2021. gada eksāmena darbā izveidojamā forma bija *visinteresantākajām* (kā pareiza tika pieņemta arī pārākās pakāpes forma), tomēr izplatīta atbilde bija *visinteresantākām* – noteiktās galotnes vietā lietota nenoteiktā galotne.

Pavēles un īstenības izteiksmes nošķiršana

Pavēles un īstenības daudzskaitļa 2. personas lietošana sagādā problēmas ne vien skolu sen beigušajiem, bet arī vidusskolu absolventiem. Prasme pareizu formu lietošanā pārbaudīta 2020. gada eksāmenā, kur pareizi jāievieto pavēles izteiksmes forma *kļūstiet* salikta pakārtota teikuma virsteikumā. Uzdevuma sniegums ir 61,68 %. Rezultātu var vērtēt kā optimālu, bet tikai nosacīti, jo pavēles izteiksmes nošķiršana un lietošana apgūta

pamatskolas klasēs, mācoties par darbības vārda formu sistēmu. Teikumā dota arī netieša norāde, ka nepieciešama pavēles izteiksmes forma – teikuma beigās ir izsaukuma zīme.

Nākamajā teikumā jāizvēlas īstenības izteiksmes daudzskaitļa 2. personas forma (izpilde 65,34 %), un uzdevums paveikts labāk, lai gan izplatīta kļūda bija pavēles izteiksmes lietojums īstenības izteiksmes vietā.

Ko darīt tālāk morfoloģijas un ortogrāfijas apguvē?

Turpmāk latviešu valodas eksāmenā 12. klasē vairs netiks pārbaudīts, vai skolēns prot vārda formu pārveidot tā, lai tā gramatiski un stilistiski pareizi iekļaujas tekstā. Vērtējot rezultātus, šķiet, ka tas ir pārsteidzīgi, jo pareizas formas izvēle arī ir prasme, kas atklāj vidusskolas absolventa zināšanas un valodas izjūtu. Protams, vārdformu izveide un ortogrāfija ir jāapgūst pamatskolā, bet ir konstatējams, ka tā nav noticis. Vai kaut kas mainīsies skolēnu zināšanās un prasmēs, ja optimālā līmeņa latviešu valodas eksāmenā ir tikai darbs ar tekstu? Vai skolēni parādīs kādus negaidītus uzlabojumus sniegumā? Tie vēl ir neatbildēti jautājumi, jo pagaidām ir noticis tikai viens optimālā līmeņa eksāmens 2022. gadā (rezultāts ortogrāfijā ir 45,9 %, kas nemaz neliecina, ka būtu kādi pamatīgi uzlabojumi). Ir skaidrs, ka valodas pamati morfoloģijā un ortogrāfijā ir iemācāmi pamatskolā. Tas prasa pamatīgu darbu tieši ar valodas pamatiem, bet nav pārliecības, ka jaunā pieeja, ko piedāvā „Skola 2030”, uzlabos skolēnu zināšanas un prasmes, tomēr par to jāspriež vismaz pēc šī gada eksāmena 2023. gada 15. maijā, kad skolēniem paredzēta eksāmena rakstu daļu.

Interpunktijas skavās

Līdz eksāmena formāta (satura) maiņai skolēniem latviešu valodas eksāmenā tika piedāvāts otrais uzdevums, kur sešpadsmit teikumos jāieliek trūkstošās pieturzīmes. Daļa pieturzīmju ir ieliktas, tādēļ jāatdala viena sintaktiskā konstrukcija, ieliekamo pieturzīmju skaits var atšķirties, kā arī iespējami dažādi pieturzīmju lietojuma varianti. Pēdējos trijos gados pārbaudīta dažādu sintaktisko konstrukciju atdalīšana (sk. 3. tabulu). Raksta autors apkopojis visas pārbaudāmās sintaktiskās konstrukcijas tādā secībā, kādā tās bija eksāmenā, klāt pierakstot arī iegūto vērtējumu procentuāli, bet analizēti dažu sintaktisko konstrukciju apguves rezultāti.

2020	%	2021	%	2022	%
Par paligteikuma atdalīšanu, ja tas atrodas starp virsteikuma vārdiem	51,04	Par punkta lietošanu aiz kārtas skaitļa vārda	68,24	Neatkarīgas teikuma daļas atdalīšana, kuru saista saiklis „un”	45,38
Par vienlīdzīgu teikuma locekļu atdalīšanu, ja tos saista saiklis „nevis”	37,6	Par paligteikuma atdalīšanu, ja tas atrodas aiz virsteikuma	50,69	Divdabja teiciena atdalīšana	26,62
Par paligteikuma atdalīšanu, ja tas atrodas aiz virsteikuma	88,15	Par divdabja teiciena, kurā iekļauts paligteikums, atdalīšanu	64,35	Vienlīdzīgu teikuma locekļu atdalīšana no vispārinošā vārda	23,68
Par divdabja teiciena atdalīšanu, ja tas atrodas teikuma daļas beigās	16,69	Par paligteikuma atdalīšanu, ja izlaists pakārtojuma saiklis (iespējami pieturzīmju varianti)	34,66	Tiešās runas atdalīšana	45,68
Par iesprauduma atdalīšanu (iespējami pieturzīmju veidu varianti)	51,76	Par vienlīdzīgu teikuma locekļu atdalīšanu, ja tos saista saiklis „un”	75,21	Vienlīdzīgu teikuma locekļu atdalīšana, kuras saista atkārtotais saiklis	76,45
Par savrupināta apzīmētāja grupas atdalīšanu (iespējami pieturzīmju veidu varianti)	52,67	Par vienlīdzīgu teikuma locekļu atdalīšanu, ja tos saista saiklis „bet”	88,87	Paligteikuma atdalīšana	66,54
Par savrupināta pielikuma grupas atdalīšanu (iespējami pieturzīmju veidu varianti)	46,83	Par vienlīdzīgu teikuma locekļu pāru atdalīšanu	40,38	Divdabja teiciena atdalīšana	36,17
Par vienlīdzīgu teikuma locekļu atdalīšanu	20,5	Par patstāvīgu teikuma daļu atdalīšanu	27,47	Paskaidrojošas vārdu grupas atdalīšana	20,47

2020	%	2021	%	2022	%
Par vienlīdzīgu palīgteikumu atdalīšanu	48,44	Par tiešās runas atdalīšanu, ja piebilde atrodas aiz tiešās runas	45,28	Neatkarīgas teikuma daļas atdalīšana, kuru saista saiklis „un”	54,15
Par savrupināta pielikuma grupas atdalīšanu (atrodas aiz vietniekvārda) (iespējami pieturzīmju veidu varianti)	45,89	Par paskaidrojoša iesprauduma atdalīšanu (iespējami pieturzīmju varianti)	16,73	Vienlīdzīgu teikuma locekļu atdalīšana, kurus saista atkārtots saiklis „un”	64,4
Par divdabja teiciena atdalīšanu, ja tas atrodas starp teikuma daļas vārdiem	39,1	Par divdabja teiciena atdalīšanu, ja tas atrodas virsteikuma vidū	49,81	Palīgteikuma atdalīšana	16,26
Par palīgteikuma atdalīšanu (bez ievadītārvārda) (iespējami pieturzīmju veidu varianti)	73,84	Par vienlīdzīgu palīgteikumu, ja tos saista saiklis „un”, atdalīšanu	48,25	Iesprausta teikuma atdalīšana	79,22
Par palīgteikuma atdalīšanu, ja tas atrodas aiz virsteikuma	19,58	Par vienlīdzīgu palīgteikumu atdalīšanu	60,1	Tiešās runas atdalīšana, ja piebilde atrodas starp tiešās runas vārdiem; uzrunas atdalīšana	50,82
Par tiešās runas atdalīšanu, ja piebilde atrodas aiz tiešās runas	40,25	Par paskaidrojošās vārdu grupas atdalīšanu (iespējami pieturzīmju varianti)	20,42	Palīgteikuma atdalīšana	55,23
Par punkta lietošanu aiz kārtas skaitļa vārda	38,72	Par divdabja teiciena, kurā iekļauts palīgteikums, atdalīšanu	24,29	Divdabja teiciena atdalīšana aiz pakārtojuma saikļa	20,7
Par izsaukmes vārda atdalīšanu	65,45	Par izsaukmes vārda atdalīšanu	26,16	Par izsaukmes vārda atdalīšanu	64,27

3. tabula. Pārbaudāmās sintaktiskās konstrukcijas un iegūtais vērtējums

Pārskatot iegūtos vērtējumus, ir skaidrs, ka sintaktisko konstrukciju atdalīšana sagādā pamatīgas grūtības. 2020. gadā 2. uzdevums izpildīts 46,05 %, 2021. gadā 46,30 %, 2022. gadā 46,62 %. Ir vērojama rezultātu augšupeja, tomēr rezultāti ir slikti (gaužām viduvēji). Protams, katru gadu nav viens un tas pats teksts, tādēļ jāņem vērā teksta sarežģītība. Raksta autoram lietderīgi šķiet skolēnu prasmes analizēt pa sintaktisko konstrukciju tipiem, aplūkojot rezultātus no visiem trim gadiem.

Palīgtekumu atdalīšana

Palīgtekumu atdalīšanu skolas mācību kursā sāk apgūt jau pamatskolas pirmajās klasēs, tomēr rezultāts, beidzot vidusskolu, pārliecinoši atklāj trūkumus skolēnu zināšanās un prasmēs (sk. 4. tabulu). Tabulā raksta autors apkopojis 2020., 2021., 2022. gada eksāmena statistiskos rādītājus, sikāk neatšifrējot mācību gadus.

Palīgtekuma atdalīšana	
Par palīgtekuma atdalīšanu, ja tas atrodas starp virsteikuma vārdiem	51,04 %
Par palīgtekuma atdalīšanu, ja tas atrodas aiz virsteikuma	88,15 %
Par palīgtekuma atdalīšanu (bez ievadītārvārda) (iespējami pieturzīmju veidu varianti)	73,84 %
Par palīgtekuma atdalīšanu, ja tas atrodas aiz virsteikuma	19,58 %
Par palīgtekuma atdalīšanu, ja tas atrodas aiz virsteikuma	50,69 %
Par palīgtekuma atdalīšanu, ja izlaists pakārtojuma saiklis (iespējami pieturzīmju varianti)	34,66 %
Palīgtekuma atdalīšana	66,54 %
Palīgtekuma atdalīšana	16,26 %
Palīgtekuma atdalīšana	55,23 %

4. tabula. Palīgtekumu atdalīšana

Par zināšanu un prasmju trūkumu liecina dažāda sniegums vienā un tajā pašā palīgtekuma novietojumā: palīgtekuma atdalīšana aiz virsteikuma. Izpilde variējas no 16,26 % līdz 88,15 %. Vislabākais sniegums vērojams 2020. gada eksāmenā, kur piedāvāts teikums *Ari precību rituāls ir spēle, kas atveidota lugā un pamazām vēršas īstenībā, turklāt – baisā.* (Eksāmens 2020)

Visgrūtāk klājies 2022. gadā, kad iegūti tikai 16,26 %. *Savās nelielajās lasīšanas brīvdienās tulkotāja diemžēl ir uzdūrusies vienam tik neveiksmīgam tulkojumam, ka jādomā, kurp lūkojas tulkotās literatūras kritika.* (Eksāmens 2022) Jaunākajā eksāmenā skolēni ar komatiem nepareizi atdalījuši partikulu *diemžēl*, bet lielais vairums absolventu nav pamanījis, ka apstākļa vārds *kurp* ievada tādu palīgteikumu, kas pakārtots virsteikumam ar vienkopas gramatiskā struktūru. Ļoti iespējams, ka, nemācoties par galveno locekli, zūd prasme ieraudzīt palīgteikumu, tādēļ mācību procesā noteikti jāaplūko visi gramatiskā centra veidi.

Jau pamatskolas sākuma klasēs, mācoties par salikta pakārtota teikuma pareizrakstību, skolēniem jāiemācās palīgteikuma ievadītāvjārdi, lai pareizrakstībā nepieļautu kļūdas, tomēr 2020. gada eksāmena 2. uzdevuma 13. teikumā pieturzīmi pareizi ielikuši vien 19,58 % skolēnu. Iemesls droši vien bijusi teikumā iekļautā konstrukcija, kur saiklis *un* saista vienlīdzīgu teikuma locekļu pārus, jo 12. klases absolventi uzmanību pievērsuši vairākiem saikļiem *un*, kuru priekšā komats šoreiz nav liekams. Atrisinājums uzdevumā pavisam vienkāršs – komats liekams attieksmes vietniekvārda *kas* priekšā, jo atdalāms palīgteikums: *Kopējo izrādes jēgu rada aktieru talants un pieredze un skatītāju fantāzija un uztvere, **kas** katram var un drīkst būt atšķirīga.* (Eksāmens 2020)

Dažādi sekmējies ar bezsaikļa palīgteikumu atdalīšanu: lielākoties skolēni prot atdalīt bezsaikļa palīgteikumu, liekot kolu vai domuzīmi. Problemātisks vien bijis teikums 2021. gada eksāmenā: *Tā būtība ir vienkārša: (–) 13 rakstnieki un 13 literatūrzinātnieki paralēli raksta autonomu darbu par vienu no latviešu literatūras klasiķiem, kurš atstājis kultūrā tādas vērtības, kas aktuālas arī mūsdienās.* (Eksāmens 2021) Pārējos analoģiskos gadījumos skolēni rīkojušies pareizi.

Vienlīdzīgu palīgteikumu atdalīšanā ir viduvēji rezultāti (sk. 5. tabulu). Vislielākās problēmas sagādā pareizi atdalīt vienlīdzīgus palīgteikumus, ja tos saista saiklis *un*.

Vienlīdzīgu palīgteikumu atdalīšana	
Par vienlīdzīgu palīgteikumu atdalīšanu	48,44 %
Par vienlīdzīgu palīgteikumu, ja tos saista saiklis „un”, atdalīšanu	48,25 %
Par vienlīdzīgu palīgteikumu atdalīšanu	60,1 %

5. tabula. Vienlīdzīgu palīgteikumu atdalīšana

12. klases absolventi joprojām komatu vēlas likt otrā vienlīdzīgā palīgteikuma ievadītāgvārda priekšā, kur tas nav nepieciešams. Šāda neprecizitāte konstatēta gan 2020., gan 2021. gada eksāmena darbā: *Nacionālā teātra izrādē koris ir relatīvi pasīvs – tas ir nevis notikumu ietekmētājs, bet gan vērotājs, protams, arī šajā izrādē aktuāls ir tradīcijas un morālā novatorisma pretstats, **kas** aktuāls jau Raiņa lugai un **ko** izrādē ar zīmēm akcentē režisors.* (Eksāmens 2020); *Pēc tam, nopietni padomājis, M. Bērziņš piekritis, jo sapratis, **ka** tas ir interesanti un **ka** Vilis Lācis ir lielisks rakstnieks.* (Eksāmens 2021) Abos teikumos skolēni vēlas likt komatu otrajā palīgteikumā pirms ievadītāgvārda. Savdabīgi, ka 2021. gada eksāmenā blakus atrodas divi teikumi, kuros atdalāmi vienlīdzīgi palīgteikumi, un tajā skolēni sasniedz 60,1 %, bet tur starp palīgteikumiem nav vienojuma sakārtojuma saikļa: *Māris Bērziņš, stāstot par veicamo darbu, atzīst, ka Vilis Lācis, kaut arī ļoti pretrunīgi vērtēts, ir rakstījis par to, **ko** novērojis, **ko** pats pieredzējis.* (Eksāmens 2021)

Lai iemācītos lietot pieturzīmes saliktos pakārtotos teikumos ar vienlīdzīgiem palīgteikumiem, nepieciešamas teorētiskās zināšanas un praktiska darbošanās, lai nostiprinātu interpunkcijas lietošanu, citādi grūti panākt uzlabojumus.

Divdabja teiciens

Rezultāti divdabja teiciena atdalīšanā ir ļoti vāji (sk. 6. tabulu).

Divdabja teiciena atdalīšana	
Par divdabja teiciena atdalīšanu, ja tas atrodas teikuma daļas beigās	16,69 %
Par divdabja teiciena atdalīšanu, ja tas atrodas starp teikuma daļas vārdiem	39,1 %
Par divdabja teiciena, kurā iekļauts palīgteikums, atdalīšanu	64,35 %
Par divdabja teiciena atdalīšanu, ja tas atrodas virsteikuma vidū	49,81 %
Par divdabja teiciena, kurā iekļauts palīgteikums, atdalīšanu	24,29 %
Divdabja teiciena atdalīšana	26,62 %
Divdabja teiciena atdalīšana	36,17 %
Divdabja teiciena atdalīšana aiz pakārtojuma saikļa	20,7 %

6. tabula. Divdabja teiciena atdalīšana

Vidējās izglītības ieguvēji neprot saskatīt un atdalīt divdabja teicienu dažādās situācijās: nesaskata divdabja teicienu aiz ievadītārvārda, nezina divdabja teiciena veidošanās nosacījumus, atdala vienu pašu divdabi, kuru nepaskaidro vismaz viens patstāvīgs vārds; ja divdabja teiciens atrodas starp teikuma daļas vārdiem, tad pamana tikai divdabja teiciena sākumu, bet neatdala divdabja teiciena beigas. Par divdabja teicienu mācās pamatskolā, kad ir jāapgūst visi divdabja teiciena veidošanas un lietošanas gadījumi, vidusskolā tos tikai nostiprinot. Kāds ir rezultāts? Ir sajūta, ka lielākā daļa audzēkņu neprot nedz saskatīt, nedz atdalīt divdabja teicienu. No astoņiem divdabja teiciena iesaistīšanas gadījumiem tikai viena gada eksāmenā rezultāts ir optimāls.

Nobeigums

Izvērtējot centralizētā latviešu valodas eksāmena pirmās daļas rezultātus, secināms, ka skolēnu zināšanas un prasmes ortogrāfijā un interpunkcijā ir kritiski zemas. Lai gan eksāmena pirmajā daļā tiek pārbaudītas jau pamatskolā apgūtās zināšanas un prasmes, rodas sajūta, ka skolēni neorientējas nedz ortogrāfijā, nedz interpunkcijā. Protams, ir atsevišķi izņēmumi, bet kopīgā tendence ir satraucoša. Skolā ir jāiemācās pamati, lai skolas beidzējs prastu pareizi rakstīt. Vai būtu kāda vaina izglītības standartā? Standarta prasībās ir paredzēts, ka skolēns, beidzot vidējās izglītības pakāpi, labi orientējas dažādu pieturzīmju lietošanā, prasmīgi veido savu tekstu, zina ortogrāfijas normas. Realitāte liecina par ko citu. Ko darīt? Jau pamatskolas latviešu valodas kursā ir pamatīgi jāapgūst teorētiskās un praktiskās zināšanas gan ortogrāfijā, gan interpunkcijā. Jā, rakstā aplūkotie eksāmeni ir tie, kas parāda skolēnu prasmju un zināšanu līmeni vēl pēc vecā standarta, bet vai kādi uzlabojumi gaidāmi eksāmenā pēc „Skola 2030” izstrādātā standarta? Optimālā līmeņa eksāmena darbs jau ir uzrakstīts pirmo reizi. Šajā eksāmenā vairs nav daļas, kur skolēniem jāievieto iederīgā vārdforma un jāliek trūkstošās pieturzīmes. Varētu domāt, ka nu vajadzētu visam būt labāk, tomēr sasniegtie rezultāti neliecina par strauju rezultātu augšupeju: ortogrāfija 45,9 %, bet interpunkcija 26,6 % (Rezultāti 2022 OL). Tātad tie skolēni, kas latviešu valodas mācību saturu apguvuši pēc jaunā standarta, neparāda pienācīgi labus rezultātus. Tas nozīmē, ka nedrīkst mācību procesā pazaudēt kārtīgu gramatikas apguvi, kas, protams, saistīta ar praktisko iemaņu nostiprināšanu. Pēc eksāmenu rezultātiem 2023. gada pavasarī varēs spriest, cik kvalitatīvi skolēni apguvuši latviešu valodu, bet tas jau būs cita pētījuma pamats.

Avoti

Eksāmens 2020 – *Eksāmens latviešu valodā 12. klasei*. Skolēna darba lapa. 1. daļa, 2020 [skatīts 10.01.2023.]. Pieejams: <https://www.visc.gov.lv/lv/media/13280/download?attachment>

Eksāmens 2021 – *Eksāmens latviešu valodā 12. klasei*. Skolēna darba lapa. 1. daļa, 2021 [skatīts 10.01.2023.]. Pieejams: <https://www.visc.gov.lv/lv/media/14045/download?attachment>

Eksāmens 2022 – *Eksāmens latviešu valodā 12. klasei*. Skolēna darba lapa. 1. daļa, 2022 [skatīts 10.01.2023.]. Pieejams: <https://www.visc.gov.lv/lv/media/17087/download?attachment>

Metodiskie ieteikumi 2020 – *Centralizētā eksāmena latviešu valodā rezultāti 2019./2020. m. g. un ieteikumi* [skatīts 10.01.2023.]. Pieejams: https://registri.visc.gov.lv/vispizglitiba/eksameni/dokumenti/metmat/prezent_lv12_2020_un_ieteikumi.pdf

Pamatizglītības standarts – *Noteikumi par valsts pamatizglītības standartu un pamatizglītības programmu paraugiem* [skatīts 10.01.2023.]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/303768-noteikumi-par-valsts-pamatizglitiba-standartu-un-pamatizglitiba-programmu-paraugiem>

Rezultāti 2020 – *Latviešu valoda 12. kl. 1. daļas uzdevumu izpilde, 2020* [skatīts 10.01.2023.]. Pieejams: https://www.visc.gov.lv/sites/visc/files/content/vispizglitiba/eksameni/statistika/2020/vll_uzd.pdf

Rezultāti 2021 – *Latviešu valoda 12. kl. 1. daļas uzdevumu izpilde, 2021* [skatīts 10.01.2023.]. Pieejams: <https://www.visc.gov.lv/lv/media/15068/download?attachment>

Rezultāti 2022 – *Latviešu valoda 12. kl. 1. daļas uzdevumu izpilde, 2022* [skatīts 10.01.2023.]. Pieejams: <https://www.visc.gov.lv/lv/media/18871/download?attachment>

Rezultāti 2022 OL – *Latviešu valoda optimālajā līmenī 12. kl. 1. daļas uzdevumu izpilde, 2022* [skatīts 10.01.2023.]. Pieejams: <https://www.visc.gov.lv/lv/media/18881/download?attachment>

Vidējās izglītības standarts – *Noteikumi par valsts vispārējās vidējās izglītības standartu un vispārējās vidējās izglītības programmu paraugiem* [skatīts 10.01.2023.]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/309597-noteikumi-par-valsts-visparejas-videjas-izglitiba-standartu-un-visparejas-videjas-izglitiba-programmu-paraugiem>

SARUNVALODAS ATTĪSTĪBAS TENDENCES

Oskars Otomers, Andra Kalnača

Automašīnu un motociklu nosaukumi latviešu sarunvalodā

Ievads

Raksta pamatā ir Oskara Otomera Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Baltu filoloģijas studiju programmas bakalaurs darbs „Automašīnu un motociklu marku nosaukumi latviešu sarunvalodā” (sekmīgi aizstāvēts 2022. gadā, darba zinātniskā vadītāja – Andra Kalnača).

Pētījuma mērķis ir apkopot populārākos automašīnu un motociklu marku nosaukumus latviešu sarunvalodā un analizēt šo nosaukumu semantiku.

Sarunvalodas nosaukumu cilme un rašanās iemesli šai rakstā nav konsekventi aplūkoti, tomēr vairākos gadījumos sniegts iespējamais sarunvalodas nosaukuma cēloņa skaidrojums. Automašīnu un motociklu nosaukumu cilmes aprakstam nepieciešams atsevišķs pētījums, jo nosaukumi gan semantiski, gan gramatiski ir atšķirīgi un pārstāv ne tikai dažādu valodas paveidu (t. sk. slenga) mantoto, bet arī aizgūto vārdu krājumu (par slengismiem un slengu kā īpašu latviešu valodas neliterāru paveidu plašāk sk. Bušs, Ernstsone 2006, 6–9; Bušs 2008a, 288–302; Bušs 2008b, 370–379). Rakstā analizētie automašīnu un motociklu sarunvalodas nosaukumi nav analizēti arī normatīvā aspektā, jo tie saistāmi ar valodas sistēmas daļu, kas attīstās stihiski un tiek lietota sadzīviski galvenokārt autobraucēju un motociklistu vidē.

Pētījuma gaitā savākti 95 automašīnu un 127 motociklu nosaukumi. Dati par automašīnām un motocikliem apkopoti, izmantojot „Facebook” domubiedru grupu „Klasisko, *Youngtimer*, PSRS [Padomju sociālistisko republiku savienība – aut.] – auto, moto, velo diskusijas” (sk. <https://www.facebook.com/groups/496155633913469>), „Moto izbraucieni” (sk. <https://www.facebook.com/groups/2075543829381203>) un „Lielie enduro, *dualsport* moči” (sk. <https://www.facebook.com/groups/674154459591835>) materiālus. Dati par automašīnu nosaukumiem sarunvalodā vākti kopš 2021. gada janvāra, savukārt motociklu sarunvalodas nosaukumi apzināti 2022. gada aprīlī un maijā.

Papildu informācijas ieguvei 2021. gadā tika izveidota aptauja, kuras mērķis bija noskaidrot automašīnu iesaukas un to popularitāti Latvijā. Tika aptaujāti 183 cilvēki vecumā no 16 līdz 62 gadiem. No visiem aptaujātajiem 43,4 % jeb 79 bija sievietes, 56,6 % jeb 104 – vīrieši. Aptaujā iegūtie dati rakstā iztirzāti kvalitatīvi, lai gūtu pārskatu par lietoto sarunvalodas nosaukumu klāstu, taču statistiska analīze nav veikta (par to plašāk sk. Otomers 2022, 38–44).

1. Automašīnu un motociklu sarunvalodas nosaukumi un iesaukas

Automašīnu un motociklu sarunvalodas nosaukumiem ir līdzība ar iesaukām. Taču iesaukas parasti tiek dotas cilvēkiem, retāk dzīvniekiem (par latviešu personvārdu, t. sk. iesauku, vēsturi plašāk sk. Balodis 2018, 26–40). Tas saistīts gan ar vienkāršāku, arī familiārāku konkrētu personu uzrunāšanu, gan arī, piemēram, vēlmi kādu izsmiet un varbūt pat aizvainot. Blakus oficiālajiem personvārdiem valodā ir arī neoficiālie personvārdi, kurus lieto papildus cilvēka vārdam un uzvārdam un, tāpat kā vārdu un uzvārdu, raksta ar lielo sākuma burtu (Skujiņa 2007, 150–151). Tomēr automašīnu un motociklu sarunvalodas nosaukumi ne vienmēr tiek šādi rakstīti (sk. (11) piemēru), turklāt ar vienu un to pašu vārdu var nosaukt dažādas reālijas. Tā, piemēram, vārds *kubiks* var attiekties uz visiem *Mercedes G class* automobiļiem. Vai, piemēram, motocikli, motorolleri, arī automašīnas tiek dēvētas par *plastmasniekiem*, jo liela daļa motorizētā transporta svara taupīšanas nolūkos ir uzbūvēta no plastmasas detaļām.

Cilvēks iesauku var iegūt jebkurā vecumā, taču visbiežāk iesauku došanas ceļš aizsākas jau agrā bērnībā, kad vecāki savas atvasas sauc dažādos mīļvārdos (Štrausa, Linde 2014, 308). Iesaukas pamatā ir gan subjektīvas, gan objektīvas pazīmes, kas nosaka tās izvēli. Lai iegūtu iesauku, cilvēkam ir kaut kā jāatšķiras no pārējiem, respektīvi, jārada par sevi interese. Iesauka top kā reakcija uz to (Zuģicka 2011, 109).

Tāpat kā dzīvām būtnēm, arī automašīnām ārējais izskats ir pirmais signāls, kas pievērš uzmanību. Cilvēkam tā var būt matu, sejas vai ādas krāsa, auguma uzbūve, gaita (Zuģicka 2011, 111). Taču priekšmetu nosaukšanā to krāsai nav tik svarīga nozīme kā formai. Piemēram, *Mercedes-Benz CLS class* automobili tā izliektās formas dēļ sarunvalodā dēvē par *banānu*. Tātad tieši vizuāla līdzība ir pamatā asociācijām ar minēto augli, krāsa te nav tik būtiska.

Var uzskatīt, ka pirmais, ko pamana automašīnās, motociklos u. c., ir to ārējā uzbūve un gaita, proti, forma un kustība. Nereti salīdzinājumam izmantotas tieši dzīvnieku metaforas, kas nozīmē, ka cilvēki automašīnām, kā arī citiem transporta veidiem piedēvē dzīvas būtnes statusu. Iespējams, tas saistīts ar to, ka vēsturiski cilvēkiem pārvietoties palīdzējuši zirgi, vērsi, ēzeļi u. c. dzīvnieki un to pukstošās sirdis ar laiku nomainījuši tvaika un iekšdedzes dzinēji.

Piemēram, ar vārdu *govs* sarunvalodā tiek apzīmētas arī dažādas tehnikas vienības, t. sk. automašīna *Mercedes-Benz S class W140* vai motocikls *Honda Goldwing*. Taču vārds *govs* tiek attiecināts arī uz lielāku motociklu kopumu, kurā ietilpst dažādas markas ar pilnīgi pretēju izmantošanas veidu, piemēram, smagie enduro motocikli (pārvietojas pa dabisku segumu – smilšainu, akmeņainu, dubļainu u. tml.). Šie motocikli daudzos gadījumos var būt 200–300 kg smagi, piemēram, motocikla *Honda Africa Twin* pašmasa ir 239 kg (sk. <https://www.bikewale.com/honda-bikes/africa-twin/>), kas nav maz, bet nav arī īstas gov's vidējais svars (apmēram 350–450 kg) (sk. <https://garden-lv.desigusxpro.com/krs/soderzhani/skolko-vesit-korova.html>). Tuvāk patiesībai ir motocikla *Honda Goldwing GL 1800* pašmasa – 362 kg (sk. <https://www.bikewale.com/honda-bikes/africa-twin/>). Varbūt svars nav bijis vienīgais iemesls, kāpēc radies šāds sarunvalodas nosaukums. Svarīgs apstāklis varētu būt arī motocikla vizuālais izskats, jo šim motociklam ir ļoti liela tilpuma motors, oriģinālas sānu kastes, krēslu atzveltnes, pat radio un navigācija, kas to vienlaicīgi padara smagnēju, masīvu, atgādinot govi, taču pēc savas piemērotības tikai cieta seguma ceļiem to nevar dēvēt par smago enduro.

Sarunvalodā tiek lietots arī nosaukums *behemots* (resp., nīlzirgs), kuru piedēvē gan *BMW 7 series E38, E65* gan arī *Subaru Impreza GD, GG* markas automašīnām. Vienai automašīnai piedēvē nīlzirga gaitas īpašības, otrai – priekšējo lukturu formas līdzību. Turpretī smago enduro motociklu klasē par *behemotu* sauc *BMW R1200GS*, kura svars, forma un markas pirmais burts līdzinās minētajam dzīvniekam.

Automašīnu *Mercedes-Benz S class W140* sarunvalodā sauc arī par *vali*. Šis automobilis ir izslavēts ar savu „peldēšanu” pa ceļu, jo pēc izmēriem ir diezgan liels un smagnējs. Tātad šajā gadījumā cilvēkam ir izdevies radīt tādu metaforizētu sarunvalodas nosaukumu, kas vienlaikus iekļauj gaitas un izskata īpašības.

Dzīvu būtnu gadījumos iesaukas bieži akcentē tieši negatīvās īpašības (Štrausa, Linde 2014, 312). Šāda tendence ir sastopama arī automašīnu un motociklu sarunvalodas nosaukumos, piemēram, dēvējot automobili par *cūku* (*Audi 80, B3/B4*) vai *žurku* (*BMW 3series, E36*).

Motociklu sakarā negācijas var izpausties saistībā ar stereotipu, ka divu riteņu transporta līdzekļi ir nestabili, satiksmē nepamanāmi un nedroši. Tā, piemēram, motociklam *Honda CR500* ir negatīvs sarunvalodas nosaukums *roku rāvējs*, savukārt motocikliem *Kawasaki Mach III H1* un *Kawasaki KH750* – *atraitņu taisītājs*. *Roku rāvējs* varētu būt izskaidrojams ar motocikla lielo jaudu, ar kuru, strauji palielinot ātrumu, var izraisīt bīstamas situācijas, kad vadītājs vairs nespēj kontrolēt motociklu. Līdzīgs ir *atraitņu taisītājs*, kuram arī netrūkst jaudas un motora apgriezienu. Motocikls *Kawasaki Mach III H1* 20. gadsimta 70. gadu sākumā bija ātrākais pasaulē, turklāt tas arī bija salīdzinoši lēts, kas mudināja sēsties pie tā stūres daudzus motobraucējus ar nelielu pieredzi, un braukšana atsevišķos gadījumos beidzās letāli (sk. <https://www.autoweek.com/car-life/a1875961/1969-70-kawasaki-mach-iii-h1-500/>).

2. Metaforu un metonīmiju loma

Automašīnu un motociklu sarunvalodas nosaukumi visbiežāk ir dažādas metaforas, bet var būt arī metonīmijas. Turklāt šie nozīmes pārnese tipa pierāda, ka cilvēku spēja radīt metaforas vai metonīmijas notiek dabiski un bieži vien viņiem to pat neapzinoties. Tās cilvēku prātos parādās kā asociāciju virkne, piemēram, motocikls *Yamaha Virago* tiek saukts gan par *raganu*, gan *nešpetnu sievieti*. Ir skaidrs, ka starp abiem šiem nosaukumiem ir liela atšķirība, bet tikpat labi *nešpetna sieviete* varētu būt arī *ragana* un otrādi, ko arī pierāda fakts, ka motocikls tomēr ir viens un tas pats abos gadījumos.

Savukārt, piemēram, motocikls *Yamaha V-max* laika gaitā iemantojis tādu iesauku kā *kuvalda* (no krievu valodas vārda *kuvalda* 'uzsītējveseris, liels cirvis', sk. <https://tezaurs.lv/kuvalda>, sk. arī Bušs, Ernstsone 2006, 258). Vesperis ir smags darba rīks, ko izmanto, lai, piemēram, apstrādātu metāla detaļas vai sadragātu kādu objektu. Motocikls *Yamaha V-max* šo metaforizēto sarunvalodas nosaukumu, iespējams, ieguvis smagnējas un neparedzamas vadāmības dēļ.

Vērā ņemams ir arī motocikla *Yamaha Royal Star* sarunvalodas nosaukums *royal klavieres*. Šo motociklu pēc tā tipa sauc par čoperi (sk. <https://tezaurs.lv/%C4%8Doperis>), bet viens no čopera nosaukumiem sarunvalodā ir *klavieres*. Nav skaidrs, vai tieši *Yamaha Royal Star* būtu par iemeslu šāda sarunvalodas nosaukuma pāradresācijai uz visiem šāda tipa motocikliem. Taču jāatzīst, ka tas ir veiksmīgs metaforizācijas rezultāts –

tas atbilst konkrētā motocikla modelim, kaut ko pasaka par tā vadīšanu un sēdēšanu kā pie klavierēm (iespējams, turot rokas tālu vienu no otras), kā arī izceļ motocikla majestātiskumu un spīdīgumu.

Metonīmijas piemērs varētu būt automašīnas *Mercedes-Benz E class, W114/W115* sarunvalodas nosaukums *raudošais emīls*. Šķetinot šo mīklu, sākotnēji rodas neizpratne par personvārda izvēli. Ar raudāšanu viss ir skaidrs – šīs automašīnas priekšējie lukturi ir veidoti kā divi taisnstūri, kas pavērsti ar garāko malu uz leju un atgādina krītošas piles. Saikni ar personvārdu *Emīls* var meklēt tajā, ka tā ir *Mercedes-Benz E class* automašīna. Proti, personvārds *Emīls* ietver gan burtu *e*, gan burtu *m*, kas varētu nozīmēt markas un modeļa klases nosaukuma pirmos burtus. Taču rodas jautājums, kāpēc ne, piemēram, *raudošais emanuels*? Atbilde, domājams, ir saistāma ar laiku, kad šis auto parādījās Latvijā, t. i., pēc neatkarības atjaunošanas 20. gadsimta 90. gadu sākumā. Turklāt 1985. gadā bija iznākusi filma „Emīla nedarbi” (režisors Varis Brasla), tāpēc šis personvārds Latvijā bija un ir daudz populārāks, nekā, piemēram, *Emanuel*s.

3. Abreviatūras

Automašīnu un motociklu sarunvalodas nosaukumu pamatā var būt arī radoši interpretētas abreviatūras. Piemēram, motocikla *KTM* jeb *Kraftfahrzeuge Trunkenpolz Mattighofen* markas nosaukuma trīs burtu abreviatūra tiek atšifrēta vismaz trejādi:

- (1) a. *Kā tikt mājās.*
- b. *Klausī tēti, mammu.*
- c. *Kick ten minutes* (angļu val. ‘sit/sper desmit minūtes’).

Sākotnēji šādi abreviatūru lasījumi, resp., akronīmi, var šķist nesaprotami. Tā, piemēram, (1b) frāze *Klausī tēti, mammu* pirmajā brīdī liek samulst, ja neesi konkrētā motocikla vadītājs. Taču jāatceras, ka motocikli *KTM* ir izslavēti ar savu vadāmību un ātrumu, ko tie ar pareizi noregulētu amortizāciju spēj attīstīt uz smilšaina, akmeņaina, dubļaina u. c. veida ceļa. Ļaušanās agresīvai braukšanai pa šaurām, likumainām taciņām rada bažas par personisko drošību, jo īpaši, kad galvu no koka šķir vienīgi ķivere, kuras izvēli bieži vien noteikusi cena, nevis kvalitāte.

Nereti motociklu marku nosaukumos ietilpstošās abreviatūras gan tiek pārvērstas valodā reāli esošos vārdos (2a–2b), gan tiek darināti jauni t. s. motobraucēju profesionālā slenga vārdi (2c–2h):

- (2) a. *Kawasaki* **ZR** – zefīrs
- b. *Suzuki* **DR-Z** – drezīna
- c. *Suzuki* **GSXR** – džikseris
- d. *Honda* **VFR** – vifer
- e. *Kawasaki* **ZZR** – zīzers
- f. *Yamaha* **FJR** – fidžers
- g. *Yamaha* **YBR** – jēberis
- h. *Yamaha* **TDM** – tikdīms

Šādi abreviatūru cilmes motobraucēju slengismi savstarpējā saziņā dažkārt tiek lietoti arī rakstiski, piemēram, sludinājumos vai interešu portālu sarakstē:

- (3) a. *Pārdod koptu džikseri. Vairāk info pa tel. [...] (Scludinājumi auto.lv)*
- b. *Tu džikseri nopirki jaunu vai lietotu? (iAuto)*

Citiem vārdiem, te vērojams abreviatūru leksikalizēšanās process, jo no tām tiek darināti lokāmi vārdi (plašāk sk. Vulāne 2013, 257), kam motobraucēju profesionālajā slengā ir arī konkrēta nozīme, jo katrs šāds vārds apzīmē noteiktu motocikla marku.

4. Automašīnu un motociklu sarunvalodas nosaukumu semantiskās grupas

Apkopojot automašīnu un motociklu nosaukumus sarunvalodā, redzams, ka tie iedalāmi vairākās semantiskās grupās – ar faunu un floru saistāmi nosaukumi, cilvēkiem raksturīgas pazīmes un priekšmeti, kā arī pārtikas produktu un ēdienu nosaukumi u. c. sīkākas grupas.

Lielākā daļa automašīnu un motociklu sarunvalodas nosaukumu saistāmi **ar faunu**, resp., dzīvniekiem, piemēram:

(4) zīdītājdzīvnieki

a. automašīnas

cūka (*Audi 80 B3/B4*), žurka (*BMW 3series, E36*), trusis (*Volkswagen-Golf 1*), mežakuilis (*Volvo 340*), ruksis (*Renault Twingo*), bullis (*MAZ 200/500*), zilonis, valis (*Mercedes S class W140*), behemots (resp., nīlzirgs) (*BMW 7series E65, E38*, arī *Subaru Impreza GD, GG*)

b. motocikli

behemots (*BMW R1200 GS*), lielā, sarkanā cūka (angļu val. *big red pig, Honda XR*), krūmu cūka (*Suzuki DR*), govys, zelta govys (*Honda Goldwing*), lācītis (*Honda Hornet*), haskijs (jebkurš *Husqvarna*), tīģeris (*Triumph Tiger Explorer*)

(5) zivis

a. automašīnas

līdaka (*Audi 100 C2, SAAB 900/9000/9-3*), forele (*BMW 7series E38*), siļķe (*Volkswagen Passat B2 hečbeks*), haizivs (*BMW E21/E23/E24/E28*)

b. motocikli

asaris (*Kawasaki ER6*), siļķe (*Yamaha XJ600s*)

(6) putni – tikai motocikli

zoss (*BMW R1200 GS*), dzērviņe (*Jawa Typ 360*)

(7) rāpuļi – tikai automašīnas

krokodils (*Volkswagen Passat B2 variants*), rupucis (*Audi A6 C5*)

(8) kukaiņi – automašīna vabolīte (*Volkswagen Kaefer*) un motocikls

kukainis (*Triumph Speed Triple*)

Faunas popularitāte varētu būt saistāma ar to, ka vēsturiski galvenie cilvēka pārvietošanās līdzekļi bijuši dzīvnieki. To pielīdzināšana automašīnām vai motocikliem bieži rada komiskumu un izsauc smieklus. Dzīvnieks arī ir uzskatāms piemērs, kā izteikt vizuālas un rakstura līdzības. Piemēram, saucot cilvēku par *ruksi*, *bulli* vai *žurku*, ir ērti izteikt ar vienu vārdu veselu īpašību kopumu, ko var attiecināt arī uz automašīnām un motocikliem. No automašīnu sarunvalodas nosaukumiem izceļama ir *žurka* (*BMW 3series, E36*). Ja raugās uz konkrēto dzīvnieku kā bioloģisku būtni, kas dzīvo kopā ar cilvēkiem, bieži vien viņiem to pat neapzinoties, tad varētu nosaukt rakstura īpašības, kas varētu tikt attiecinātas uz žurku kā dzīvnieku. To ir ļoti daudz – tā ir ātra, pārvietojas tuvu

zemei, netīrīga, aktīva diennakts tumšajā laikā, rada dažādus priekšmetu u. c. bojājumus, pārnēsā slimības, cilvēkiem no viņas ir bail u. tml.

Minēto faunas nosaukuma rašanās iemesli var būt skaidrojami arī saistībā ar kādu konkrētu dzīvnieka ķermeņa daļu, piemēram, motocikla *BMW R1200 GS* sarunvalodas nosaukums *zoss*, kur par pamatu ir ņemts motocikla priekšējā dubļu sarga dizains, kas atgādina šī putna knābi.

Savukārt, piemēram, sarunvalodas nosaukumi *lielā*, *sarkanā cūka* (motocikls *Honda XR*) un *krūmu cūka* (motocikls *Suzuki DR*) varētu būt radušies tāpēc, ka abi motocikli ir enduro tipa un galvenokārt paredzēti izmantošanai dubļainā meža un purvu apvidū. Nereti par *cūkām* dēvē arī bezceļiem paredzētos motociklus, kā arī automašīnu vadītājus, kuri nebaidās nosmērēties un pat gūst prieku, kad atrod lielāko, dziļāko peļķi, kurai vēlas tikt cauri.

Interesanti, ka pretstatā daudzveidīgajam faunas klāstam **ar floru** saistāmi nedaudzi automašīnu un motociklu sarunvalodas nosaukumi, piemēram:

- (9) a. automašīnas
žagars (*Audi 80 B2*), *lazda* (jebkura *Mazda*), *banāns* (*Mercedes-Benz CLS class*), *gurķis* (*Mercedes-Benz E class W123* zaļā krāsā), *astere* (*Opel Astra*), *kadiķis* (*Opel Kadett*)
- b. motocikli
kartupelis (jebkurš *KTM*), *rīsu raķete* (jebkurš Japānā ražots motocikls)

Daļa šo nosaukumu akcentē konkrētā transportlīdzekļa formas līdzību ar kādu augli vai dārzeni (*banāns*, *gurķis*, *kartupelis*), daļa, visticamāk, radusies saistībā ar ražotāju doto nosaukumu (*lazda*, sal. *Mazda*, *astere*, sal. *Opel Astra*, *kadiķis*, sal. *Opel Kadett*).

Ievērojami lielāka automašīnu un motociklu sarunvalodas nosaukumu grupa ir saistāma **ar cilvēkam raksturīgām pazīmēm, personvārdiem un priekšmetiem**, piemēram:

- (10) dažādas pazīmes, t. sk. radniecības nosaukumi
- a. automašīnas
huligāns (*BMW 3series E30*), *omīte* (*Opel Omega*), *sencis*, *senāts* (*Opel Senator*)
- b. motocikli
vecmāmiņa (jebkurš vecs *Harley Davidson*), *ragana*, *nešpetna sieviete* (*Yamaha Virago*), *bandīts* (*Suzuki GSF650 Bandit*)

(11) personvārdi (kā sarunvalodas nosaukumi parasti rakstāmi ar mazo burtu)

a. automašīnas

astrīda (Opel Astra), lūcija (Mitsubishi EVOLution), skumjais/raudošais emīls (Mercedes-Benz E class W115), kārlītis (Moskvič 400)

b. motocikli

kārlis (jebkurš Harley Davidson), varis (Honda Varadero), ervīns (Yamaha R1)

(12) dažādi priekšmeti

a. automašīnas

cigārs (Audi 100), činčiks (resp., cigarete vai izsmēķis) (Volvo 340), burbulis, ziepju trauks, bočka (resp., muca) (Audi 80 B3/B4), gludeklis (BMW E38), ledusskapis (Mercedes-Benz G class, arī Volkswagen T3), spainis (Honda Civic), pižiks (resp., ausaine) (Peugeot), zāles plāvējs (jebkura Honda), zārks (Volkswagen Passat B1), žilete (Audi 80 B2)

b. motocikli

ķieģelis (BMW K75RT, BMW K100, kā arī citi K sērijas BMW motocikli), klavieres (Yamaha Royal Star), kuvalda (resp., veseris) (Yamaha V-max), motorzāģis (jebkurš Husqvarna), panna (Pannonia), drezīna (Suzuki DR-Z), zelts (Honda Goldwing), zobens (Honda VFX 1800), žilete (Yamaha R1)

Gan automašīnu, gan motociklu sarunvalodas nosaukumi var būt saistāmi arī **ar pārtikas produktiem, ēdieniem, konditoreju u. tml.**, piemēram:

(13) a. automašīnas

bulka (resp., smalkmaizīte, baltmaize) (Audi 80 B3/B4), čupa čups (Audi A6 C5), kompots (BMW 3series E36 Compact), mērce (jebkurš Mercedes-Benz), pastēte (Volkswagen Passat), vafele (Volkswagen Passat B3)

b. motocikli

sieriņš (BMW S1000R), vtruška (resp., biezpienmaizīte) (Honda VTR), vafele (Jawa Typ 350), zefīrs (Kawasaki ZR550)

Neatkarīgi no semantiskās grupas lielākā daļa automašīnu un motociklu sarunvalodas nosaukumu ir vārdi, kam pamatnozīme ir neitrāla un kam transportlīdzekļa markas nozīme izveidojusies uz metaforiska vai metonīmiska pārnesuma, arī dažādu asociāciju pamata. Daļa sarunvalodas nosaukumu ir slengismi vai vārdi, kam ir slengisma nozīme, bet arī tiem sākotnējā nozīme, kā liecina „Latviešu valodas slenga vārdnīca” ar autotransportu nav saistīta, piemēram:

- (14) a. *bulka* – 1. Smalkmaizīte. 2. Baltmaize. (Bušs, Ernstsone 2006, 80)
- b. *činčiks* – 1. Cigarete. 2. Izsmēķis. (Bušs, Ernstsone 2006, 104)
- c. *kuvalda* – 1. Uzsitējveseris. 2. Liels cirvis. (Bušs, Ernstsone 2006, 258)
- d. *ķieģelis* – 1. Bieza grāmata. 2. Ceļazīme „lebraukt aizliegts”. 3. Četrinieks (atzīme skolā). (Bušs, Ernstsone 2006, 262)
- e. *pižiks* – 1. Kažokādas ziemas cepure; ausaine. 2. Brendijs „Namejs”. (Bušs, Ernstsone 2006, 368)
- f. *sieriņš* – Vārgulis. (Bušs, Ernstsone 2006, 425)

Tomēr gan vispārlietojamu, gan slenga vārdu „deleģēšana” automašīnu un motociklu marku sarunvalodas nosaukumiem, t. i., valodas jau esošo resursu izmantošana, tās iemesli un ar to saistītā vārda daudznozīmības paplašināšanās ir cita un plašāka pētījuma objekts.

5. Automašīnu un motociklu sarunvalodas nosaukumu gramatisks raksturojums

Lielākā daļa pētījumā aplūkoto automašīnu un motociklu sarunvalodas nosaukumu ir lietvārdi, kas neatkarīgi no to cilmes abās dzimtēs pārstāv visas mūsdienu latviešu valodas deklinācijas, izņemot 3. deklināciju, piemēram:

- (15) a. 1. deklinācija
krokodils (automašīna *Volkswagen Passat B2 variants*), *cigārs* (automašīna *Audi 100*), *sieriņš* (motocikls *BMW S1000R*), *fidžers* (motocikls *Yamaha FJR*)

- b. 2. deklinācija
trusis (automašīna *Volkswagen-Golf 1*), *spainis* (automašīna *Honda Civic*), *kartupelis* (jebkurš *KTM* motocikls), *džikseris* (motocikls *Suzuki GSXR*)
- c. 4. deklinācija
cūka (automašīna *Audi 80 B3/B4*), *astrīda* (automašīna *Opel Astra*), *vecmāmiņa* (jebkurš vecs *Harley Davidson* motocikls)
- d. 5. deklinācija
vafele (automašīna *Volkswagen Passat B3*), *omīte* (automašīna *Opel Omega*), *žilete* (motocikls *Yamaha R1*)
- e. 6. deklinācija
haizivs (automašīna *BMW E21/E23/E24/E28*), *govs*, *zelta govs* (motocikls *Honda Goldwing*), *zoss* (motocikls *BMW R1200 GS*)

Tā kā automašīnu un motociklu sarunvalodas nosaukumu klāsts veidojies un turpina veidoties bez jebkādas normēšanas, proti, dabiskā veidā, tad var uzskatīt, ka tas atspoguļo arī latviešu valodas lietvārdu locīšanas modeļu, t. i., deklināciju, dzīvīguma stāvokli ne tikai sarunvalodā, bet valodā kopumā. Visvairāk šajos nosaukumos pārstāvēta 1., 2., 4. un 5. deklinācija, tikai daži nosaukumi ir 6. deklinācijā, savukārt 3. deklinācijā nav neviena vārda. Abas pēdējās mūsdienu valodā ir t. s. slēgtās deklinācijas, jo neviena jauns vārds tajās vairs nemēdz ienākt ne vārddarināšanas, ne aizgūšanas ceļā. Tomēr lietvārdu skaits 6. deklinācijā ir ievērojami lielāks nekā 3. deklinācijā, turklāt tiem ir īpaša locījumu paradigma abos skaitļos, kamēr 3. deklinācijas lietvārdiem sava locījumu paradigma ir tikai vienskaitlī, daudzskaitlī locīšana sakrīt ar 1. deklināciju (sk., piemēram, Smiltnece 2013, 361–362, 365; Kalnača, Lokmane 2021, 85–86). Par 3. deklināciju Gunta Smiltnece (2013, 362) raksta: „Mūsdienu latviešu valodā trešās deklinācijas lietvārdu skaits ir sarucis. Valodas attīstības gaitā tie ir ieguvuši pirmās deklinācijas formas [...]”. Tātad lietvārdi, kas tiek lietoti automašīnu un motociklu sarunvalodas nosaukumos, netieši rāda arī latviešu valodas locīšanas sistēmas attīstības stāvokli, turklāt neatkarīgi no normēšanas.

Automašīnu un motociklu sarunvalodas nosaukumu analīze vārddarināšanas aspektā apliecina interesantu faktu – liela daļa šo vārdu ar atvasināšanu nav saistīti, jo pārņemti no vispārlietojamās leksikas vai labi

zināmu slengismu klāsta, turklāt gan mantoti, gan aizgūti vārdi. Tomēr atsevišķi vārddarināšanas gadījumi ir vērojami. Piemēram, motociklu abreviatūru akronīmi, kurus vieno elements *-er-* un galotne *-s* (16a) vai *-is* (16b):

(16) a. *zīzer-s* (*Kawasaki ZZR*), *fidžer-s* (*Yamaha FJR*)

b. *džikser-is* (*Suzuki GSXR*), *jēber-is* (*Yamaha YBR*)

Dažos gadījumos saskatāma arī konversija, t. i., substantivācija – īpašības vārds lietvārda funkcijā (par to plašāk sk. Vulāne 2013, 207–209; Kalnača, Lokmane 2021, 73), piemēram:

(17) *acainais* (*Mercedes-Benz E class W210*), *ausainais* (*ZAZ 966/968*),
kuprainais (*ZAZ 965*)

Sastopami arī vairāki strupinājumi (plašāk par šo vārddarināšanas modeli sk. Vulāne 2013, 203; Kalnača, Lokmane 2021, 67), parasti tie ir darināti no konkrētā automašīnas vai motocikla markas nosaukuma, piemēram:

(18) a. automašīna
mersis (*Mercedes-Benz*)

b. motocikls
husis (*Husqvarna*)

Starp automašīnu un motociklu sarunvalodas nosaukumiem visai daudz ir deminutīvu, piemēram:

(19) a. automašīnas
kūtiņa (*BMW E36 Touring*), *omīte* (*Opel Omega*), *lāsīte* (*Opel Kadett E*), *vabolīte* (*Volkswagen Kraefer*), *telefona būdiņa* (*Volkswagen T3, T4*)

b. motocikli
sieriņš (*BMW S1000R*), *vecmāmiņa* (jebkurš *Harley Davidson*),
dzērvīte (*Jawa Typ 350*), *lācītis* (*Honda Hornet*)

Tomēr šie atvasinājumi visbiežāk ir t. s. deminutīvi bez deminutīvu nozīmes, jo neizsaka pamazinājumu (sk. Vulāne 2013, 229), turklāt nav darināti konkrētas automašīnas vai motocikla markas nosaukšanai, tāpēc ka arī šai gadījumā pārņemti no latviešu valodas kopējā vārdu krājuma. Zīmīgi,

ka (19) piemērā minētie u. c. vārdi bez piedēkļa *-īn-* vai *-īt-* automašīnu vai motociklu nosaukšanai parasti netiek lietoti. No otras puses, deminutīvu lielo daudzumu izskaidro tas, ka tie automašīnas vai motocikla nosaukumam piešķir emocionālu statusu, tādējādi radot iedomātas tuvības sajūtu starp nedzīvo transportlīdzekli un tā īpašnieku.

Secinājumi

Automašīnu un motociklu nosaukumi latviešu sarunvalodā sniedz interesantu materiālu pētījumiem, jo pārstāv t. s. nenormēto vārdu krājumu un vienlaikus arī profesionālo, resp., autobraucēju un motociklistu, žargonu, kas veidojas un attīstās dabiskā ceļā. Pētījumā izmantota Ojāra Buša un Vinetas Ernstsones sastādītā „Latviešu valodas slenga vārdnīca” un „Tēzaura” materiāli, tomēr vārdu nozīmes, kas saistāmas ar dažādu automašīnu un motociklu marku nosaukumiem sarunvalodā, minētajos leksikogrāfiskajos avotos nav fiksētas.

Vispopulārākais iemesls, kāpēc automašīnai vai motociklam sarunvalodā rodas īpašs nosaukums, ir ārējā izskata īpatnības (piemēram, lielums, izmērs, forma, apjoms, krāsa, skaņa, jauda) un transportlīdzekļa gaita. Par pamatu īpašam nosaukumam sarunvalodā var kalpot arī automašīnas vai motocikla funkcija, t. i., kādam nolūkam konkrētais modelis paredzēts – braukšanai pa labas kvalitātes šosejām pilsētā vai, tieši pretēji, šauriem, likumainiem un smilšainiem vai dubļainiem ceļiem.

Pētījums apliecina, ka automašīnu un motociklu sarunvalodas nosaukumu klāstā nav īpaši daudz jaunvārdu, izņemot, piemēram, no abreviatūrām darinātus akronīmus. Lielākā daļa minēto transportlīdzekļu nosaukumu ir vispārlietojami vārdi vai labi pazīstami slengismi, kam piešķirta papildu nozīme, kuras pamatā ir dažādas metaforiskas vai metonīmiskas asociācijas.

Turpmākos pētījumos būtu svarīgi pievērsties arī citu valodu ietekmei, jo tā nepārprotami ir klātesoša, ne tikai aizgūstot konkrētus (visbiežāk slenga) vārdus, bet arī burtiski tulkojot vārdu nozīmes, tādējādi papildinot valodā jau esošu vārdu daudznozīmību un funkcionalitāti.

Visvairāk automašīnu un motociklu sarunvalodas nosaukumu var novērot desmit un vairāk gadu veciem transportlīdzekļiem, turpretī mūsdienās ražotajām automašīnām un motocikliem iesaukas tiek dotas retāk. Tas saistāms ar to, ka šobrīd automašīnu, motociklu un to modeļu ir daudz vairāk, tāpēc lietotāji ir ļoti sadrumstalojušies lielajā piedāvājumā. Daudzi autobraucēji un motociklisti mēdz arī visai bieži mainīt savus

transportlīdzekļus. Iespējams, ka mūsdienās ražotām automašīnām vai motocikliem vairs nav savas „personības”, tāpēc lietotājs tos uztver tikai par parastu pārvietošanās līdzekli, bet ne vairs par ko sevišķu un saucamu īpaša vārdā.

Avoti

Sludinājumi auto.lv. Automašīnu sludinājumu vietne [skatīts 12.10.2022.]. Pieejams: <https://auto.lv>

Autoweek. Interesu portāls [skatīts 13.10.2022.]. Pieejams: <https://www.autoweek.com>

Bikewale. Interesu portāls [skatīts 13.10.2022.]. Pieejams: <https://www.bikewale.com>

iAuto. Interesu portāls [skatīts 10.10.2022.]. Pieejams: <https://iauto.lv>

Garden. Interesu portāls [skatīts 13.10.2022.]. Pieejams: <https://garden.lv>

Klasisko, Youngtimer, PSRS – auto, moto, velo diskusijas. Domubiedru grupa [skatīts 25.05.2022.]. Pieejams: <https://www.facebook.com/groups/496155633913469>

Lielie enduro, dualsport moči. Domubiedru grupa [skatīts 14.04.2022.]. Pieejams: <https://www.facebook.com/groups/674154459591835>

Moto izbraucieni. Domubiedru grupa [skatīts 19.05.2022.]. Pieejams: <https://www.facebook.com/groups/2075543829381203>

Tēzaurus [skatīts 10.10.2022.]. Pieejams: <https://tezaurus.lv/>

1. Balodis 2018 – Balodis, Pauls. *Ne tikai Bērziņš, Kalniņš, Ozoliņš... Latviešu personvārdu etimoloģiskās semantikas teorētiskais modelis un tā realizācija*. Rīga : Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 2018.
2. Bušs 2008a – Bušs, Ojārs. Latviešu valodas nedialektālā leksika jeb slengs. *No ģermānismiem līdz superlatīviem*. Rīga : Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 2008, 288.–302. lpp. [Raksta pirmizdev.: 1979.]
3. Bušs 2008b – Bušs, Ojārs. Latviešu valodas slenga leksika teorētiskā un praktiskā leksikogrāfiskā skatījumā. *No ģermānismiem līdz superlatīviem*. Rīga : Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 2008, 370.–379. lpp. [Raksta pirmizdev.: 2006.]
4. Bušs, Ernstsone 2006 – Bušs, Ojārs, Ernstsone, Vineta. *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. Rīga : Norden AB, 2006.
5. Kalnača, Lokmane 2021 – Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. *Latvian Grammar*. Rīga : University of Latvia Press, 2021. Pieejams arī tiešsaistē: <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
6. Otomers 2022 – Otomers, Oskars. *Automašīnu un motociklu nosaukumi latviešu sarunvalodā*. Bakalaura darbs. Rīga : Latvijas Universitāte, 2022.

7. Skujiņa 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Atb. red. V. Skujiņa. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007.
8. Smiltneiece 2013 – Smiltneiece, Gunta. Lietvārds. *Latviešu valodas gramatika*. Atb. red. D. Nītiņa, J. Grigorjevs. Rīga : Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 2013, 324.–369. lpp.
9. Štrausa, Linde 2014 – Štrausa, Ilze, Linde, Linda. Ieskats skolotāju iesaukās. *Onomastikas pētījumi*, 12, 2014, 308.–314. lpp.
10. Vulāne 2013 – Vulāne, Anna. Vārddarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. Atb. red. D. Nītiņa, J. Grigorjevs. Rīga : Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 2013, 190.–299. lpp.
11. Zuģicka 2011 – Zuģicka, Inese. Iesaukas mūsdienu Latgalē. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 6, 2011, 108.–127. lpp.

Klīnta Mellupa, Ilze Lokmane

Videospēļu angļismi latviešu valodā

Ievads

Nu, teiksim, ja tu šodien esi visu dienu un rīt atkal esi, un šodien tu esi jau uztaisījis pilnīgi visu, nu, pieņemsim, ja priekš kursiem, tad rītā var aiziet paafkot. Ā nē. Idejiski tad vaig kaut kādā maģiskā veidā sadabūt čār... ee... „dungeon ring” tokenus, dabū „charming” impu. Un tad var iet afkot kalfites, lai dabūtu „blue” čārmus. Un tad nākamajās brīvdienās var sakačāt samoningu. (RS)

Šis runātā teksta fragments ir daļa no spēlētāju sarunas videospēles „Runescape” (RS) spēlēšanas laikā. Cilvēkam no malas tas, visticamāk, izklausās kā pidžinvaloda ar latviešu valodas gramatiku, bet svešiem vārdiem, kas tekstu padara daļēji vai pilnīgi nesaprotamu. Tomēr tā ir mūsdienu valodas realitāte, viens no runātās latviešu valodas žanriem, tāpēc šī raksta autorēm likās interesanti iedziļināties videospēļu leksikā, tuvāk aplūkojot angļu valodas vārdu iekļaušanu latviešu valodas teikumā un skaņu sistēmā, respektīvi, gramatisko un fonētisko pielāgošanu jeb adaptēšanu.

Videospēles ir populārs brīvā laika pavadīšanas veids, un tā ir joma, kurā sazināties tikai latviešu valodā ir grūti vai pat neiespējami. Spēļu saturs netiek tulkots latviski, pirmkārt, tāpēc, ka tas būtu dārgi, otrkārt, tās tiek regulāri uzlabotas, tāpēc saturs bieži mainās, treškārt, spēlēs mēdz vienlaikus piedalīties spēlētāji no atšķirīgām valstīm, respektīvi, ar dažādām dzimtajām valodām. Parasti jaunieši nespēlē vieni, bet gan kopā ar draugiem vai paziņām un spēlējami savā starpā sarunājas – dod norādījumus, joko, komentē. Valoda tiek pielāgota spēlētāju kopuma valodas paradumiem. Šajā rakstā analizētajos teksta fragmentos vērojama koda maiņa – „apzināta pāreja no vienas valodas uz otru vienā saziņas aktā viena un tā paša runātāja (retāk – rakstītāja) tekstā” (Skujīņa 2007, 183). Videospēļu valodā tā izpaužas gan kā fonētiski nepārveidotu, gan kā skaniski un gramatiski pielāgotu angļu valodas vārdu, vārdu savienojumu un pat veselu izteikumu iekļaušana latviešu valodas tekstā.

Pētījumā, kura rezultātā tapis bakalaura darbs „Videospēļu angļismu gramatiskā adaptēšanās latviešu valodā” (Mellupa 2021), analizētas piecu jauniešu sarunas videospēļu spēlēšanas laikā. Pētījuma dalībnieki ir vecumā no 20 līdz 25 gadiem, viena sieviete, četri vīrieši. Vienam no

viņiem ir bakalaura grāds, diviem vēl nepabeigta augstākā izglītība, un diviem vidusskolas izglītība. Sarunas ierakstītas laika periodā no 2020. gada septembra līdz tā paša gada decembrim. Sarunu laikā spēlētas piecas dažādas videospēles – „Rocket league” (RL), „Last of us” (LOU), „League of legends” (LOL), „Call of duty” (COD) un jau iepriekš minētā „Runescape”. Visus minētos nosaukumus spēlētāji izmanto bieži, tādēļ tie ir adaptēti, proti, latviski saka *Roketlīgs* vai *Roketlīga*, *Lāstofass*, *Ranskeips*, *Lols*, *Kālofdjūtījs* vai *Cods*. Ierakstītas sarunas 22 stundu garumā. Pētījuma autore vienojusies ar spēlētājiem, ka sarunas tiks ierakstītas, bet pirms katras spēles par ierakstīšanu atgādināts netika. Tā kā parasti tiek spēlēts vismaz stundu, bieži arī vairākas stundas, var apgalvot, ka sarunas ir dabiskas – tik ilgi spēlējot, dalībnieki aizmirst, ka viņu teiktais tiek ierakstīts. Kopā fiksēti 190 angļismi, no tiem 29 ir adaptēti darbības vārdi, 137 ir adaptēti lietvārdi, no tiem 18 salikteni.

Aizgūto vārdu pierakstā lietota atvieglināta fonētiski morfoloģiskā rakstība (Leikuma 2015, 25), lai varētu viegli, bet uzskatāmi parādīt, kādi skaņu pārveidojumi un kādas morfoloģiskas atšķirības novērojamas. Spēlētāju runas pieraksts ir iespējami tuvināts ierakstā dzirdamajam. Nodaļā par fonētisko adaptēšanu aizguvumu pierakstā šķirti [o], [ō] un [uo]: *Horizōns*, *bosuot*, kā arī šaurais [e] un platais [æ]: *kempuot*, *bæksītgeimeris*; citās nodaļās aizguvumi rakstīti atbilstoši latviešu ortogrāfijas normām. Visu piemēru pierakstā izmantota tradicionālā interpunkcija un lielo sākumburtu lietojums. Aiz piemēra iekavās norādīta spēle, kuru spēlējot izteikums radies, kā arī donorvalodas ekvivalents un tā iespējamais tulkojums. Tā kā ne visiem aizguvumiem vārdnīcās piedāvātais tulkojums ir piemērots videospēļu kontekstā, meklēts visatbilstošākais nozīmes skaidrojums. Ja piemēros ir vairāk nekā viens runātājs, tad pirmais runātājs apzīmēts ar A, otrais ar B. Tekstā aprakstītais vārds piemēros pasvītrots. Lai skaidrāk un pilnīgāk parādītu iegūtos datus, kur iespējams, doti vairāki piemēri. Pēc Lindas Lauzes (2008) norādījumiem tie teksta fragmenti, kuri saglabājuši devjvalodas izrunu un nav adaptēti, atstāti oriģinālrakstībā (angļu valodā) un likti pēdīnās. Īpaša nozīme pievērsta teikuma beigu pieturzymēm, kur daudzpunkte norāda uz teikuma aprāvumu, kas sarunvalodai ir ļoti raksturīgi. Apakšnodaļā „Fonētiskā adaptēšana videospēļu valodā” norādīta ne tikai vārda rakstība angļu valodā, bet arī Oksfordas mācību vārdnīcās (*Oxford Learner's Dictionaries*) fiksētā izruna, kas attēlota pilnā fonētiskā pierakstā un norādīta kvadrātieklavās.

Videospēļu ietekme uz spēlētājiem

Videospēļu industrija ir strauji augoša nozare gan patērētāju skaita ziņā, gan tehnoloģiju attīstības ziņā, gan finansiāli. Lai gan videospēles definīcijas ir dažādas, šī pētījuma vajadzībām izmantota šāda: videospēle ir mijiedarbības veids starp spēlētāju, iekārtu ar elektronisku vizuālo displeju un, iespējams, citiem spēlētājiem, kuru nosaka jēgpilns izdomāts konteksts un kam raksturīga emocionāla saikne starp spēlētāju un viņa darbību rezultātiem šajā izdomātajā kontekstā (Bergonse 2019).

Videospēles dažādos veidos var ietekmēt cilvēka uzvedību, emocijas, prasmes, tādēļ gan datorzinātņu, gan psiholoģijas, gan izglītības nozarē tās tiek pētītas arvien plašāk. Videospēļu ietekme var būt gan pozitīva, piemēram, uzlabojas spēlētāju koncentrēšanās spējas, reakcija, sociālās iemaņas, problēmu risināšanas prasmes, gan negatīva, piemēram, tās izraisa stresu, agresiju, trauksmi (Quwaider 2019). Iespējams, videospēles ir populāra izprieca tādēļ, ka tās apmierina spēlētāju psiholoģiskās un sociālās vajadzības, tomēr pētnieki norāda arī uz negatīviem spēlēšanas iemesliem – atkarības apmierināšanu, bēgšanu no reālās pasaules (Laffan 2019).

Biežāk minētie videospēļu ieguvumi ir šādi. Pirmkārt, spēlētāji apgūst vairākas 21. gadsimtā nepieciešamas prasmes – tiek attīstīta kritiskā domāšana, problēmrisināšanas, komunikācijas un sadarbības prasmes, kā arī radošums (Hewett 2016). Otrkārt, izpētīts, ka videospēļu spēlēšana palīdz apgūt svešvalodu (Torma 2015), jo spēlētājiem ir jāvar izlasīt, sadzirdēt un saprast informāciju, kas bieži nav dzimtajā valodā, jāspēj mutiski vai rakstiski komunicēt ar citiem spēlētājiem, atrast papildinformāciju par spēli un spēlēšanu, lai ātrāk pārvarētu kādu šķērslī. Tas nozīmē, ka videospēles attīsta visas valodas prasmes. Treškārt, daudzās videospēlēs dinamiski tiek mainītas gan spēles situācijas, gan vide, un spēlētājam jāspēj pielāgoties šīm pārmaiņām arī emocionāli, tādēļ spēlētāji uzlabo prasmi pielāgoties dažādām situācijām reālajā pasaulē (Quwaider 2019).

Par slikto ietekmi, īpaši uz jauniešiem, sabiedrībā tiek runāts vairāk. Atklāts, ka daudzspēlētāju tiešsaistes lomu spēlēs (angļu val. *massively multiplayer online role-playing games*) spēlētāji bieži izvēlas tēlu, kuram vēlētos atbilst reālajā dzīvē, un var izspēlēt kādas dzīvē neizspēlētas lomas, tādēļ vēlāk jūtas vientuļi, nesaprasti, izjūt trauksmi (Quwaider 2019). Vardarbīgu tēlu izvēle spēlē var īstenoties vardarbīgā reakcijā reālās dzīves situācijās. Grafiskā dizaina attīstībai ir tiešs sakars ar agresijas pieaugumu, jo vardarbīgas, asiņainas ainas videospēlēs kļūst arvien reālistiskākas. Īpaši tiek norādīts uz pirmās personas šaušanas spēlēm – tādām, kurās spēlētājs iejuties šāvēja lomā (Quwaider 2019).

Var secināt, ka videospēles arvien biežāk kļūst par pētījumu objektu gan pašas par sevi, gan attieksmē pret cilvēku un viņa veselību. Videospēļu jomā ir vēl daudz pētāma, jo tā ir jauna, strauji augoša un, kas būtiski, arī labi finansēta nozare. Tā kā videospēles ir arī ļoti populāras, īpaši jauniešu vidū, domājams, ka arī Latvijā pieaugs ar videospēlēm saistītu pētījumu skaits. 2021. gadā publicēts Elizabetes Grinblates pētījums „Tiešsaistes un bezsaistes sadalījums videospēļu kopienās” (Grinblate 2021), bet 2019. gadā – Veselības ministrijas „Pētījums par procesu atkarību (azartspēļu, sociālo mediju, datorspēļu atkarība) izplatību Latvijas iedzīvotāju vidū un to ietekmējošiem riska faktoriem” (Putniņa *et al.* 2019). Valodniecībā šis ir pirmais videospēlētāju valodas pētījums.

Videospēlētāju valoda

Videospēlētāji ir kopiena, kam raksturīgas kopīgas intereses un tām atbilstoša kopīga sarunvaloda, ko varētu saukt par videospēlētāju slengu. Tehnoloģiju attīstība tiešā veidā ietekmē valodu un saziņu. Galvenā saziņas forma videospēlēs ir dialogs, bet, tā kā, spēlējot videospēles, nav nepieciešams atrasties vienā telpā un spēlētāji cits citu nemaz neredz, saziņai tiek izmantota tikai dzirde. Tādas paralingvistiskās zīmes kā žesti un mīmika, kas parasti neformālā saziņā sniedz daudz papildinformācijas, nepalīdz uztvert teikto. Tātad spēlētājiem ir jāspēj ļoti izteismīgi un nepārprotami izmantot savu balsi, lai paustu dažādas emocijas. Protams, ir arī īsi monologi, kad spēlētājs spēlē viens pats, bet tie ir samērā reti. Pārsvārā tie ir emocionāli izsaukieni, bieži ar lamuvārdiem, retāk kāds komentārs par notiekošo spēlē.

Raksturīga videospēlētāju slenga iezīme ir angļismi jeb aizguvumi no angļu valodas. Dažkārt bez tiem nav iespējams sazināties, jo daudzām reālajām latviešu valodā nav atbilstoša apzīmējuma. Tomēr pētījums rāda, ka aizguvumi lietoti arī situācijās, kad latviešu valodā vārds pastāv, piemēram, vārds *dodžot* ‘izvairīties’ (1a) šajā pētījumā pierakstīts četras reizes, bet tā latviskais ekvivalents *izvairīties* tikai vienu (1b).

- (1) a. *Un esmu jau iemācījies dodžot, šajā spēlē nav to grūti darīt.* (LOU)
(to *dodge* ‘izvairīties’)
- b. *Es izvairījos un nositu.* (LOU)

Līdzīgi nākamajā piemērā spēlētājs būtu varējis lietot latviešu valodā izmantojamo internacionālo aizguvumu *platīns*, tomēr izvēlēties burtisku pārcēlumu no angļu valodas:

- (2) *Nu tā, sākot ar mums – tu esi „gold” viens, Popija ir „silver” četri, es esmu platinums viens, Ezīls ir platinums četri.* (LOL)
(*platinum* ‘platīns’)

Kā norādījis Juris Balduncīks, aizgūšanas procesā var izdalīt trīs formālās un semantiskās adaptēšanas jeb adaptācijas posmus: „1) sākumlietojums (ar vai bez fonētiski gramatiskas adaptācijas, svešiespraudums); 2) iekļaušanās (pielāgošanās aizguvējvalodas sistēmai: fonografētiskā un gramatiskā adaptācija, semantikas stabilizēšanās); 3) asimilācija (tālāka formālā un funkcionālā integrācija)” (Balduncīks 2021). Interesanti, ka videospēļu valodā sastopam tieši pirmos divus posmus, tādējādi varam vērot aizgūšanas procesa sākumu.

Vārda pielāgošana aizguvējvalodas sistēmai iespējama vairākos līmeņos – fonētiskajā, morfoloģiskajā un semantiskajā (Hickey 2020, 175). Tā kā videospēļu valodā izmantotie anglismi apzīmē konkrētas, nepārprotamas reālijas, semantiskā adaptēšana nav novērota, proti, aizgūtie vārdi savu nozīmi nemaina. Tāpēc tālāk raksturota videospēlētāju sarunās konstatēto angļismu fonētiskā un morfoloģiskā adaptēšana.

Fonētiskā adaptēšana videospēļu valodā

Vispirms jānorāda, ka videospēlētāji mēdz latviešu valodas teikumā iekļaut angļu valodas vārdus vai vārdu savienojumus, kas nav fonētiski pielāgoti, tātad ir saglabājuši angļu valodai raksturīgo izrunu. Tā norādīta aiz piemēra kvadrātiekvāds fonētiskajā pierakstā, bet vienpēdīnās dota vārda vai vārdu savienojuma nozīme.

- (3) a. *„Stability”, rīkoils... Ā rīkoils man jau ir. Ū... Četrinieks skoups. „High damage”, šitas varētu būt labs.* (LOU)
(*stability* [stə'biləti] ‘stabilitāte’, *high damage* [haɪ'dæmɪdʒ] ‘liels bojājums’)
- b. *Vienkārši „division down”.* (RL)
(*division down* [dɪ'vɪʒn daʊn] ‘divīziju zemāk’)

Šādi fonētiski nepielāgoti vārdi un vārdu savienojumi netiek arī gramatiski adaptēti, tādējādi latviskā tekstā ir kā viegli pamanāmi svešķermeņi un norāda uz sākotnēju aizgūšanas stadiju.

Fonētiski adaptētos vārdos angļu valodas skaņas tiek aizstātas ar izrunas ziņā iespējami tuvām latviešu valodas skaņām:

- (4) a. *leskrēja mūsu spotā jau.* (COD)
(*spot* [spɔt] 'vieta')
- b. *Viņi ir skāri tāpēc, ka redzi vaigus?* (LOU)
(*scar* [ska:r] 'rēta', spēles kontekstā 'rētaiņi')
- c. *Lejā daudz stafs palika.* (LOU)
(*stuff* [stʌf] 'lietas')

Dažkārt skaņu pielāgošanas princips nav ievērots konsekventi. Piemēram, darbības vārdā *kempot* angļu valodas patskanis [æ] aizstāts ar latviešu valodas šauro [e], kaut gan izrunas ziņā latviešu platais [æ] būtu tuvāks:

- (5) *Pa tavu labo, kempuo tavā spaunā.* (COD)
(*to camp* [kæmp] 'apmesties')

Kā redzams pēc piemēriem, fonētiski adaptētie anglismi ir arī gramatiski adaptēti, proti, tiem piešķirtas latviešu valodai raksturīgās lokāmās galotnes. Gramatiskā adaptēšana tiks tuvāk raksturota nākamajā nodaļā.

Nereti vārdi tiek pilnībā vai daļēji izrunāti tā, kā angļiski tiek rakstīti, kā *burns* un *sailenceris* nākamajos piemēros:

- (6) a. *Man uz poizenu jau stakuojās burns.* (LOL)
(*burn* [bɜ:rn] 'apdegums')
- b. *Sailenceris man ir vēl? Ir laikam.* (LOU)
(*silencer* ['saɪlənsə(r)] 'klusinātājs')

Reizēm videospēlētāju valodā paralēli funkcionē divi atveides varianti, turklāt variēšanās var būt vērojama gan viena, gan vairāku spēlētāju runā. Nevienš no (7) piemērā minētajiem variantiem pilnībā neatbilst angļu valodas izrunai, jo angļu valodā šajā pozīcijā tiek izrunāts platais [æ], kas rakstiski atveidots ar burtu *a*.

- (7) a. *Kas flašuoja?* (LOL)
 (to *flash* [flæʃ] 'uzzibsnīt')
- b. *Flešuo, flešuo, flešuo!* (LOL)

Savukārt nākamajā piemērā vienīgi (8b) variants atbilst šī vārda angļu valodas izrunai.

- (8) a. *Jūs invaaiduojat trijātā?* (LOL)
 (to *invade* [ɪn' veɪd] 'iebrukt')
- b. *Inveiduosim?* (LOL)

Interesanti, ka dažkārt tieši fonētiskās adaptēšanas iespējas ietekmē to, vai kāds vārds tiek vai netiek aizgūts. Nākamajā piemērā salīdzināti trīs vārdi, kas apzīmē pozīciju spēles laukumā – *topā* 'augšā' (9a), *botomā* 'apakšā' (9b) un *vidū* (9c). Redzams, ka (9a) un (9b) tiek izmantoti adaptēti aizguvumi, turpretī (9c) izmantots latvisks vārds. Iespējams, ka angļu valodas vārds *middle* 'vidus' nav aizgūts tāpēc, ka adaptēts nebūtu ērti izrunājams.

- (9) a. *Topā frīkils tūlīt būs.* (LOL)
 (top 'augša')
- b. *Ezrils vienkārši paliek botomā.* (LOL)
 (bottom 'apakša')
- c. *Šakuo vidū.* (LOL)

Var secināt, ka anglismi tiek pielāgoti latviešu valodas skaņu sistēmai vai nu pēc devējvalodas izrunas, vai rakstības, kaut gan vērojami arī jaukti jeb hibrīdiski gadījumi. Svarīgi, ka fonētiska adaptēšana iet roku rokā ar morfoloģisko, kas tiks tuvāk raksturota nākamajā nodaļā.

Morfoloģiskā adaptēšana videospēļu valodā

Morfoloģiskā adaptēšana ir aizgūtu vārdu iekļaušana aizguvējvalodas gramatiskajā sistēmā. Aizgūtajiem vārdiem tiek piešķirtas latviešu valodai raksturīgās gramatiskās kategorijas – gan gramatiskās nozīmes, gan formālie līdzekļi šo nozīmju izteikšanai. Piemēram, lietvārdiem tiek pievienotas galotnes (10a), lai tie būtu lokāmi un ērti lietojami latviešu valodas teikumā, darbības vārdiem tiek pievienoti piedēkļi un atkarībā no teikumā lietotās gramatiskās formas arī piedēkļi un galotnes (10b):

- (10) a. *Bet to laikam var spēlēt ar „new game plus”, tad, kad tu spēlē jau ar visu, ko tu esi atklājis – [...] ar visiem saviem ieročiem un apgreidiem.* (LOU)
(*upgrade* ‘uzlabojums’)
- b. *Kamēr viņš atjaunos, tev jāsusteino sākumā, viņam mana beigsies ātri.* (LOL)
(*to sustain* ‘uzturēt’)

Rakstā tiks tuvāk aplūkota lietvārdu un darbības vārdu morfoloģiskā adaptēšana. Angļu valodas īpašības vārdu savāktajā materiālā konstatēts daudz mazāk, turklāt tie netiek ne fonētiski, ne morfoloģiski adaptēti, proti, tiem netiek piešķirtas lokāmas galotnes. Īpašības vārdi parādās galvenokārt specifiskos vārdu savienojumos, kas nosauc dažādas spēles reālijas, piemēram, *red access card* ‘sarkanā piekļuves karte’ un *blue buff* (saīsinājumā *blue*) ‘zilais sargātājs’:

- (11) a. *Viņiem ir „red access” kārds, ja kas.* (COD)
(*red* ‘sarkans’)
- b. *Rivena pie mūsu „blue”. (LOL)*
(*blue* ‘zils’)

Spēles kontekstā svarīga arī kāda iepriekš norādīta *augsta ēka*, kuru spēlētājam nepieciešams atrast:

- (12) *Kaut kur man te jāiet uz kaut kādu „tall” bildingu tajā pusē.* (LOU)
(*tall building* ‘augsta ēka’)

Ir konstatēti arī tādi īpašības vārdi, kas nav saistīti tikai ar videospēlēm, bet lietoti ikdienā, runātājiem esot regulārā saskarē ar angļu valodu:

(13) a. A: *Bet tas ir „basic” abilitijs vai tā ir ultra?*

B: *Ultra*. (LOL)

(*basic* ‘pamata’)

b. *Nu labi, visi „ready”?* (LOU)

(*ready* ‘gatavs’)

Tā kā apstākļa vārdi latviešu valodā ir nelokāmi, par to morfoloģisko adaptēšanu varētu runāt vienīgi tad, ja tiktu konstatētas salīdzināmo pakāpju formas (kā *agri* – *agrāk* – *visagrāk*), tomēr šādu piemēru apkopotajā materiālā nav. Turklāt bieži pēc izrunas nav nosakāms, vai apstākļa vārds ir vai nav fonētiski adaptēts:

(14) *Stadionā tad vismaz „easy”/īzi*. (COD)

(*easy* ‘viegli’)

Tāpēc rakstā iekļautajos piemēros nelokāmi un fonētiski nepārveidoti vārdi uzskatīti par neadaptētiem un rakstīti pēdīnās.

Līdzās sistēmiskām parādībām aizguvumu morfoloģiskajā adaptēšanā vērojamas arī nekonsekvences. (15a) piemērā redzams, ka izmantota tikai vārda sakne, (15b) piemērā pievienots arī angļu valodas tagadnes divdabja piedēklis *-ing*.

(15) a. *Ūū... Bleidi! Varbūt kaut kas jāuzkraftuo? Man bleidus vaig*. (LOU)

(*to craft* ‘uztaisīt’)

b. *Tev nepatīk tad, kad es kraftinguoju kaut ko*. (LOU)

Aizguvumu adaptēšana rāda gan to, kas valodas sistēmā ir aktuāls un produktīvs, piemēram, kādi darbības vārdu piedēkļi tiek izmantoti, kurā deklinācijā tiek iekļauti lietvārdi, gan arī to, cik radoši ir valodas lietotāji.

Lietvārdi

Lietvārdiem ir trīs gramatiskās kategorijas – dzimte, skaitlis, locījums –, kas sinkrētiski izteiktas ar lietvārda galotni (Smiltnece 2013). Pretstatā latviešu valodai angļu valodā lietvārdiem nav dzimtes kategorijas, tāpēc adaptējot

svarīgi piešķirt vārdiem dzimti un iekļaut tos noteiktā deklinācijā jeb locīšanas paraugā. Tikai daži no pētījumā analizētajiem lietvārdiem ir iekļauti sieviešu dzimtē. Vārdi *mana* 'spēks' (a) un *ultra* 'galējs' (b) angļu valodā beidzas ar patskani [a], kas, pēc runātāju domām, būtu interpretējams kā latviešu valodas sieviešu dzimtes galotne -a.

- (16) a. *Man vairs nav manas.* (LOL)

(*mana* 'spēks')

- b. A: *Bet tas ir „basic” abilitijs vai tā ir ultra?*

B: *Ultra.* (LOL)

(*ultra* 'galējais; tas, kas ārpus noteiktas robežas')

Savukārt vārds *mape* (angļu val. *map* 'karte'), visticamāk, ieguvis sieviešu dzimtes galotni pēc analogijas ar latviešu valodas vārdu *mape* 'vākiem līdzīgs priekšmets glabāšanai' (Tēzauris). Pētījumā konstatēts tikai viens vārds ar svārstīgu dzimti – spēlētāji nekonsekventi lieto spēles nosaukumu *Roketlīgs* vai *Roketlīga*.

Pārējie lietvārdi ieguvuši vīriešu dzimti un iekļauti divās deklinācijās – pirmajā un otrajā. Pirmā deklinācija, kurā lietvārdiem ir galotne -s, ir plaši pārstāvēta (17), turpretī otrajā iekļauti tikai daži vārdi (18):

- (17) a. *Tu būs enamijs kaut kur.* (COD)

(*enemy* 'ienaidnieks')

- b. *Es esmu pie česta.* (COD)

(*chest* 'lāde')

- (18) a. *Sailenceris man ir vēl? Ir laikam.* (LOU)

(*silencer* 'klusinātājs')

- b. *Tas ir džangleris kaut kāds, mans liekas. Ānē, tas ir midlaineris tāds.* (LOL)

(*jungler* 'spēlētājs, kurš spēlē džungļos', *midliner* 'viduslīnijas spēlētājs')

- c. *Eu klašis sestajā decembrī, tas ir šitās brīvdienas?* (LOL)

(*clash* 'turnīrs')

Lielākajai daļai lietvārdu ir gan vienskaitļa, gan daudzskaitļa formas:

- (19) Otrs klikers ir dzīvs? Ā abi divi klikeri ir dzīvi. (LOU)

(clicker 'klikšķinātājs')

- (20) a. Vajag man to skoupu, nevajag? (LOU)

(scope 'pietuvinājums')

- b. Jo vairāk skoupu, jo vieglāk dzīvot, lai gan viņi vanšotā tāpatās.

(LOU)

Ir arī tādi vārdi, kurus lieto vai nu tikai vienskaitlī, vai tikai daudzskaitlī. Lietvārdu skaitļa kategorija ir saistīta ar nosaukamo reāliju skaitāmību – neskaitāmu reāliju nosaukumus parasti lieto tikai vienskaitlī. Tādi ir, piemēram, abstraktu nojēgumu nosaukumi, kas cilvēka uztverē ir vienība, veselums (Smiltņiece 2013, 339). Videospēlē rīkoils 'atsitiens' var būt labāks vai sliktāks, bet tie nevar būt vairāki – vai nu tas ir, vai tā nav (21a). Tikai vienskaitlī lietojami arī lietvārdi, kas apzīmē priekšmetu, parādību vai būtņu kopas kā vienotus, nedalāmus nojēgumus (Smiltņiece 2013, 341), piemēram, stafs 'lietas' ir vienskaitlinieks, jo parasti spēlē nav būtiski vai nav zināms, cik daudz lietu ir, kādas tās ir vai cik vērtīgas tās ir – to var uzzināt tikai tad, kad lieta jau ir paņemta (21b).

- (21) a. „Stability”, rīkoils... Ā rīkoils man jau ir... (LOU)

(recoil 'atsitiens')

- b. Lejā daudz stafs palika. (LOU)

(stuff 'lietas')

Savukārt vārds nosi 'paātrinājums' (22) spēlētāju valodā funkcionē kā daudzskaitlinieks, kaut gan šīs parādības cēloņi ir neskaidri. Vārds radies no vārdu savienojuma *nitrous oxide* 'slāpekļa oksīds', kas pazīstams arī kā *smiekle gāze*, kuru angliki mēdz saīsināt kā *nitrous* vai *nos* un kas dod automašīnai papildu jaudu:

- (22) Man nav nosu. (RL)

(nos 'paātrinājums')

Aizguvumus var lietot visos locījumos, izņemot vokatīvu, jo uzrunāt varētu tikai spēles varoņus, un, visticamāk, retu reizi tas tiek darīts, bet šajā pētījumā nav fiksēts. Nevienam vārdam gan nav pierakstīta pilna locīšanas paradigma. Nākamajā piemērā redzams, ka (23a) izmantots vārda *klikers* daudzskaitļa datīvs, (23b) vienskaitļa nominatīvs, (23c) vienskaitļa datīvs un akuzatīvs:

- (23) a. *Nē, no klikeriem.* (LOU)
 (clicker 'klikšķinātājs')
- b. *Kā viņš mani redzēja? Es nesapratu. Klikers tak ir akls.* (LOU)
- c. *Es varu pielavīties klikeram, vot ko es varu izdarīt, klikeru nošīvot.* (LOU)

Ir arī daži nelokāmi vārdi, piemēram, varones vārds *Jumī*:

- (24) *Jumī tur visu tīmu uzhīloja.* (LOL)

Kā atsevišķu lietvārdu grupu iespējams izdalīt spēlētāju slengā sastopamos saliktenus, kam angļu valodā atbilst vārdu savienojums. Šajā gadījumā morfoloģiskā adaptēšana cieši saistīta ar vārddarināšanu. Šādas pārmaiņas iemesls varētu būt valodas līdzekļu taupīšana, jo, kā norāda Andrejs Veisbergs, saliktenju rašanās ir viens no valodas ekonomijas izpausmes veidiem (Veisbergs 2010). Vēl viens cēlonis varētu būt tas, ka aizgūtā vārdu savienojumā lokāmi ir abi vārdi, bet saliktenim ir tikai viena lokāma galotne, kas adaptēšanu atvieglo.

Lielākā daļa saliktenju darināti no vārdkopām, ko veido īpašības vārds un lietvārds:

- (25) a. *Dabūju. Kaut ko es nošāvu, es nezinu ko, jo man rādīja longšots. Aaa... longšots, tāpēc ka es biju tālu prom jau.* (COD)
 (long shot 'tāls šāviens')
- b. *Kurš nelietis iedeva tev lāstpiku?* (LOL)
 (last pick 'pēdējā izvēle')
- c. *Dablkils, nav ultras nabagam.* (LOL)
 (double kill 'dubulta nogalināšana')
- d. *Topā frīkils tūlīt būs. Viņš atpušuos un būs.* (LOL)
 (free kill 'nogalināšana par brīvu')

Fiksēti arī citi darināšanas modeļi, kuri sastopami retāk. Nākamajos piemēros lietvārdi darināti no diviem angļu valodas lietvārdiem (26a), no skaitļa vārda un lietvārda (26b), no vietniekvārda un darbības vārda (26c):

- (26) a. *Šie ir interesanti bosfaiti.* (LOU)
 (boss fight 'cīņa ar bosu')
- b. *Nav vanhits, jāturpina hitot.* (LOL)
 (one hit 'nosists ar vienu sitienu')
- c. *Aaa... lol. Selfrevaivu atradu.* (COD)
 (self revive 'atdzīvināt sevi')

Var secināt, ka aizgūti lietvārdi spēj pilnīgi iekļauties latviešu valodas sistēmā. Tie pārsvarā tiek locīti pēc vīriešu dzimtes pirmās deklinācijas parauga, tiem tiek piešķirtas abu skaitļu formas, lai gan pastāv arī vienskaitlinieki (*rikoils* (21a)) un daudzskaitlinieki (*nosi* (22)), vārdus iespējams izmantot visos locījumos, tomēr vokatīva locījums nav fiksēts. Interesanti, ka arī vārddarināšana tiešā veidā tiek iesaistīta aizguvumu adaptēšanas procesā, respektīvi, fiksēti salikteni, kam angļu valodā atbilst vārdu savienojumi (*lāstpiks* (25b), *vanhits* (26b)).

Darbības vārdi

Kaut gan visbiežāk valodās tiek aizgūti lietvārdi, jo tie ienāk valodā kopā ar jaunām reālijām (Tadmor 2009, 61), videospēlētāju slengam raksturīga arī darbības vārdu aizgūšana. Viens no iemesliem varētu būt tāds, ka daudzi darbības vārdi spēlētājam rakstītā veidā redzami ekrānā, respektīvi, lai izvēlētos kādu darbību, ir jāuzspiež uz pogas, uz kuras attiecīgās darbības nosaukums angļiski ir rakstīts. Tā kā videospēlēs parasti viss notiek ātri, ir vieglāk izmantot vārdus, kuri jau acu priekšā:

- (27) a. *Nu ja izlīvo...* (RL)
 (to leave 'atstāt')
- b. *Te būs seifs kaut kur. Otrā istabā varbūt. Un te būs lokotas durvis.* (LOU)
 (locked 'aizslēgts')

- c. *Nē, klozing, čēsmīt sekundes.* (COD)

(to close 'vērties ciet')

- d. *Miso tops atkal.* (LOL)

(to miss 'pazust')

Katrs aizgūts darbības vārds ir jāiekļauj kādā no latviešu valodas locīšanas paraugiem jeb konjugācijām. Lai gan mūsdienu latviešu valodā verbu darināšanā produktīvas ir piecas izskaņas: *-āt, -ēt, -īt, -ot, -ināt* (Soida 2009), Daiki Horiguči izpētījis, ka latviešu valodā aizgūtiem darbības vārdiem pārsvarā ir izskaņas *-ēt* vai *-ot* (Horiguči 2013). Šajā pētījumā konstatētie darbības vārdi darināti tikai ar izskaņu *-ot*.

- (28) a. *Karoč, uz spairiem ir vienkārši jārezonanso.* (RS)

(to resonance 'atvairīt')

- b. *Ejam endot, man jābrauc vispār.* (LOL)

(to end 'beigt')

- c. *Slejt vai bosot?* (RS)

(to *slay* 'nogalināt', to *boss* 'sist bosu')

Izskaņa nosaka, pēc kāda parauga vārds tiek locīts, priedēkļi tiek pievienoti pēc tam, lai gan nereti tas notiek reizē. D. Horiguči norāda: „Priedēkļi un priedēkļi parasti funkcionē dažādās adaptācijas procesa stadijās. Lielākajai daļai aizgūto verbu sufiksācija ir priekšnosacījums tam, lai verbi funkcionētu kā verbi, un tai seko prefiksācija, kas balstās uz sufiksāliem vārdiem.” (Horiguči 2013) Mūsdienu latviešu valodā darbības vārdiem iespējams pievienot vienpadsmit dažādus priedēkļus – *aiz-, ap-, at-, ie-, iz-, no-, pa-, pār-, pie-, sa-, uz-* (un vajadzības izteiksmes formantu *jā-*) (Soida 2009). Priedēkļi atklāj dažādas attieksmes, piemēram, vietas, laika, virziena un citas (Vulāne 2013), ar priedēkļiem ļoti bieži izsaka arī darbības pabeigtības nozīmi.

- (29) a. *Viņa mani iehitoja ar abilitiju.* (LOL)

(to hit 'sist')

- b. *Nav vanhits, jāturpina hitot.* (LOL)

Aizgūtajiem darbības vārdiem, ja nepieciešams, pievieno arī atgriezenisko galotni *-ties*, parasti, lai izteiktu patvaļīgu darbību. Jāpiebilst, ka tieši šī latviešu valodā ir visproduktīvākā atgriezenisko darbības vārdu semantiskā grupa. Darbības vārds *stakoties* 'palielināties' lietots, lai pateiktu, ka *apdegums palielinās*, bet *dropoties* 'kristies' –, lai pavēstītu, ka *līmenis krītas*.

(30) a. *Nē, nu kā, man abilitiji, man uz poizenu jau stakojās burns.* (LOL)

(to *stack* 'palielināt')

b. *B., man dropojas līmenis.* (RS)

(to *drop* 'pazemināt')

No darbības vārda laika formām videospēļu valodā visbiežāk izmantota vienkāršā tagadne (31b) un pagātne (31a), turpretim nākotnes formas (31c) nav īpaši izplatītas, jo videospēlēs reti tiek runāts par to, kas vēl notiks:

(31) a. *Man likās, ka es nodadžoju.* (LOU)

(to *dodge* 'izvairīties')

b. *Da nē, endojam.* (LOL)

(to *end* 'beigt')

c. *Inveidosim?* (LOL)

(to *invade* 'iebrukt')

Saliktie laiki videospēlētāju sarunās tiek izmantoti retāk:

(32) *Viņa jau sen bija nosnērojusī.* (LOL)

(to *snare* 'izlikt lamatas')

To, iespējams, nosaka šo formu garums un relatīvā sarežģītība, jo, kā iepriekš minēts, videospēlēs gan darbības, gan saziņa notiek ļoti ātri un nepieciešams taupīt valodas līdzekļus. Pētījumā fiksēts galvenokārt latviešu valodas darbības vārdu lietojums saliktajos laikos.

Kā zināms, latviešu valodā darbības vārdam ir piecas izteiksmes. Daina Nītiņa norāda, ka sarunvalodai raksturīgas pavēles, vēlējuma un vajadzības izteiksmes formas (Nītiņa 2008, 115). Videospēlētāju slengā visbiežāk tiek

izmantotas trīs izteiksmes – īstenības, pavēles un vajadzības. Īstenības izteiksme ir visbiežāk lietotā:

- (33) *Viņš uzburs tādas četras rokas. Tās rokas var seifspotot. Atej vienkārši tālāk no viņām, viņas tev nevarēs iesist. Izņemot, kad viņas uzspauņos kaut kādas mazās rokas. [...] Tu nosīt tās četras rokas, un tad viņam ir dragonfairs tikai uz rinki, bet tas dragonfairs arī var instakilot.* (RS)

(to safe-spot 'nogādāt drošā vietā', to spawn 'radīt', to insta-kill 'nogalināt uzreiz')

Pavēles izteiksmes biežā lietošana skaidrojama ar nepieciešamību citiem spēlētājiem nodot rīkojumus. Garām un pieklājīgām frāzēm nav vietas, jo komandai ir jāuzvar:

- (34) a. *Pušo vidū, pušo vidū, pušo vidū!* (COD)

(to push 'stumt')

- b. *Eu, surrendo!* (RL)

(to surrender 'padoties')

Vajadzības izteiksmes formas ir ne tikai saturiski nepieciešamas, bet arī viegli veidojamas, jo piedēkli *jā-* ir ērti pievienot gan tikai ar piedēkli adaptētajiem vārdiem (35), gan tiem, kam jau ir kāds piedēklis (36):

- (35) a. *Tikai man nav jābankojas. Tur tā atšķirība.* (RS)

(to bank 'uzkrāt')

- b. *Esi gatavs rezonansot. Nē, tagad būs jārezonanso.* (RS)

(to resonance 'atvairīt')

- (36) *Jāuzmeiko vēl divas droši vien. Vai četras.* (LOU)

(to make 'uztaisīt')

Sastopamas visu triju personu formas, turklāt abos skaitļos, jo vārdi nosauc darbības, kuras veic gan paši spēlētāji, gan spēles varoņi:

- (37) a. *A kā tas trāpīja? Ja es aizflešoju prom?* (LOL)

(to flash 'uzzibsnīt')

b. *Flešo, flešo, flešo!* (LOL)

c. *Kas flašoja?* (LOL)

Daži darbības vārdi to semantikas dēļ tiek lietoti tikai trešajā personā, piemēram, *misot*, jo no kaut kurienes pazust var tikai spēles varoņi:

(38) *Panteons miso no topa.* (LOL)

(*to miss* 'pazust')

Interesanti, ka aizgūtie darbības vārdi visai plaši tiek lietoti lokāmā ciešamās kārtas pagātnes divdabja formā, parasti tieši atveidojot ciešamās kārtas divdabi no angļu valodas:

(39) a. *Pag, daunots tikai?* (COD)

(*downed* 'pazemināts')

b. *Jums nelūtots.* (COD)

(*looted* 'laupīts')

c. *Te būs seifs kaut kur. Otrā istabā varbūt. Un te būs lokotas durvis.* (LOU)

(*locked* 'aizslēgts')

Tātad videospēlētāju slengā darbības vārdi gan no formālā, gan semantiskā viedokļa spēj adaptēties pilnībā – tie tiek iekļauti 2. konjugācijā, iegūstot izskaņu *-ot*, tiem var pievienot priedēkļus un atgriezeniskās galotnes, tie ir izmantojami visās laika, personas, skaitļa, izteiksmes un kārtas formās. Ja kādas konkrētas formas (piemēram, atstāstījuma vai vēlējuma izteiksmes formas, saliktās nākotnes forma) nav konstatētas, tad tikai tāpēc, ka šajā žanrā pēc tām nav nepieciešamības, jo formāli tās visas būtu iespējamās.

Nobeigums

Jautājums par to, kā videospēles var ietekmēt cilvēka uzvedību, domāšanu, emocijas un prasmes, šobrīd ir ļoti aktuāls dažādās zinātnes nozarēs – psiholoģijā, antropoloģijā, veselības zinātnē, filozofijā un citur. Šai ietekmei ir gan pozitīvie, gan negatīvie aspekti, kurus katra no minētajām nozarēm pēta ar savām metodēm un mēra ar savu mērauklu. Valodniekam videospēlētāju slengs sniedz bagātīgu materiālu ne tikai aizguvumu

sākotnējās adaptācijas izpētei, bet arī, piemēram, koda maiņas pētījumiem gan sociolingvistiskā, gan psiholingvistiskā aspektā. No valodas kultūras viedokļa satraukumu rada ārkārtīgi apjomīgais adaptētu un arī neadaptētu angļu valodas lietojums un nepatīkami pārsteidz vieglums, ar kādu aizguvumi spēj ienākt videospēlētāju slengā. Rodas jautājums, vai šis process tikpat strauji un nemanāmi varētu skart arī citus valodas paveidus, kuros lietotāji ikdienā saskaras ar angļu valodu, un kā būtu iespējams īstenot prasību, lai kvalitatīva latviešu valoda pilnvērtīgi funkcionētu visās saziņas jomās.

Saisinājumi

RL – „Rocketleague”

LOU – „Last of us”

RS – „Runescape”

LOL – „League of legends”

COD – „Call of duty”

1. Baldunčiks 2021 – Baldunčiks, Juris. Aizguvums. *Nacionālā enciklopēdija* [skatīts 12.11.2022.]. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirkklis/1972>
2. Bergonse 2017 – Bergonse, Raffaello V. Fifty years on, what exactly is a videogame? An essentialistic definitional approach. *The Computer Games Journal*, No 6, 2017, pp. 239–255.
3. Grinblate 2021 – Grinblate, Elizabete. Tiešsaistes un bezsaistes sadalījums videospēļu kopienās. *Mundus ET*. Rīga : Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2021, 75.–90. lpp. [skatīts 20.04.2022.]. Pieejams: <https://doi.org/10.22364/lu.szk.2.rk.07>
4. Hewett 2016 – Hewett, Katherine. *The Minecraft project: predictors for academic success and 21st century skills gamers are learning through video game experiences*, 2016 [skatīts 14.10.2022.]. Pieejams: https://www.academia.edu/40307737/The_Minecraft_Project_Predictors_for_Academic_Success_and_21st_Century_Skills_Gamers_are_Learning_through_Video_Game_Experiences
5. Hickey 2020 – Hickey, Raymond. Contact and Lexical Borrowing. *The Handbook of Language Contact*. Newark : John Wiley & Sons, Incorporated, 2020, pp. 169–180.
6. Horigučī 2013 – Horigučī, Daiki. Priedēkļi kā internacionālismu „nacionalizācijas” līdzekļi. *Valoda: nozīme un forma*. Nr. 3. Rīga : Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2013, 45.–56. lpp.
7. Laffan 2016 – Laffan, Derek A., Greaney, John, Barton, Hannah, Kaye, Linda K., The relationships between the structural video game characteristics, video game engagement and happiness among individuals who play video games. *Computers in Human Behavior*, No 65, 2016, pp. 544–549.

8. Lauze 2008 – Lauze, Linda. *Izpētes materiāla vākšana sociolingvistikā*. Metodiskie norādījumi. Liepāja : LiepU izdevniecība LiePA, 2008.
9. Leikuma 2015 – Leikuma, Lidija. Par teksta pierakstu. *Viena zeme, vieni ļaudis, nav vienāda valodiņa. Latviešu valodas izlokšņu paraugi*. Rīga : UpeTT, 2015, 25.–26. lpp.
10. Mellupa 2021 – Mellupa, Klinta. *Videospēļu angļu gramatikā adaptēšanās latviešu valodā*. Bakalaura darbs. Rīga : Latvijas Universitāte, 2021.
11. *Oxford Learner's dictionaries* [skatīts 13.09.2022.]. Pieejams: <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/>
12. Putniņa et al. 2019 – Putniņa, Aivita, Pokšāns, Artūrs, Brants, Māris. *Pētījums par procesu atkarību (azartspēļu, sociālo mediju, datorspēļu atkarība) izplatību Latvijas iedzīvotāju vidū un to ietekmējošiem riska faktoriem*. Rīga : Veselības ministrija, 2019.
13. Quwaider 2019 – Quwaider, Muhannad, Alabed, Alabed, Duwairi, Rehab. The impact of video games on the players behaviors: a survey. *Procedia Computer Science*, No 151, 2019, pp. 575–582.
14. Skujiņa 2007 – *Valodniecības pamatterminu skaidrojošā vārdnīca*. Atb. red. V. Skujiņa. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2007.
15. Smiltnece 2013 – Smiltnece, Gunta. Lietvārds. *Latviešu valodas gramatika*. Atb. red. D. Nitiņa, J. Grigorjevs. Rīga : Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 2013, 324.–369. lpp.
16. Soida 2009 – Soida, Emīlija. Verbu darināšana. *Vārddarināšana*. Rīga : Latvijas Universitāte, 2009, 153.–263. lpp.
17. Tadmor 2009 – Tadmor, Uri. Loanwords in the world's languages: Findings and results. *Loanwords in the World's Languages: A Comparative Handbook*. Eds. U. Tadmor, M. Haspelmath. Berlin : De Gruyter Mouton, 2009, pp. 55–75.
18. Tēzaurs – *Tēzaurs* [skatīts 22.10.2022.]. Pieejams: <https://tezaurs.lv>
19. Torma 2015 – Torma, Viktor. *Utilizing videogames for word acquisition: measuring the vocabulary-developing quality of video games among non-native English speaker gamers*, 2015 [skatīts 12.09.2022.]. Pieejams: https://www.academia.edu/12371333/utilizing_videogames_for_word_acquisition_measuring_the_vocabulary_developing_quality_of_video_games_among_non_native_english_speaker_gamers
20. Veisbergs 2010 – Veisbergs, Andrejs. Vēlreiz par valodas pārmaiņām un valodas attīstību. *Akadēmiskā dzīve*. Nr. 47, 2010, 18.–26. lpp.
21. Vulāne 2013 – Vulāne, Anna. Darbības vārdu derivatīvais raksturojums. *Latviešu valodas gramatika*. Atb. red. D. Nitiņa, J. Grigorjevs. Rīga : Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 2013, 278.–293. lpp.
22. WePC 2020 – Video game industry statistics, trends and data in 2021. *WePC*, 2020 [skatīts 12.09.2022.]. Pieejams: <https://www.wepc.com/news/video-game-statistics/>

Justīne Bondare

Doubtot vai šaubīties? Koda jaukšana un angļismi „TikTok” lietotnē

Ievads

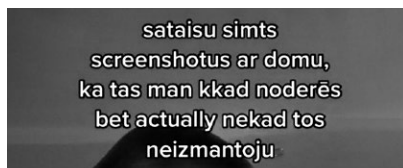
Lai arī raksta autore ir aktīva mobilās lietotnes „TikTok” lietotāja, dažbrīd, meklējot piemērus digitālā satura teksta analīzei, grūtības sagādā vēl neredzēti mēles mežģi vai vārdi, uz kuriem krietnu brīdi jāskatās, pirms izprotama to nozīme. *Nerekoverēties* nozīmē ‘nespēju atgūties’, *laiva* ir nevis ūdens transportlīdzeklis, bet gan ‘tiešraide’ ģenitīvā. Katrs sociālajos medijos aktīvs jauniešs prot prasmīgi iekļaut angļu vārdu *slay* vai akronīmu WDYM ikdienas saziņā ar citiem vienaudžiem, bet tiem, kas atrodas ārpus šī digitālā burbuļa, šādi vārdi var šķist kā pilnīgi jauna valoda, jo slengismu klāsts kļūst plašāks, bet to lietojums – īslaicīgāks. Piemēram, vienu mēnesi vārds *flopot* ‘ciest neveiksmi’ tiek lietots katrā otrajā izteikumā, bet nākamajā mēnesī tas jau ir novecojis un tiek lietots ar krietnu ironijas devu, tāpēc nepietiek ar angļismu zināšanu, bet jābūt pietiekami modram un gatavam pielāgoties, lai pārējo vidū neizlēktu kā baltais zvirbulis. Tas saistīts ar memētismu jeb „informācijas (ideju, tēlu, motīvu un citu elementu) izplatīšanos kopēšanas un atdarināšanas ceļā sabiedrībā” (Buholcs 2022), un, pateicoties tehnoloģiju attīstībai, idejas un to apzīmētāji noveco ātrāk nekā jebkad agrāk. Arī valodnieki sastopas ar jauniem izaicinājumiem, jo virtuālo saziņu raksturo augsts pareizrakstības kļūdu skaits, sarunvalodas elementi (*foršs, šitais*), saīsinājumi (*vne, vnk, tgd*), akronīmi (NGL – *not gonna lie* ‘nemelošu’, jau iepriekš minētais WDYM *what do you mean* ‘ko tu ar to domā’) un simboli, kas padara valodas analīzi vēl sarežģītāku. Digitālajā vidē, kurā dominē angļu valoda, ir svarīgi sekot līdzi, kā latviešu valoda pielāgojas sociālo mediju tekstu evolūcijai un kā to ietekmē pārējās valodas, kas sastopamas plašajā tīmeklī. Šajā rakstā sniegts ieskats par jauniešu valodas lietojumu vienā no pašlaik vispopulārākajām mobilajām lietotnēm „TikTok”, īpašu uzmanību pievēršot koda jaukšanai, visbiežāk lietotajām vārdformām un jaunu nozīmju darināšanas tendencēm, ņemot vērā latviešu un angļu valodas kopīgās iezīmes un paralēla lietojuma iemeslus.

Sociālo tīklu loma mūsdienās

Sociālie mediji nenoliedzami kļuvuši par svarīgu ikdienas sastāvdaļu – tie sniedz iespēju komunicēt ar visdažādākajiem cilvēkiem un piekļūt informācijai un viedokļiem ātrumā, kādu iepriekš vēl neesam pieredzējuši. Tie ir plaši pieejami lielai sabiedrības daļai, tie nemitīgi tiek atjaunoti, un to algoritmu „viedums” ir tiešām apskaužams. Saskaņā ar Nacionālās elektronisko plašsaziņas līdzekļu padomes (NEPLP) un tirgus un sociālo pētījumu centra „Latvijas fakti” veikto pētījumu par Latvijas iedzīvotāju mediju lietošanas paradumiem 2021. gadā populārākais informācijas resurss jauniešu vidū bija sociālie mediji un 46 % jauniešu izmanto lietotni „TikTok” informācijas iegūšanai (NEPLP 2021). Trešdaļa „Samsung Electronics Baltics” aptaujāto jauniešu apgalvo, ka aktīvi izmanto „Snapchat” un „TikTok” (Neatkarīgā Rīta Avīze 2021), kas šīs lietotnes padara par auglīgu vidi sociolingvistiskiem pētījumiem. Šīs aptaujas liecina, ka jaunieši aktīvi patērē „TikTok” atrodamo informāciju, tādēļ rodas jautājumi par diskursa (ar šo jēdzienu saprotot gan rakstveida, gan mutvārdu komunikāciju) valodu: kādā valodā šī informācija ir atrodamā un vai tas ietekmē pašu lietotāju valodas paradumus?

„TikTok” lietotne radīta 2016. gadā, un saskaņā ar pasaules statistikas datiem 2022. gadā tajā darbojas viens miljards aktīvo lietotāju, kas to padara par septīto populārāko sociālās tīklošanās vietni pasaulē (Statista 2022). Tā ļauj lietotājiem izveidot līdz trim minūtēm ilgus video, kuriem var pievienot skaņu celiņus no plašās skaņu bibliotēkas vai citu lietotāju publicētajiem videoklipiem. Arī Latvijā „TikTok” sācis savu uzvaras gājieni – 2021. gadā iegūtie dati liecina, ka 44 % „TikTok” Latvijas lietotāju ir vecumā no 18 līdz 29 gadiem, kas ir visvairāk pārstāvētā „TikTok” lietotāju vecumgrupa, un 45 % lietotāju vietni izmanto ikdienā (TV3 2021). Lai arī divas trešdaļas (65 %) Latvijas iedzīvotāju „TikTok” platformā meklē izklaidējošus videoklipus, nevar noliegt, ka lietotnē atrodamā arī noderīga informācija. Piemēram, 42 % respondentu atklāj, ka meklējuši „TikTok” dzirdētu mūziku, savukārt 37 % lietojuši „TikTok” redzētu informāciju, piemēram, uzklusījuši padomu, pierakstījuši recepti, noskatījušies filmu (TV3 2021). Šī informācija tiek pasniegta ar valodas palīdzību, un valodas lietojums ietekmē tās dzīvotspēju digitālajā vidē. Personas, kas pašas, iespējams, to neapzinoties, šajā ziņā uzņemas vislielāko atbildību, ir influenceri jeb digitālā satura autori. Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija šīs pavisam svaigās profesijas pārstāvjiem izveidojusi šādu definīciju – „persona, kas izstrādā, veido un pasniedz saturu teksta un audiovizuālā formā sociālo tīklu lietotājiem” (LZA TK 2021). Dažādi avoti iedala digitālā satura autorus atsevišķās kategorijās atkarībā no to sekotāju skaita, taču šī raksta mērķis nav kādu izcelt

vai nodalīt – vienīgi vērts pieminēt, ka piemēru analīzei izvēlēti desmit digitālā satura autori no Latvijas, kuru sekotāju skaits svārstās no 11 līdz 98 tūkstošiem, un par galveno kritēriju izvēlēta valodu, kādā veidoti videoklipi. „TikTok” videoklipos iespējams novērot, ka angļu valoda komentāros ņem virsroku pār latviešu valodu tad, ja latviešu satura veidotājs izvēlēties informāciju pasniegt angļu valodā. Taču kāds ir iznākums, ja videoklipā tiek runāts latviešu valodā un kā vizuālais papildinājums jeb videoklipa paraksti arī ir latviešu valodā, tādējādi atstājot valodas izvēli komentētāju ziņā? Ar videoklipa parakstiem (angļu val. *on-video captions*) šajā rakstā domāti īsi, paskaidrojoši teksti, kurus lietotājs var pievienot pie videoklipa (sk. 1. attēlu).

1. attēls. Videoklipa paraksti
(@patrishha.r 26.07.2022.)

Izvēlēto videoklipu saturs galvenokārt ir izklaidējošs, un galvenie darbošanās virzieni ir nudien dažādi. Populārs videoklipu veids ir humoristisku scenāriju jeb skeču (jauniešu vidū sauktu par skitu) izspēlēšana, kuros par svarīgu sastāvdaļu kļuvis paraksts ar akronīmu POV jeb *Point of View* ‘skatpunkts’, kas norāda, ka skatītājam jāiedomājas sevi noteiktā situācijā (sk. 2. attēlu).

2. attēls. Abreviatūras POV
lietojums videoklipa parakstā
(@alenssvekis 29.01.2022.)

Bieži satura veidotāji izvēlas komentēt aktuālas tēmas, runājot ar skatītāju aci pret aci (vai aci pret kameru). Savas dienas notikumus lietotājs var filmēt videobloga formātā un aprakstīt dienā paveikto, apēsto un satikto. Modes mīļotāji gūst popularitāti, filmējot dienas ietērpus (OOTD jeb *Outfit of the Day*) vai apģērbu veikala ķērienu (angļu val. *haul*), kurā viņi izrāda katru pirkumu (sk. 3. attēlu).

3. attēls. Vārda *haul* 'ķēriens' lietojums videoklipa parakstā (@sudrabakaija 29.03.2022.)

Visbeidzot, „TikTok” plašākai sabiedrībai pazīstams ar skaņu celiņu vairākkārtēju izmantošanu videoklipos, kuros tiek imitēta attiecīgās dziesmas dziedāšana vai cita teiktais (Buholcs 2022). Izglītojoša satura videoklipus veido viens no izvēlētajiem lietotājiem, taču arī viņa saturā fakti par noteiktām tēmām tiek pasniegti, lietojot slengismus un jokus. Visu šo videoklipu priekšplānā ir valoda, un katra lietotāja valodas paradumi var ko atklāt par latviešu valodas attīstību mūsdienu digitālajā vidē. Valoda ir svarīgs identitātes veidošanas rīks, un kibertelpa gan paver jaunas iespējas valodas attīstībai, gan izaicina valodas lietotājus diskutēt par sev nozīmīgiem jautājumiem dzimtajā valodā un radīt jaunus apzīmējumus reālajām, kas eksistē tikai tīmeklī (Požarnova 2021). Tieši tāpēc jauniešiem, kuru saturu patērē citi jaunieši, ir atbildība domāt par vārdu izvēli sava viedokļa izteikšanai un valodas lietojumu kopumā. Nākamajā sadaļā tiks apskatīts koda maiņas jēdziens un koda jaukšanas iemesli gan mutvārdu saziņā, gan sociālo mediju tekstos.

Koda maiņa, jaukšana vai variēšana?

Pētījumu par rakstveida valodas maiņu ir maz, vēl mazāk – par valodas maiņu sociālās tiklošanas vietnēs, un šis raksts ir pirmais mēģinājums aprakstīt latviešu un angļu valodas mijiedarbību „TikTok” lietotnē. Tieši tāpēc ir jādefinē daži jēdzieni, jo ne vienmēr ir skaidrs, kur beidzas aizguvumi un kur sākas valodu jaukšana. Teorētiskajā literatūrā visbiežāk minēta koda maiņa (angļu val. *code-switching*), par tās līdzinieku un biežu aizstājēju tiek uzskatīta koda jaukšana (angļu val. *code-mixing*), taču, liekot uzsvāru uz niansētākām atšķirībām, daži izvēlas arī apzīmējumu „koda variēšana” (Lazdiņa 2019). Diemžēl šo terminu definīcijas krasi atšķiras atkarībā no valodnieka – daži tos izmanto, lai apzīmētu vienu un to pašu parādību, citi terminus nošķir. Iedvesmojoties no Pītera Muiskena (*Pieter Muysken*) darba par bilingvālo komunikāciju, šajā rakstā ar „koda jaukšanu” tiks apzīmēti gadījumi, kad divu valodu leksiskās vienības un gramatiskās pazīmes parādās vienā teikumā (Muysken 2000).

Koda maiņu ir pētījuši daudzi valodnieki, īpašu uzmanību veltot klātienes bilingvālajām situācijām, kas tiek uzskatītas par vispiemērotāko vidi koda maiņai (Muysken 2000), taču pēdējā desmitgadē novērotā tehnoloģiju attīstība liecina, ka koda maiņa iespējama arī rakstveida saziņā, īpaši sociālajos medijos. Tērzētavas, e-pasti, izziņas, mirkļsaziņa un komentāri kļuvuši par svarīgu ikdienas sastāvdaļu tiem, kas vēlas uzturēt kontaktu ar tuviniekiem un draugiem, iegūt aktuālo informāciju un paplašināt savu sociālo „klātbūtni”. Līdz šim lielākajā daļā sociolingvistisko pētījumu par sociālajiem medijiem analizēta angļu valoda, taču nepieciešamība apskatīt citas valodas aug, ņemot vērā digitālās vides pieejamību un valodu konkurenci. Sociālo mediju tekstu kodu jaukšana valodās, kas nav angļu valoda, ir jauns izpētes objekts, un šī lingvistiskā parādība redzama šādos piemēros:

snackiņu (@meldronats 04.07.2022.)

rejectoti (@barbaradzelme 06.06.2022.)

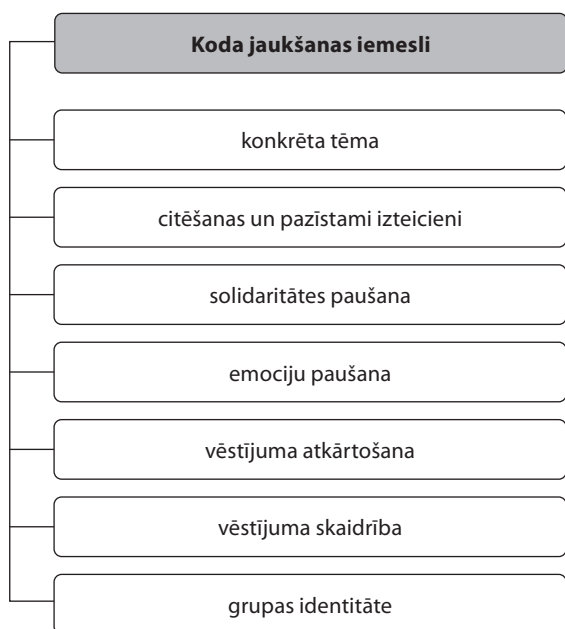
vaiboju (@undixone 11.05.2022.)

Vārdu darināšanas procesā tiek jaukti divu valodu elementi (morfēmas, vārdi, sintaktiskās konstrukcijas). Piemēros vārdu saknes aizgūtas no angļu valodas, bet izmantoti latviešu valodas piedēkļi. Šādos piemērus var atrast arī citās valodās, un šādu gadījumu biežums radījis nepieciešamību radīt jaunu apzīmējumu – hibrīdvalodas, piemēram, pongļu (angļu val. *Poglish* ‘poļu un angļu’) un spangļu (angļu val. *Spanglish* ‘spāņu un angļu’) valoda.

Koda jaukšanas iemesli

Bens Ramptons (*Ben Rampton*), piedāvājot definīciju koda maiņai, uzsver, ka tā raksturīga „daudzvalodīgām kopienām un var norādīt uz piederību vai vēlmi piederēt vai iederēties noteiktā sociālajā grupā” (1995). Tas nozīmē, ka koda jaukšana nav saistīta ar nepietiekamām valodas zināšanām, bet gan sociāliem un psiholoģiskiem faktoriem: sarunas dalībniekiem, situāciju, galveno vēstījumu, emocijām un attieksmi pret attiecīgo valodu (Kim 2006). Lai arī anglismu lietojuma un koda jaukšanas iemeslu ir tikpat daudz, cik valodas lietotāju, Šarlote Hofmane (*Charlotte Hoffmann*) nosaukusi septiņus galvenos iemeslus, kādēļ mēs varētu vēlēties izmantot divas valodas vienā izteikumā (sk. 4. attēlu). Pievēršoties jauniešu valodas lietojumam „TikTok”, šie iemesli atspoguļosies valodas piemēros, taču jau tagad var teikt, ka grupas identitāte un vienaudžu vidū pazīstami izteicieni ir, iespējams, izteiktākie iemesli, kādēļ

jaunieši izvēlas lietot gan angļu, gan latviešu valodu vienlaikus. Pētījumi liecina, ka vienaudžu viedoklis ir svarīgs sociālās identitātes veidošanā un pārējo grupas dalībnieku uzticība, atzinība un uzmanība tiek iegūta, lietojot noteiktas valodas formas (Ernstsone 2006). Jau iepriekš minētie digitālā satura autori šajā ziņā nosaka lingvistisko repertuāru, kuru pārņems pārējie jaunieši, tāpēc šajā pašapliecināšanās procesā valodai ir liela loma. Tādējādi arī veidojas saikne starp grupas identitāti un pazīstamu izteicienu, mīmu un valodas formu lietošanu, jo kopīgi saziņas paradumi nozīmē saprašanos un solidaritāti, bet atšķirīgi var norādīt uz vēlmi atšķirties.

4. attēls. Koda jaukšanas iemesli (Hoffmann 1991)

Koda jaukšanas veidi

Var izšķirt trīs koda jaukšanas apakštīpus: ievietošana (angļu val. *insertion*), maiņa (angļu val. *alternation*) un leksikalizēšanās (angļu val. *congruent lexicalization*) (Muysken 2000, 1).

Tālāk sniegti daži piemēri katram koda jaukšanas veidam, sākot ar ievietošanu:

- (1) *Šādas sarunas parasti ir ar manu mammu. Tētis actually izvērsti raksta.* (@meldronats 04.07.2022.)
- (2) *Šokolādes saldējums ir overrated* (@undixone 10.07.2022.)

Šajos gadījumos teikumā tiek ievietota atsevišķa citas valodas vienība, un visbiežāk ievietošana nozīmē atsevišķu vārdu un frazeoloģismu aizgūšanu. Pirmajā piemērā vārds *actually* 'patiesībā' ievietots kā iespraudums, kura latvisko variantu lieto līdzīgi, taču otrajā piemērā angļu valodas vārda *overrated* 'pārvērtēts' izvēli varētu skaidrot ar vārda pieaugošo popularitāti, runājot par slavenībām un modes tendencēm.

Savukārt maiņa ir apzinātāka pāreja no vienas valodas otrā:

- (3) *Tu dzīvo rent free in my fyp* (@meldronats 12.03.2022.)
- (4) *Ļoti žēl dzirdēt. Violence is not cool* (@raalfsk 24.04.2022.)

Maiņu raksturo vienas valodas pāreja otrā, un tā var notikt gan teikuma daļas iekšienē, gan starp teikumiem vai teikuma daļām. (3) piemērs vislabāk parāda, ka prasmīgiem angļu un latviešu valodas lietotājiem šāda pāreja var notikt neapzināti, vienas valodas sintaktiskajai konstrukcijai pielāgojoties otrai.

Visbeidzot, leksikalizēšanās piemēri vislabāk parāda, ka starp abām valodām izzūd robežas:

- (5) *Postoju draftus jo nav vairak contenta* (@meldronats 03.03.2022.)
- (6) *Kapec te ir tik daudz hate, like kapec cilvēki vienkarsi nevar mindod savu business* (@sudrabakaija 12.01.2022.)

Leksikalizēšanās izceļ abu valodu adaptīvo dabu un valodas jaunrades iespējas, liekot lietā īpašības gan no latviešu, gan angļu valodas. Pie leksikalizēšanās pieder gadījumi, kad koda jaukšana notiek vienā vārdā (piemēram, angļu valodas sakne un latviešu valodas izskaņa) vai kad notiek vairākkārtēja pāreja no vienas valodas uz otru. Raksta turpinājumā vispirms apskatīts, kāds ir visbiežāk sastopamais koda jaukšanas tips jauniešu valodas lietojumā, kādi ir visbiežāk lietotie anglismi un aizguvumi un kādiem valodas procesiem nepieciešams pievērst pastiprinātu uzmanību nākamajos pētījumos.

Koda jaukšana „TikTok” komentāros un videoklipu parakstos

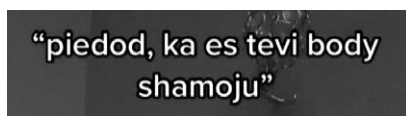
Dati iegūti no „TikTok” komentāriem un videoklipos redzamajiem parakstiem desmit digitālā satura autoru „TikTok” videoklipos, kas veidoti laika periodā no 2021. gada 15. aprīļa līdz 2022. gada 30. jūlijam. Digitālā satura analīzei izmantoti 212 komentāri un 10 videoklipu paraksti, kas tekstuāli papildina izklaidējoša satura videoklipus. Iekavās norādīts attiecīgā videoklipa veidotāja, nevis komentētāja lietotājvārds.

Lielā daļā komentāru parādās aizguvumi, kuru oriģinālvalodas forma nav mainīta:

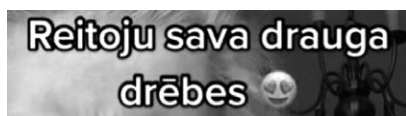
- (7) *Es strādāju elvii imagine ka es jutos (@raalfsk 22.06.2022.)*
- (8) *tev ir tas fun cousin vibe, es nemaku izskaidrot. (@squadperson 09.05.2022.)*

No valodas analīzes viedokļa visinteresantākie ir piemēri, kuros atstāta angļu valodas vārda sakne un pievienota latviešu valodas izskaņa. Visbiežāk šis koda jaukšanas veids novērojams ar angļu valodas vārdiem, kuriem tiek pievienoti piedēkļi -o- un -j-, kā arī attiecīgā galotne:

- (9) *pirmo reizi dumpoju shitik daudz info tiktoka [..] (@meldronats 17.07.2022.)*
- (10) *tieši pretēji, viņa trigerojas no kautkadiem sīkajiem (@meldronats 07.04.2022.)*

5. attēls. @patrishha.r 06.07.2022.

6. attēls. @squadperson 30.05.2022.

Verbi tiek lietoti arī nenoteiksmē:

(11) *nevajag heitot cilvēku [..]* (@squadperson 06.05.2022.)

(12) *beidz fleksot ar saviem adažu čipšiem* (@raalfsk 22.06.2022.)

Turpretī turpmākajos piemēros redzams, ka pielāgots verbu laiks. Interesanti, ka (14) piemērā galotne pievienota prepozīcijai, jo frazālais verbs angļu valodā ir nedalāma vienība:

(13) *es reali nez es vnk floppoju*. (@meldronats 12.04.2022.)

(14) *wow kāpēc tu tā mani call outo-* (@meldronats 11.05.2022.)

(15) *tu neslayoji* (@meldronats 22.07.2022.)

(16) *tevi kidnapos* (@mmartinssdz 26.08.2021.)

Atrodami arī piemēri ar nomeniem, kuriem pievienota latviešu valodas galotne, piešķirot angļu valodas aizguvumam ne tikai skaitli un locījumu, bet arī dzimti:

(17) *es kad meklēju kaut ko par savu crushu vai par draudzenu cruskiem* (@alenssvekis 22.05.2022.)

(18) *vai sis captions ir majiens* (@raalfsk 08.06.2022.)

(19) *voice overu ierakstiju 4 no rīta so enjoy* (@raalfsk 26.04.2022.)

Šo iezīmi iespējams novērot arī iepriekšējos piemēros, taču īpaši jāizceļ piemēri, kuros aizguvumu rakstība ir mainīta, lai atspoguļotu vārda izrunu saskaņā ar latviešu valodas fonētisko sistēmu:

(20) *beidz būt cirku heitere* (@meldronats 10.04.2022.)

(21) *pagajusogad es vaiboju lidzi gandriz katrai dziesmai* (@undixone 11.05.2022.)

Koda jaukšana bieži notiek gadījumos, kad jāmin kāda ar tīmekli, tehnoloģijām, videospēlēm vai rietumu diskursu saistīta reālija. Piemēram, „iPhone” tālruna lietotāji zem izsiņām var redzēt, vai tā ir saņemta (angļu val. *delivered*) vai arī izlasīta (angļu val. *read*), un tālrunu sistēmas noklusējuma valoda visbiežāk ir angļu valoda (22). Turpretī *red flags* saistīts ar neveselīgām attiecībām (23), *body positivity* attiecas uz ķermeņa pozitīvisma kustību (24),

kas lielu atbalstu ieguvusi tieši sociālajos medijos, taču *spawnpoint* saistīts ar punktu, kurā spēlētājs pirmoreiz parādās kādā videospēlē (25):

- (22) [...] *jo visbiežāk vins mani atstāj uz delivered vai read* (@meldronats 04.07.2022.)
- (23) *nu tad viņa akla, ja neredz tik daudz red flags žēl viņas* (@meldronats 19.06.2022.)
- (24) *Body positivity ir fine un vajadzīgs LĪDZ tas neapdraud veselību [...]* (@squadperson 18.06.2022.)
- (25) *Pozis šogad ir wannabe reperu un centru spawnpoints ar vieglu dubļu piegaršu* (@sudrabakaija 15.07.2022.)

“ne ne, man nav nekādu
red flags”

7. attēls. @patrishha.r 25.07.2022.

Aizguvumi tiek lietoti arī tad, ja trūkst piemērota vārda latviešu valodā. Piemēram, *shout-out* nozīmē ‘īsa, publiska pateicības izteikšana’ (28), *relatable* – ‘tāds, ar kuru viegli veidot sociālu vai emocionālu saikni’ (26), bet *siblings* – ‘brāļi un māsas’ (27) (Merriam-Webster):

- (26) *Es vnk esmu piedzīvojis katru relatable dzīves situāciju* (@alenssvekis 14.11.2021.)
- (27) *nevaru sagaidīt kad mani siblings bus sadi* (@barbaradzelme 01.07.2022.)
- (28) *Shoutout tai meitenei kas iedeva kartupelus* (@undixone 23.05.2022.)

Bieži koda jaukšana redzama teikuma sākumā, kur no angļu valodas aizgūtas frāzes, bez kurām komentāra nozīme nemainās:

- (29) *I mean es arī ta dariitu* (@meldronats 24.04.2022.)
- (30) *the fact ka es dažreiz aizmirstu ielikt kontaktlēcas [...]* (@alenssvekis 24.01.2022.)

„TikTok” lietotnē populāri izteicieni izplatās rekordlielā ātrumā, un, protams, tie galvenokārt ir angļu valodā. Piemēram, *if you know you know* (arī akronīms IYKYK) tiek lietots, kad runa ir par tematu, kurš nav jāpaskaidro (31), taču *don't be shy* ‘nekautrējies’ ir populārs izteiciens kosmētikas un modes cienītāju vidū (32):

(31) *Tu man nezin kāpēc atgādini to lēdiju no zelta drudzis [...] if u know u know* (@barbaradzelme 20.07.2022.)

(32) *Don't be shy... Padalies ar linkiem* (@sudrabakaija 11.03.2022.)

Angļu valodā ir arī šabloniskas frāzes, kurās vienu vārdu iespējams aizvietot ar citu, lai pielāgotu izteikumu noteiktajam kontekstam. Piemēram, *hits different* apzīmē ko unikālu vai īpašu (33), bet *be like* tiek izmantots kā piebilde tiešajai runai (34):

(33) *Krītiņu cigāri hits different* (@barbaradzelme 09.03.2022.)

(34) *Dievs be like: Tev nevajag redzēt, Tev vajag IZJUST* (@alenssveķis 24.01.2022.)

12gadnieki ar sho soundu
be like

8. attēls. @meldronats 13.06.2022.

Latvieši, kad pasaka kādu
nelaimi be like:

9. attēls. @undixone 06.07.2022.

Lielai daļai visbiežāk lietoto vārdu ir analogi latviešu valodā, taču adjektīvam *random* ‘nejaušs’, kas nostabilizējies jauniešu valodā, novērojamas nozīmes nianšes:

(35) *Kārtējā māsēde – kārtēja random matu balināšana* (@alenssveķis 06.11.2021.)

(36) *random lietas samestas kopa* (@meldronats 16.06.2022.)

(37) *random bet tavs makeup slayed* (@mmartinssdz 25.03.2022.)

Tomēr matu balināšanu nevar nosaukt par nejaušu darbību, drīzāk neparedzētu (35). (36) piemērā vārds lietots pamatnozīmē, bet (37) piemērā *random* varētu tulkot kā ‘ne par tēmu’. Ar šo adjektīvu jaunieši apietas tiešām radoši, pievienojot atbilstošas izskaņas: *randomīgs, randomīņš* u. c. Vārdi, kuri pašlaik ir popularitātes zenītā, ir vārdi *slay* un *cringe*, kuru vārdšķira mainās atkarībā no teikuma semantikas: *tu slayoji; brīvlaiks bija ļoti slay; beidziet cringot; tas ir ļoti cringe*. Vārda *slay* pamatnozīme ir ‘noslepkavot’, taču slengisms tiek lietots ar pozitīvu nozīmi, kādu uzslavējot vai izsakot komplimentu. Turpretī *cringe*, kura pamatnozīme ir ‘sarauties’, dominējošā nozīme ir ‘kaunēties; justies neērti’. Teikuma vidū visbiežāk tiek ievietots iespraudums *actually* ‘patiesībā’ un partikula *still* ‘joprojām’, ko var skaidrot ar angļu valodas varianta īsumu.

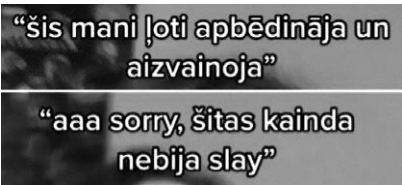
Lai noskaidrotu, kurš no koda jaukšanas veidiem lietots visbiežāk, katrs komentārs tika iedalīts vienā no iepriekš minētajām kategorijām (sk. 1. tabulu). Tabulā redzams, ka visbiežāk lietotais tips ir ievietošana, otro vietu ieņem leksikalizēšanās, taču pēdējā vietā ierindojas maiņa. Dažos piemēros grūti novilkt robežu starp ievietošanu un maiņu, jo nav nosakāms minimālais vārdu skaits, kas norāda uz valodas maiņu, turklāt daudzas konstrukcijas, iespējams, aizgūtas no videokliem un dziesmu vārdiem, kas tās padara par nedalāmām vienībām.

	Ievietošana	Maiņa	Leksikalizēšanās
Komentāru skaits	108	31	73

1. tabula. Koda jaukšanas veidu biežums digitālā satura autoru komentāros

Nobeigums

Pastāv uzskats, ka jaunieši neapzinās citvalodu ietekmi uz personīgo valodas lietojumu, taču 2022. gada vasarā „TikTok” lietotni pāršalca jauns mīms, kurā kāda persona izsakās literārā valodā. Ieraugot, ka otrs sarunas dalībnieks nav viņu sapratis, šī persona atkārtο teikto, izmantojot slengu (sk. 10. attēlu).

10. attēls. Joks par jauniešu valodu (@meldronats 12.07.2022.)

Šī tendence parāda, ka arī jaunieši prot ironizēt par jaunumiem valodā. Visbeidzot, arī literāras valodas lietojums gūst atzinību – piemēram, lietotāja ar segvārdu Barbara Dzelme (@barbaradzelve) gūst popularitāti, lietojot bagātu vārdu krājumu, un uzslavas par šādas valodas popularizēšanu var lasīt vairākās satura veidotājas videoklipu komentāru sadaļās. Tomēr angļismu lietojums mūsdienu latviešu valodā sociālajos tīklos tikai paplašinās, un šajā rakstā veiktā analīze liecina, ka biežākais koda jaukšanas veids jauniešu vidū ir atsevišķu vārdu ievietošana oriģinālvalodā, kas mazina attiecīgo latviešu valodas vārdu lietojumu. Angļismu lietojuma popularitātei „TikTok” ir iespējami vairāki skaidrojumi:

- 1) tīmekļa slengs un mīmi izplatās galvenokārt angļu valodā;
- 2) angļu valodai digitālajā vidē ir augstāks statuss jauniešu vidū;
- 3) slenga lietojums komentāros aktivizē pūļa efektu, kas rada vēlmi pielāgoties vienaudžiem, lai stiprinātu grupas identitāti.

Šie apstākļi norāda uz nepieciešamību popularizēt kvalitatīvu un jauniešus interesējošu saturu latviešu valodā, un šāda iniciatīva jāuzņemas gan pieaugušajiem, gan pašiem jauniešiem, jo identitātes meklējumi šajā vecumposmā ir cieši saistīti ar vienaudžu vērtībām un uzskatiem. Tomēr jāņem vērā, ka sociālie mediji ir neformālas saziņas vide, kurā jaunieši var izpausties sev tīkamā veidā un atkāpties no literārās valodas normām, un šajā globalizācijas laikmetā jaunā paaudze cenšas pielāgot valodu mūsdienu vajadzībām, tāpēc jaunieši jāaicina domāt par saviem valodas paradumiem arī neformālā saziņā. Protams, vienlaikus ir jāsaprot, ka jauniešu valoda vienmēr atšķirsies no pieaugušo valodas jau iepriekš minēto iemeslu dēļ, kā arī mūsu viedokļi par jauniešu valodu bieži balstīti stereotipos un atsevišķos gadījumos. Taču, stiprinot latviešu valodu kā vērtību gan ikdienā, gan digitālajā vidē, arī jaunieši sekos piemēram un attīstīs gan savu, gan apkārtējo vienaudžu vārdu krājumu un veselīgus saziņas paradumus.

Avots

„TikTok” (sociālā vietne), 10 digitālā satura veidotāju (@meldronats, @alenssvekis, @barbaradzelve, @mmartinssdz, @raalfsk, @squadperson, @undixone, @sudrabakaija, @lotuxbotox, @baigais_nezvers) komentāru sadaļas.

1. Buholcs 2022 – Buholcs, Jānis. „TikTok”. *Nacionālā enciklopēdija*, 20.02.2022. [skatīts 08.08.2022.]. Pieejams: <https://enciklopedija.lv/skirklis/125184-“TikTok”>

2. Ernstsone 2006 – Ernstsone, Vineta. *Jauniešu valoda*. Rīga : Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2006.
3. Hoffmann 1991 – Hoffmann, Charlotte. *An Introduction to Bilingualism*. London : Longman, 1991.
4. Kim 2006 – Kim, Eunhee. Reasons and Motivations for Code-Mixing and Code-Switching. *TESOL Journal*, 2006.
5. Lazdiņa 2019 – Lazdiņa, Sanita. „Lai wishful thinking rezultātā būtu viena pilsēta” – naratīvs par dzīvi starp diviem laikmetiem Valkas-Valgas dvīņu pilsētā. *Baltu filoloģija*, XXVIII (1), 2019, 107.–122. lpp.
6. LZA TK 2021 – Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisija (2021). LZA TK 14.09.2021. sēdes protokols Nr. 1/1162 [skatīts 15.08.2022.]. Pieejams: <https://termini.gov.lv/komisija/lza-tk-14092021-sedes-protokols-nr-11162>
7. Merriam-Webster – Meriama-Vebstera tiešsaistes vārdnīca [skatīts 08.08.2022.]. Pieejams: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/shout-out>
8. Muysken 2000 – Muysken, Pieter. *Bilingual speech: A typology of code-mixing*. Cambridge : Cambridge University Press, 2000.
9. Neatkarīgā Rīta Avīze 2021 – Noskaidrota Latvijas iedzīvotāju iecienītākā mobilā lietotne. *NRA*, 13.05.2021. [skatīts 15.08.2022.]. Pieejams: <https://nra.lv/izklaide/347111-noskaidrota-latvijas-iedzivotaju-iecienitaka-mobila-lietotne.htm>
10. NEPLP 2021 – Nacionālā elektronisko plašsaziņas līdzekļu padome. *Pētījums par Latvijas iedzīvotāju medijpratību un mediju satura lietošanas paradumiem*, 2021 [skatīts 15.08.2022.]. Pieejams: <http://petijumi.mk.gov.lv/node/4005>
11. Požarnova 2021 – Požarnova, Vija. Lingvistiskās attieksmes izpausmes interneta diskusijās. *Latviešu lingvistiskā attieksme: vērtības, pārliecība, prakse*. Kolektīva monogrāfija. Zin. red. I. Druviete. Rīga : Latvijas Universitātes Akadēmiskais apgāds, 2021.
12. Rampton 1995 – Rampton, Ben. *Crossing: Language and Ethnicity among Adolescents*. London : Longman, 1995.
13. Statista 2022 – Most popular social networks worldwide as of January 2022, ranked by number of monthly active users. *Statista*, 31.01.2022. [skatīts 10.08.2022.]. Pieejams: <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/>
14. TV3 2021 – Pētījums: „TikTok” aizvien vairāk patērē cilvēki vecumā pēc 30. *TV3*, 25.06.2021. [skatīts 15.08.2022.]. Pieejams: <https://zinas.tv3.lv/latvija/sabiedriba/petijums-tiktok-aizvien-vairak-patere-cilveki-vecuma-pec-30/>

LATVIEŠU ZĪMJU VALODA

Dina Bethere

Latviešu nedzirdīgo zīmju valoda starppersonu saziņā un pētniecībā

Ievads

Iesaistīšanās savstarpējā saziņā ir viena no cilvēku dzīves pamatvajadzībām. Vēl joprojām informācijas apmaiņā visbiežāk lietotie līdzekļi ir vārdi, teikumi to runātajā un rakstītajā formā. Tomēr sociālās dzīves mainīgie apstākļi nosaka pieprasījumu arī pēc verbālai valodai alternatīviem komunikācijas līdzekļiem. Šai saziņas līdzekļu grupai pieder arī nedzirdīgo cilvēku zīmju valoda (NZV), t. i., komunikatīva zīmju sistēma, kurā informācijas apmaiņai vispārpieņemto runas vai rakstu simbolu vietā tiek lietotas vizuāli uztveramas darbības un ķermeņa kustības.

Šī komunikācijas sistēma atšķiras no verbālās valodas ar specifisku zīmju vai manuālo zīmju izmantošanu. Tomēr verbālās valodas un NZV raksturojumā ir vērojamas arī vairākas līdzīgas pazīmes. Jau pagājušajā gadsimtā veiktie pētījumi apliecina, ka manuālās zīmes īsteno komunikatīvo un īstenības vispārināšanas funkciju kā kods un kā runa, kurā kods tiek realizēts (Wisch 1990). Zinātnisko atziņu analīze pierāda, ka, līdzīgi verbālajai valodai, arī NZV ir patstāvīga un neatkarīga saziņas sistēma. Tādēļ ar tās elementu palīdzību ir iespējama pilnvērtīga informācijas apmaiņa ikvienā sociālās dzīves sfērā. Tāpat kā jebkurai citai valodai, arī NZV ir nacionālā piederība, reģionālie un dažādu sociālo grupu dialekti, kā arī noteikta gramatiskā struktūra (Emmorey, Lane 2000; Sandler, Lillo-Martin 2006). Var uzskatīt, ka visas iepriekš norādītās īpatnības ir raksturīgas arī latviešu NZV, lai gan šīs saziņas sistēmas uzbūves un funkcionēšanas aspektu lingvistiskā izpēte pagaidām vēl ietilpst nākotnes plānos.

Tradicionāli šī saziņas līdzekļa lietojums tiek saistīts ar nedzirdīgo cilvēku kopienu. Ikdienas komunikācijas prakse apliecina manuālo zīmju iespējas apmierināt cilvēku saziņas vajadzības neatkarīgi no sarunas tēmas. Pašlaik Latvijā nav apkopotī statistikas dati par to personu skaitu, kuru saziņas valoda ir NZV zīmju valoda. Tomēr Latvijas Nedzirdīgo savienībā (LNS), t. i., nevalstiskajā organizācijā, kas pārstāv nedzirdīgo kopienu, tiek uzskatīts, ka latviešu NZV ir dzimtā valoda gandrīz 2000 pieaugušo cilvēku. Tā tiek uzskatīta par nedzirdīgo cilvēku identitātes un kopienas

kultūras pamatu. Savukārt minētā kopiena un tās kultūra ir Latvijas sabiedrības daļa.

Šajā sakarā Valsts valodas likuma 3. pants nosaka: „Valsts nodrošina latviešu zīmju valodas attīstīšanu un lietošanu saziņai ar nedzirdīgajiem cilvēkiem.” (Valsts valodas likums 1999) Līdz ar to ir formulēta īpaša valsts atbildība par latviešu NZV iekļaušanos sociālās komunikācijas procesos un pētniecības īstenošanu šajā jomā. Turklāt latviešu NZV pētniecības aktualitāte ir saistīta ar „Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2021.–2027. gadam” iekļauto rīcības virzienu, kas paredz latviešu valodas lietojuma vides paplašināšanu arī zīmju valodā (Valsts valodas politikas pamatnostādnes 2021).

Šajā kontekstā Valsts pētījumu programmas „Letonika latviskas un eiropiskas sabiedrības attīstībai” projekts „Mūsdienu latviešu valodas izpēte un valodas tehnoloģiju attīstība” (Nr. VPP-LETONIKA-2021/1-0006) ir uzskatāms par pirmo zinātniski pētniecisko projektu Latvijā, kura darbības virzienos iekļauta arī latviešu NZV izpēte. Projekta mērķis ir izstrādāt latviešu NZV korpusa koncepciju, apvienojot starptautisko pētījumu atziņas, praksi un Latvijā pieejamos datus.

Savukārt šīs publikācijas mērķis ir raksturot latviešu NZV uzbūves, lietojuma un pētniecības aspektus, atspoguļojot LNS ieguldījumu manuālās saziņas sistēmas pētniecībā, kā arī nedzirdīgo cilvēku kopienas pārstāvju viedokļus par latviešu NZV izmantošanu ikdienas saziņā.

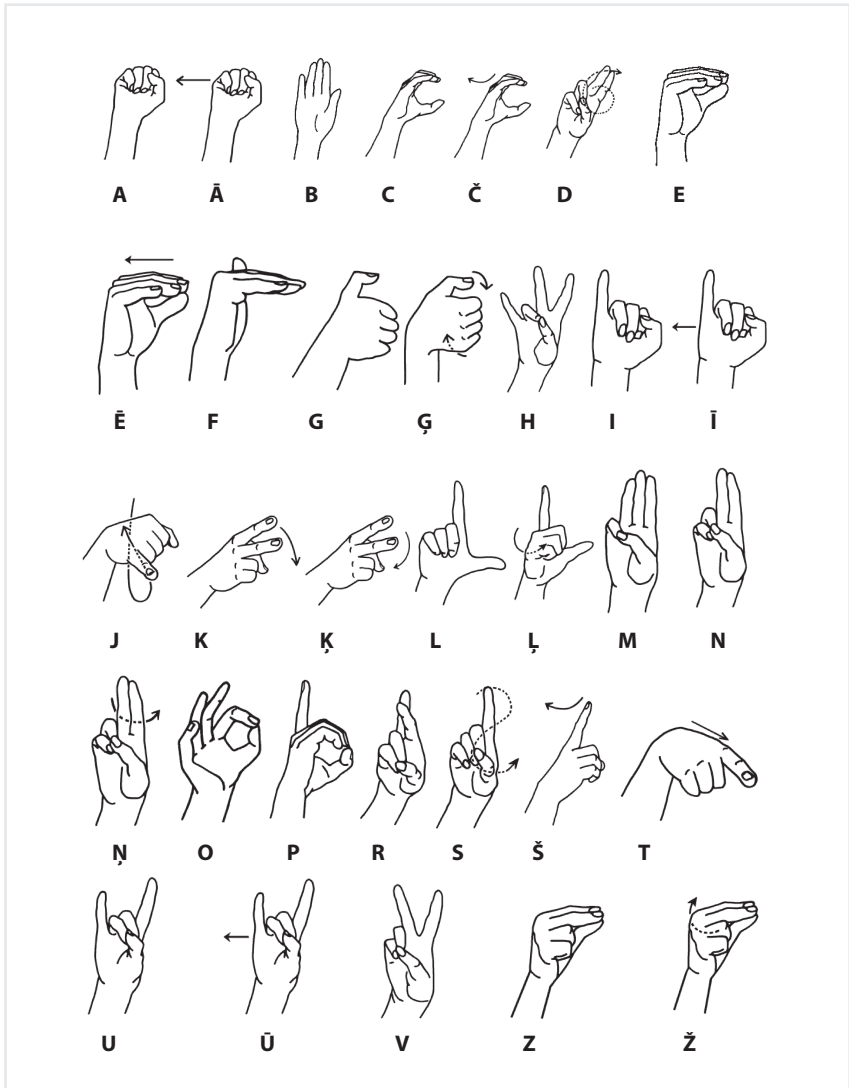
Rakstā izmantoti LNS datubāzē iekļautie manuālo zīmju attēli.

Tekstā izmantoti nosacīti apzīmējumi: ZĪME – manuālās zīmes leksiskā nozīme, SALIKTĀ–ZĪME – ar vienu manuālo zīmi apzīmētas vairākas leksiskās nozīmes.

NZV leksiski gramatiskās uzbūves pārskats

Pirms iedziļināšanās NZV leksiski gramatiskās struktūras atklāsmē būtu vēlams atspēkot kādu aplamu apgalvojumu. Lasot dažādus NZV veltītus informatīvus izdevumus un pat populārzinātniskas publikācijas, var secināt, ka par šīs saziņas sistēmas elementiem tiek dēvētas arī daktilās zīmes. Tomēr daktilemmas jeb pirkstu alfabēts ir savdabīga pārejas forma starp verbālo valodu un NZV. Tās ir zīmes, kas ar specifisku pirkstu kombināciju palīdzību apzīmē verbālajā valodā lietojamus burtus (Brentari 2001). Starptautisku pētījumu analīze apliecina, ka dažādās valstīs tiek lietotas gan vienas rokas, gan divu roku daktilemmas (Cormier *et al.* 2008).

Latviešu valodā daktilo zīmju attēlošanai katrs lietotājs izmanto savu dominējošo roku (sk. 1. attēlu).

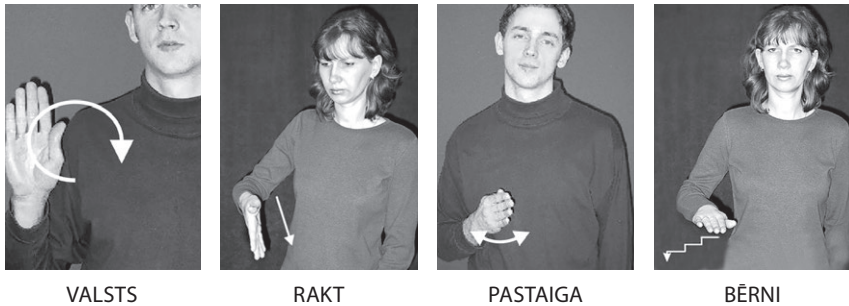
1. attēls. Latviešu valodas daktilais alfabēts

Jāpiebilst, ka daktilo zīmju grafiskais attēlojums atbilst skatītāja pozīcijai. Pagaidām nav veikti pētījumi par šo zīmju jeb daktilās runas izmantošanu nedzirdīgo cilvēku savstarpējā komunikācijā. Ikdienas vērojumi apliecina, ka daktilemmas tiek lietotas, piemēram, izglītībā, attēlojot personvārdus, dažkārt arī tulkojumos no verbālās valodas, ja NZV attiecīgais jēdziens vēl nav ieguvis savu manuālo apzīmējumu. Latviešu valodas daktilo zīmju lietošanu var apgūt, izmantojot LNS tīmekļvietnes sadaļu „Zīmju valoda”.

Savukārt NZV leksiku veido manuālās zīmes. Tās nevar pielīdzināt neverbālās komunikācijas žestiem, jo, kā zināms, neverbālās komunikācijas līdzekļi galvenokārt tiek izmantoti informācijas emocionālā aspekta izpausmei (Boyes-Braem 1992). Turklāt manuālo zīmju krājums ir tikpat neaptverami plašs un daudzveidīgs kā verbālajā runā lietoto vārdu bagātība. Tas tiek arī papildināts un pilnveidots atkarībā no NZV lietotāja kultūras un zināšanu līmeņa. Jau pagājušajā gadsimtā veikto pētījumu analīze apliecina, ka jebkuru NZV izteikumu veido atbilstoši noteiktiem gramatikas likumiem sakārtotas manuālās zīmes, kas arī pašas sastāv no noteiktiem komponentiem (Klomp 2021; Konrad *et al.* 2001). Šajā sakarā NZV lietojuma izpētē un raksturojumā ir nošķirami fonoloģijas, morfoloģijas un sintakses aspekti.

Manuālo zīmju morfoloģijas pirmatklājējs neapšaubāmi ir Viljams Stoko (*William Stokoe*). Pētnieks 1960. gadā publicētajā amerikāņu NZV fonoloģiskās struktūras analīzē pierāda, ka manuālo zīmju sistēmu var izpētīt ar lingvistiskām metodēm. Šo ideju ietekmē turpmākajos gados norisinājās nacionālo NZV izpēte daudzās pasaules valstīs. Saskaņā ar pētījumos gūtajām atziņām manuālās zīmes struktūras raksturojumā ir iekļaujamās vairākas pazīmes: nedalāma, tēlaina vai ikoniska, to veidojošie elementi ir rokas forma, rokas stāvoklis, kustība un zīmes veidošanas vieta, tās izpilde notiek kompleksi (fiksācija – kustība – fiksācija). Jāpiebilst, ka manuālās zīmes ar visu to veidojošo elementu kopumu ir vienots veselums. No elementu kombinācijas ir atkarīga manuālās zīmes nozīme. Ja tiek mainīts kāds no elementiem, tiek izmainīta arī manuālās zīmes nozīme (Boyes-Braem 1992; Wisch 1990).

Pagaidām latviešu NZV zīmju struktūra nav īpaši pētīta. Līdz šim pierādījumi tās atbilstībai iepriekš minētajām pazīmēm ir iegūti komunikācijā ar NZV lietotājiem un ekspertiem – zīmju valodas tulkiem. Uzbūves elementu salīdzināšanas nolūkos ir lietderīgi aplūkot vairāku manuālo zīmju piemērus (sk. 2. attēlu).

VALSTS

RAKT

PASTAIGA

BĒRNI

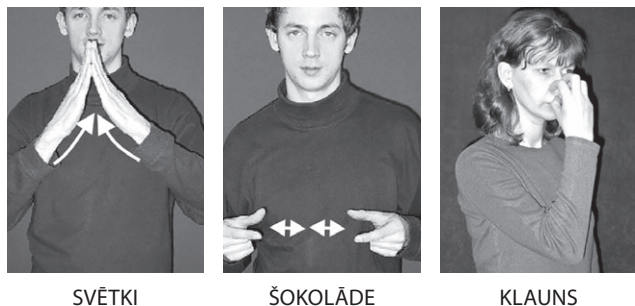
2. attēls. Manuālo zīmju uzbūve

Attēlā redzamajām zīmēm ir viena kopīga pazīme, t. i., rokas forma, kas šajā gadījumā atbilst daktillemmai B (sk. 1. attēlu). Zīmēm RAKT, PASTAIGA un BĒRNI ir līdzīga zīmes veidošanas vieta. Savukārt citi zīmju elementi ir atšķirīgi.

Šajā gadījumā rokas forma bieži ērtības labad tiek salīdzināta ar līdzīgo daktilo zīmi. Jebkurā nedzirdīgo zīmju valodā tiek izmantots ierobežots šī elementa variantu skaits. Saistībā ar latviešu NZV tiek uzskatīts, ka zīmēm ir 56 rokas formu veidi. Savukārt rokas stāvoklis ir plaukstas un pirkstu galu izvietojums attiecībā pret runātāja ķermeni. Attiecīgi zīmes veidošanas vieta ir ierobežota telpa runātāja priekšpusē. Jāpiebilst, ka manuālās zīmes tiek veidotas dažādās vietās: virs runātāja galvas, pie pakauša, paura, pieres, deniņiem, deguna, vaigiem, ausīm, mutes, apakšžokļa, zoda, kakla, pleciem, priekšpleca, rokām, vēdera, kājām utt. Kustībai manuālās zīmes struktūrā var būt dažādi varianti: taisnvirziena, viļņveidīgas, leņķveida, spirālveidīgas, krustiskas kustības u. c. Zīmes kustības raksturs un veids speciālajās zīmju valodas vārdnīcās tiek apzīmēts ar bultiņām. Šo vārdnīcu veidotāji, LNS eksperti, līdz šim identificējuši vismaz 11 raksturīgākos kustību tipus.

Manuālās zīmes izpildē var tikt izmantota gan viena, gan abas rokas, tādēļ tiek nošķirtas „vienas rokas zīmes” un „divu roku zīmes”.

NZV zīmju formai ir raksturīgas arī citas īpatnības. Viena no tām ir tēlainība jeb līdzība ar attēlojamo objektu. Šo parādību sauc arī par manuālo zīmju ikonismu. Šī iemesla dēļ ilgstoši tika uzskatīts, ka manuālo zīmju abstrakcijas līmenis ir zemāks nekā vārdam. Tomēr arī ikonismam manuālajās zīmēs ir atšķirīgi līmeņi. Atkarībā no manuālās zīmes līdzības attēlojamajam objektam var nošķirt vairākus manuālo zīmju tipus (sk. 3. attēlu).

3. attēls. Manuālo zīmju ikonisma piemēri

Aplūkojot šos attēlus, varam pieņemt, ka zīmei SVĒTKI nav līdzības ar attēlojamo notikumu vai arī tā laika gaitā ir zudusi. Savukārt zīmei ŠOKOLĀDE ir saskatāma līdzība gan ar attēlojamo priekšmetu, gan ar darbību, kas tiek veikta ar šokolādi. Zīmei KLAUNS ir nosacīta līdzība ar attēlojamo subjektu, jo tiek akcentēta izteiksmīgākā pazīme, t. i., bāze. Šajā gadījumā zīmes forma ir līdzīga bāzei.

Latviešu NZV krājums, pateicoties LNS aktivitātei, ir apkopots tematiskajās vārdnīcās, kas brīvi pieejamas LNS tīmekļvietnē. Tomēr, kā to apliecina arī šīs publikācijas autores personiskā pieredze, atsevišķu zīmju krājuma apguve nenodrošina iespējas iesaistīties aktīvā saziņā ar citiem NZV lietotājiem. Manuālajām zīmēm, kas tiek izmantotas komunikācijā, bieži tiek mainīta fonoloģiskā struktūra, piemēram, atkarībā no konkrētās situācijas var tikt mainīta zīmes veidošanas vieta, vispārpieņemtās divroku zīmes attēlotas ar vienu roku, mainīgas pazīmes var būt arī kustības temps, apjoms, kustību atkārtošana u. c.

Turklāt NZV komunikācijas procesā kopā ar patstāvīgajām manuālajām zīmēm tiek izmantoti arī citi elementi, piemēram, proformas jeb klasificējošās zīmes. Ar šādu zīmju palīdzību ir iespējams vienlaicīgi parādīt priekšmeta formu, lielumu, tā izmantošanu vai kustības virzienu utt. Tās apzīmē nevis specifiskus objektus, bet līdzīgas objektu grupas, piemēram, vairāku grāmatu atrašanos grāmatplauktā vai uz galda, automašīnu drūzmēšanos uz ielas, daudzu mēbeļu atrašanos vienā telpā utt. Parasti proformas izmanto teikumos, kad tieši tiek nosaukts vai kontekstuāli apzīmēts kāds no attiecīgajai grupai piederošajiem objektiem. Proformu lietojuma izpēte latviešu NZV ir izaicinājums šīs saziņas sistēmas pētniecībai nākotnē.

Pievēršoties NZV morfoloģisko pazīmju aprakstam, jāatzīst, ka manuālajām zīmēm atšķirībā no runātajiem vārdiem nav gramatisko formu. Tomēr, līdzīgi kā vārdiem, tām ir gramatiskās nozīmes, tāpēc var nošķirt vairākas manuālo zīmju vārdšķiras, t. i., priekšmetu un dzīvu būtņu apzīmējumus jeb nominatīvās zīmes, darbību un stāvokļu apzīmējumus, īpašību apzīmējumus, palīgzīmes un norādošās zīmes, kas tiek izmantotas līdzīgi vietniekvārdiem verbālajā valodā.

Šādā manuālo zīmju dalījumā ir jāreķinās ar dažām īpatnībām. Piemēram, viena zīme spēj aizstāt vairākus semantiski atšķirīgus vārdus. NZV pētniecībā šo manuālo zīmju pazīmi dēvē par inkorporāciju (Boyes-Braem 1992; Prillwitz 1985). Tādēļ ar vienu manuālo zīmi dažkārt ir iespējams izteikt veselu frāzi (sk. 4. attēlu).

PIESTIPRINĀT
AFIŠU

ĒST
SALDĒJUMU

ŠŪT AR
ŠUJMAŠĪNU

4. attēls. Priekšmeta un darbības attēlojuma piemēri

Attēlā redzamajos piemēros ir vērojams priekšmeta un darbības apzīmējumu apvienojums. Šādos gadījumos zīmes piederību vārdšķirai nosaka ar izteikuma konteksta palīdzību.

Saziņas procesā dažām manuālajām zīmēm kā diferencējošā pazīme tiek izmantota kustība, piemēram, apzīmējot priekšmetu, manuālo zīmi izpilda ar vienreizēju kustību, apzīmējot darbību, kustība tiek atkārtota vairākkārt. Diferencējošu funkciju NZV izteikumā veic arī nemanuālie elementi: mīmika, ķermeņa poza un artikulācija.

Komunikācijas praksē var novērot ne tikai manuālo zīmju vārdšķiras, bet arī to gramatiskās kategorijas. Piemēram, gramatiskā skaitļa nozīme latviešu NZV tiek pausta dažādiem līdzekļiem, t. i., manuālas zīmes vairākkārtēja atkārtošana vai attiecīgās nominatīvās zīmes sasaistīšana ar skaitļa apzīmējumu. Šādā gadījumā skaitļa apzīmējums atrodas pirms nominatīvās

zīmes, ko savukārt lieto vienskaitlī. Daudzskaitļa nozīme NZV izpaužas arī ar leksisku līdzekļu palīdzību, piemēram, nominatīvās zīmes saistījumā ar zīmēm DAŽI, ABI, DAUDZ, NESKAITĀMI u. c. Šādos gadījumos vispirms tiek apzīmēts priekšmets (vienskaitlī), kam seko kvantitātes apzīmējums.

Salīdzinoši maz pētīta joma pat starptautiskajā mērogā ir īpašību apzīmējumu gramatisko nozīmju izpausmes. Komunikācijas prakses novērojumi apliecina, ka latviešu NZV īpašības apzīmējums vienmēr tiek novietots aiz priekšmeta vai dzīvas būtnes apzīmējuma.

Savukārt manuālajām zīmēm, kas apzīmē darbību, ir raksturīgas gan specifiskas gramatiskās izpausmes, gan arī tādas pazīmes, kādas raksturīgas latviešu valodas darbības vārdiem. Piemēram, latviešu NZV zīmēm, kas apzīmē kustību, ir raksturīgas gan pabeigtas gan nepabeigtas darbības nozīmes (sk. 5. attēlu).

AUTO AIZBRAUKT

CILVĒKS ATNĀKT

5. attēls. Pabeigtas darbības gramatiskās nozīmes attēlojums

Šajā gadījumā patstāvīgai manuālai zīmei BRAUKT–AR–AUTO tiek pievienota zīme noslēgtas darbības apzīmēšanai. Šajā gadījumā var pieņemt, ka norādītā zīme tulkojama kā DOTIES–PROM. Līdzīgi tiek apzīmēts arī tuvošanās process. Piemērā CILVĒKS ATNĀKT darbības noslēgums tiek apzīmēts ar kustības beigu punktu runātāja ķermeņa tuvumā. Attiecīgi nepabeigtas darbības nozīme dažkārt tiek izteikta, izmantojot darbības zīmju atkārtošānu.

Iepriekš aplūkotie piemēri liecina par samērā neskaidru robežu starp NZV morfoloģiju un sintaksi, jo manuālo zīmju gramatiskās kategorijas bieži izpaužas savstarpējā saistījumā. Tādēļ NZV lingvistiskajā pētniecībā tiek izmantots apzīmējums „morfosintakse”. Tas attiecas arī uz manuālo zīmju gramatiskā laika izteiksmi. Šim nolūkam tiek izmantotas zīmes laika attiecību

un stāvokļa apzīmēšanai, piemēram, izmantojot zīmes ŠODIEN, VAKAR, RĪT u. c. Šādu zīmju veidošanas pamatā ir telpiskais princips. Šim nolūkam zīmju valodā kalpo laika ass. Tā ir iedomāta līnija, kas iet caur runātāja ķermeni no mugurpuses uz priekšpusi. Līdz ar to NZV apzīmējumi pagātnei veidoti virzienā uz runātāja aizmuguri, apzīmējumi tagadnei – laika ass vidus daļā, tātad runātājam tieši priekšā un apzīmējumi nākotnei tiek veidoti līdz ar laika ass līniju ķermeņa priekšpusē.

Šādos izteikumos laika apzīmējumi tiek novietoti aiz darbības subjekta apzīmējumiem, bet palīgzīmes tiek novietotas izteikuma beigās pēc darbības apzīmējumiem (sk. 6. attēlu).

ZĒNS VAKAR GRĀMATA LASĪT BIJA

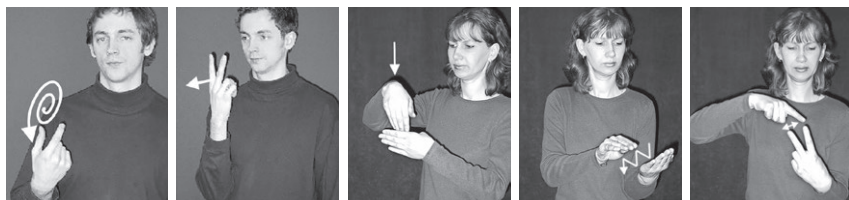
6. attēls. Darbības pagātnes formas attēlojums

Jāpiebilst, ka NZV izteikumu lietojumā var novērot atšķirības. Piemēram, runātājs var arī nelietot zīmi BIJA, jo zīme VAKAR jau pati par sevi norāda uz pagātnei. Komunikācijas praksē var novērot, ka plašākos izteikumos notikuma laiks tiek apzīmēts izteikuma sākumā un izteikuma turpinājumā šādas norādes atkārtotas netiek. Turklāt parasti NZV izteikumā notikumi tiek atainoti atbilstoši to reālajai secībai.

Izteikuma veidošanas principi NZV vēl joprojām ir aktuāls pētniecības priekšmets. Viens no nozīmīgākajiem ieguldījumiem šajā jomā ir amerikāņu NZV pētījumos gūtā atziņa, ka NZV zīmju secība atbilst tēmas – rēmas principam. Tas nozīmē, ka raksturīgākie zīmju valodas izteikuma struktūras varianti ir *subjekts + objekts + darbība* vai *objekts + subjekts + darbība* (Boyes-Braem, 1992). Jāpiebilst, ka atbilstoši šim principam bieži tiek veidoti teikumi arī runātājā valodā, t. i., šādā gadījumā vispirms tiek izteikta tēma, pēc tam tā tiek komentēta jeb paplašināta.

Latviešu NZV sintakse ir neizpētīta joma. Tās lietotāji apliecina dažu izteikuma veidošanas noteikumu izmantošanu. Piemēram, tēmas (subjekta vai objekta) izvēle ir atkarīga no runātāja emocionālās attieksmes pret situācijas elementiem vai arī no reālās notikumu secības. Savukārt zīmes, kas apzīmē darbību vai īpašību, neatrodas izteikuma sākumā. Īpašības apzīmējums tiek novietots pēc zīmes, uz kuru tas attiecas, bet darbības apzīmējumi tiek novietoti izteikuma beigās. Attiecīgi modalitātes izteiksmes līdzekļi, piemēram, noliegums vai uzruna, noslēdz izteikumu.

Līdzīgi kā mutvārdu runā arī NZV komunikācijas procesā ir vērojama tendence saīsināt izteikumus. Var pieņemt, ka tādēļ dažādu palīgzīmju lietojums ir samērā ierobežots. Tomēr novērojumi apliecina, ka latviešu NZV tiek izmantotas specifiskas zīmes, kas veic, piemēram, saikļu funkcijas. Jāpiebilst, ka zīmes ar saikļa nozīmi NZV izteikumos var tikt lietotas gan izteikuma vidū, gan beigās (sk. 7. attēlu).

FILMA SKATĪTIES VĒSTULE RAKSTĪT VAI–NU–VAI

7. attēls. Saikļa lietojums NZV izteikumā

Šajā gadījumā zīme ar saikļa nozīmi tiek novietota izteikuma beigās. Bez tā varētu arī iztikt, jo NZV liela nozīme ir arī nemanuālajiem līdzekļiem: sejas mīmikai, ķermeņa pozai, kustību intensitātei u. c. Runātāja sejas, acu izteiksme, stāja, ķermeņa poza utt. ir zīmju valodas izteikuma gramatiskās struktūras elementi. Kā zināms, minētie elementi tiek izmantoti arī runātājā valodā. Tajā ar neverbālās komunikācijas līdzekļiem parasti tiek pausta papildu informācija, piemēram, par runātāja emocionālo stāvokli. Šo komponentu loma NZV ir daudz nozīmīgāka, jo tie tiek iesaistīti informācijas satura paušanā. Piemēram, sejas izteiksmei, ķermeņa pozai, kustību intensitātei u. c. NZV ir tāda pati nozīme kā intonācijai mutiskajā runā. Turklāt specifisks nemanuāls līdzeklis NZV valodā ir artikulācija, kura tiek izpildīta kopā ar manuālo zīmi.

NZV pētniecības tendences un izaicinājumi

NZV pētījumu vēsture apliecina, ka iepriekš pieminētā V. Stoko publikācija par NZV gramatiku jau pagājušā gadsimta otrajā pusē ir rosinājusi nacionālo zīmju valodu pētniecību dažādās pasaules valstīs (Aarssen 2018).

Raksturojot aktuālās NZV pētniecības tendences, britu pētnieki norāda, ka sociālajā vidē ir pieaudzis pieprasījums pēc NZV lietojuma, kas skaidrojams ar lielāku nedzirdīgo cilvēku mobilitāti, iekļaujošas izglītības nodrošinājumu, zīmju valodas tulku izglītības pilnveidi, informācijas tehnoloģiju ieviešanu saziņā un valodnieku pieaugošo interesi par universālo gramatiku (Schembri *et al.* 2018). Šī iemesla dēļ pētniecībā iesaistās attiecīgās jomas zinātnieki, kas nepieder pie nedzirdīgo cilvēku kopienas. Citos pētījumos atzīts, ka NZV valoda piedāvā unikālu skatījumu uz cilvēka valodspēju, apliecinot, ka lingvistiskās spējas nav saistītas vienīgi ar runāšanu un rakstīšanu (Aronoff *et al.* 2005; Baker *et al.* 2016; Cecchetto 2017; Mathur, Rathmann 2014; Meier 2012; Pfau *et al.* 2018; Sandler, Lillo-Martin 2008; Wilbur 2012).

Savukārt vācu pētnieki kāda pētījuma pārskatā akcentē vairākus izaicinājumus NZV pētniecībā. Viens no būtiskākajiem ir manuālo zīmju izpausmes vienīgi vizuālā formā, kas izvirza pieprasījumu pēc īpašām reģistrēšanas iekārtām. Savukārt šīs iekārtas un iegūtie dati pat nacionālo NZV pētījumos parasti tiek izmantoti konkrētos projektos. Tādēļ tie bieži nav pieejami citu pētījumu īstenošanai. Vēl sarežģītāka ir datu apmaiņa starp dažādām valstīm. Datu ieguvei visbiežāk ir nepieciešamas divpusējas sarunas par katru atsevišķu gadījumu. Turklāt nav pieņemti vienoti zīmju anotācijas standarti, un tas ierobežo pētījumu datu izmantošanas iespējas (Hanke *et al.* 2001).

Par spīti izaicinājumiem NZV pētniecība turpinās. Tā aptver dažādas zinātņu jomas, tostarp arī neirozinātni. Pētījumi apliecina, ka, neskatoties uz NZV vizuālo modalitāti un telpiskajām izpausmēm, tā tiek apstrādāta tipiskajos kreisās smadzeņu puslodes apgabalos (Hänel-Faulhaber *et al.* 2014; MacSweeney *et al.* 2008). Tas ir empīrisks apliecinājums faktam, ka cilvēks apstrādā valodu neatkarīgi no tā, kā tā tiek nodota.

NZV pētniecībā starptautiskā mērogā var atskatīties vismaz uz piecdesmit gados uzkrātu pieredzi, bet Latvijā šī joma lingvistiskajos pētījumos ir neapgūta. Savukārt LNS pārstāvji uzsver, ka jebkuras valodas attīstību un popularizēšanu veicina tās pētniecība. Tas ir ilgstošs un darbietilpīgs process, kura efektivitāte ir atkarīga no atbilstošu resursu nodrošinājuma.

Līdz šim LNS ir ierosinājusi un īstenojusi dažādas aktivitātes un projektus NZV leksikas krājuma veidošanai. Viens no pirmajiem sasniegumiem šajā

jomā ir 1962. gadā izdotā vārdnīca. Tajā ir ietverts ievads, 3401 manuālo zīmju vārdisks apraksts un 2498 šo zīmju fotogrāfijas. Turklāt vārdnīcas ievadā ir iekļauta neliela latviešu NZV gramatikas vienību analīze, tostarp raksturotas arī manuālo zīmju diferenciālās pazīmes, daži manuālo zīmju gramatisko nozīmju izpausmes līdzekļi un manuālo zīmju secība izteikumos (Bariss, Poršs 1962).

Pētījumus saistībā ar latviešu NZV leksiski gramatisko uzbūvi sadarbībā ar LNS Zīmju valodas centra speciālistiem un Tartu Universitātes zinātniekiem 1998.–2002. gadā ir īstenojusi arī šīs publikācijas autore. Pētījuma rezultātā ir izstrādāts mācību līdzeklis (Bethere 2004). Jāpiebilst, ka pētījums izstrādāts, izmantojot verbālo un manuālo zīmju gramatisko kategoriju sastatīšanas metodi, ko modernajos lingvistiskajos pētījumos vairs neizmanto. Pētījuma autore var attaisnot savu metodoloģijas izvēli ar apliecinājumu, ka šādā pētījumā iegūtie dati ir paredzēti bilingvālās metodes, t. i., verbālās un manuālās valodas, izmantošanai izglītības sistēmā.

Savukārt LNS darbība pēdējos gadu desmitos ir virzīta uz latviešu NZV leksikas krājuma apzināšanu, reģistrēšanu un izpēti. Izmantojot visus pieejamos resursus, rīkojot ekspedīcijas un ekspertu diskusijas, ir izstrādātas daudzas tematiskās video vārdnīcas, kā arī dialogu un plašāku komunikācijas vienību video ieraksti. Nozīmīgs ieguldījums potenciālajos lingvistiskajos pētījumos ir arī LNS dalība starptautiskajā projektā „SpreadTheSign” (2012.–2015. gadā), kurā pašlaik ir iesaistītas 15 dalībvalstis. Projekta laikā starptautiskajā NZV vārdnīcā iekļauts 15 000 latviešu NZV zīmju.

NZV lietošanas veidi un ikdienas saziņa

NZV ikdienas lietojums nav vienveidīgs. Atkarībā no konkrētās situācijas un lietotāja prasmēm iespējams nošķirt vismaz trīs šīs komunikatīvās sistēmas paveidus: oriģinālā jeb dabiskā, zīmētā jeb kopētā un kombinētā NZV.

Dabiskā zīmju valoda ir oriģināla, no runātās valodas nosacīti neatkarīga komunikatīva sistēma ar savu zīmju krājumu un gramatikas likumiem. To nedzirdīgie cilvēki izmanto savā komunikācijā. Savukārt zīmju sistēma, ko dažkārt izmanto runātās valodas tulkošanai, tiek dēvēta par zīmēto NZV. Zināmā mērā tā ir mākslīga sistēma, kurā tiek tulkots katrs izteiktais vārds. Tādēļ to dēvē arī par kopēto zīmju valodu. Tās rašanās ir meklējama bērnu ar dzirdes traucējumiem izglītības vēsturē. Izteikumos iekļauto vārdu tulkošanai tiek izmantotas dabiskās zīmju valodas zīmes. Savukārt izteikuma struktūra tiek veidota atbilstoši verbālās valodas prasībām. Tā īstenošanai dažkārt nepieciešams izmantot arī daktilās zīmes, piemēram, manuālās zīmes

gramatiskās formas precizēšanai. Kopēto zīmju sistēmu dažkārt un pašlaik arvien retāk izmanto pedagoģiskiem mērķiem vai arī tulkojumos no verbālās valodas manuālajā utt.

Kombinētā sistēma ietver runātās un manuālās valodas elementus, un tā funkcionē saskaņā ar runātās valodas gramatikas likumiem. To parasti izmanto cilvēki, kuriem ir ierobežotas NZV valodas zināšanas.

Kā jau iepriekš norādīts, nacionālajās NZV, tostarp arī latviešu, ir sastopami daudzveidīgi reģionālie un sociālo grupu dialekti. Saskaņā ar LNS veiktajiem novērojumiem dažkārt minēto dialektu lietotāji nespēj pilnvērtīgi komunicēt savā starpā. Lai pārvarētu šādas problēmas, valsts nedzirdīgo kopienā tiek veikta NZV standartizācija, t. i., viens no dialektiem tiek pieņemts par literāro normu. Pagaidām šīs problēmas latviešu NZV nav pilnībā atrisinātas. Tās varētu risināt gan Latvijā sastopamo zīmju valodas dialektu lingvistiska izpēte, gan socioloģiski pētījumi par valstī dzīvojošo nedzirdīgo cilvēku kopienu un tai piederīgo cilvēku priekšstatiem par savu komunikācijas līdzekli. Nelielu pētījumu šajā sakarā ir veikusi arī šīs publikācijas autore, izmantojot anketēšanas metodi (Bethere 2006). Tā rezultāti apliecina, ka respondenti savā saziņā lieto gan latviešu, gan krievu NZV, daži pārvalda arī starptautisko zīmju valodu jeb žestūno (itāļu val. *gestuno*).

Pētījumu rezultāti ļauj secināt, ka respondenti NZV uzskata par kvalitatīvu komunikatīvu sistēmu, kuras attīstību ietekmē latviešu literārā valoda. Saskaņā ar respondentu viedokli minētā mijiedarbība nodrošina NZV leksikas bagātināšanu. Respondenti labprāt uzskata latviešu NZV par savu dzimto valodu. Tomēr vienlaikus vairāki respondenti norāda, ka to apguvuši saziņā ar vienaudžiem un personālu speciālās izglītības iestādēs. Izvērtējot NZV zināšanu nozīmi, respondenti akcentē šī saziņas līdzekļa nepieciešamību nedzirdīgo sabiedrības integrēšanai. Savukārt samērā pretrunīgi tiek vērtētas iespējas iekļauties Latvijas sabiedrībā, iegūt izglītību un apgūt latviešu verbālo valodu.

Anketēšanas rezultātā noskaidrots, ka lielākais skaits respondentu izmanto zīmju valodas tulka pakalpojumus. Šāds starpnieks galvenokārt ir nepieciešams saskarsmē ar dzirdīgajiem cilvēkiem sociālo pakalpojumu jomā, apgūstot augstāko izglītību, lekcijās, semināros, tiesās, sanāksmēs u. c. sociālajās aktivitātēs. Atbilstoši respondentu komentāriem no valsts tiek gaidīts lielāks ieguldījums tieši zīmju valodas tulku izglītošanā un šo pakalpojumu pilnveidē. Šeit atspoguļotie pētījumu rezultāti pierāda, ka respondenti galvenokārt ir neapmierināti ar valsts sniegto atbalstu NZV attīstībai. Lielākais atbalsts šajā jomā ir nepieciešams minētās komunikatīvās sistēmas izmantošanai nedzirdīgo bērnu izglītībā, kā arī sociālo pakalpojumu

jomā, piemēram, policijā, medicīnā, sanāksmēs. Daži respondenti akcentēja arī valsts atbalsta nepieciešamību televīzijas raidījumu tulkošanas pilnveidē, NZV izpētē, mācību materiālu un vārdnīcu izdošanā.

Protams var iebilst, ka minētais pētījums ir novecojis, aptver nelielu respondentu grupu (n=13) un ierobežotu ar latviešu NZV sociālo funkcionēšanu saistītu problēmu loku. Tādēļ, lai iegūtu objektīvāku priekšstatu par problēmas būtību, pētnieciskais process kvalitatīvi un kvantitatīvi jāpilnveido. Šādas aktivitātes, pēc raksta autore domām, ir aktuālas visām valsts institūcijām un sabiedriskajām organizācijām, kas risina Latvijas sabiedrības integrācijas problēmas.

Turklāt ir pagājuši vairāk nekā divdesmit gadi, kopš stājās spēkā Valsts valodas likuma nostādne par atbalstu latviešu zīmju valodas attīstīšanai. Šī valoda ir dzīva, jo tai ir lietotāji, kas rūpējas par tās attīstību un ir ieinteresēti sadarbībā ar NZV pētniekiem arī ārpus nedzirdīgo cilvēku kopienas.

1. Aronoff *et al.* 2005 – Aronoff, Mark, Meir, Irit, Sandler, Wendy. The paradox of sign language morphology. *Language*, 81 (2), 2005, pp. 301–344 [skatīts 13.07.2022.]. Pieejams: <https://doi.org/10.1353/lan.2005.0043>
2. Baker *et al.* 2016 – Baker, Anne, Bogaerde, Beppie, Pfau, Roland, Schermer, Trude. *The linguistics of sign language*. Amsterdam : John Benjamins, 2016.
3. Bariss, Poršs 1962 – *Nedzirdīgo runas žestu vārdnīca*. Red. J. Bariss, G. Poršs. Rīga : Latvijas Valsts izdevniecība, 1962.
4. Bethere 2004 – Bethere, Dina. *Latviešu nedzirdīgo zīmju valodas gramatikas pamati*. Rīga : Zīmju valodas centrs, 2004.
5. Bethere 2006 – Bethere, Dina. Latviešu nedzirdīgo zīmju valodas nozīme nedzirdīgo cilvēku kopienas attīstībā. *Valodu apguve: problēmas un perspektīva*. Zinātnisko rakstu krājums, V. Liepāja : LiePA, 2006, 84.–92. lpp.
6. Boyes-Braem 1992 – Boyes-Braem, Penny. *Einführung in die Gebärdensprache und ihre Erforschung*. Hamburg : Signum-Verlag, 1992.
7. Cecchetto 2017 – Cecchetto, Carlo. The syntax of sign language and Universal Grammar. *The Oxford Handbook of Universal Grammar*. Oxford : University Press, 2017, pp. 509–526. Pieejams arī tiešsaistē: <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199573776.001.0001>
8. Emmorey, Lane 2000 – Emmorey, Karen, Lane, Harlan. *The Signs Language Revisited*. Mahwah, New Jersey : Lawrence Erlbaum Associates, 2000.
9. Hanke *et al.* 2001 – Hanke, Thomas, Konrad, Reiner, Schwarz, Arvid. GlossLexer – A multimedia lexical database for sign language dictionary compilation. *Sign Language and Linguistics*, 4 (1/2), 2001, pp. 161–179.

10. Hänel-Faulhaber *et al.* 2014 – Hänel-Faulhaber, Barbara, Skotara, Nils, Kügow, Monique, Salden, Uta, Bottari, Davide, Röder, Brigitte. ERP correlates of German Sign Language processing in deaf native signers. *Bmc Neuroscience*, 15 (1), 2014.
11. Klomp 2021 – Klomp, Ulrika. *A descriptive grammar of Sign Language of the Netherlands*, 2021. Pieejams arī tiešsaistē: <https://dx.medra.org/10.48273/LOT0585>
12. Konrad *et al.* 2001 – Konrad, Reiner, Schwarz, Arvid, Prillwitz, Sigmund. Fachgebärdenlexika. *Gebärdensprachlinguistik 2000. Theorie und Anwendung*. Hamburg : Signum, 2001, pp. 193–216.
13. MacSweeney *et al.* 2008 – MacSweeney, Mairéad, Waters, Dafydd, Brammer, Michael, Woll, Bencie, Goswami, Usha. Phonological processing in deaf signers and the impact of age of first language acquisition. *Neuroimage*, 40 (3), 2008, pp. 1369–1379.
14. Mathur, Rathmann 2014 – Mathur, Gaurav, Rathmann, Christian. The structure of sign languages. *The Oxford Handbook of Language Production*. Oxford : Oxford University Press, 2014, pp. 379–392.
15. Meier 2012 – Meier, Richard. Language and modality. *Sign language. An international handbook*. Berlin : Mouton de Gruyter, 2012, pp. 574–601.
16. *Par Valsts valodas politikas pamatnostādņēm 2021.–2027. gadam*, 2021 [skatīts 12.07.2022.]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/325679-par-valsts-valodas-politikas-pamatnostadnem-2021-2027-gadam>
17. Pfau *et al.* 2018 – Pfau, Roland, Salzmann, Martin, Steinbach, Markus. The syntax of sign language agreement: Common ingredients, but unusual recipe. *Glossa: A Journal of General Linguistics*, 3 (1), 2018 [skatīts 19.07.2022.]. Pieejams: <https://doi.org/10.5334/gjgl.511>
18. Prillwitz 1985 – Prillwitz, Sigmund. *Skizzen zu einer Grammatik der deutschen Gebärdensprache*. Hamburg : Signum, 1985.
19. Sandler, Lillo-Martin 2006 – Sandler, Wendy, Lillo-Martin, Diane. *Sign language and linguistic universals*. Cambridge : Cambridge University Press, 2006.
20. Schembri *et al.* 2018 – Schembri, Adam, Cormier, Kearsy, Fenlon, Jordan. Indicating verbs as typologically unique constructions: Reconsidering verb ‘agreement’ in sign languages. *Glossa: a journal of general linguistics*, 3 (1), 89, 2018 [skatīts 12.07.2022.]. Pieejams: <https://doi.org/10.5334/gjgl.468>
21. *Valsts valodas likums*, 1999 [skatīts 18.07.2022.]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/14740-valsts-valodas-likums>
22. Wilbur 2012 – Wilbur, Ronnie. Modality and the structure of language. Sign languages versus signed systems. *The Oxford Handbook of Deaf Studies, Language, and Education*. Oxford : Oxford University Press, 2012, pp. 350–366.
23. Wisch 1990 – Wisch, Fritz-Helmut. *Lautsprache und Gebärdensprache*. Hamburg : Signum, 1990.

PERSONVĀRDU ATVEIDE LATVIEŠU VALODĀ

Nadežda Kopoloveca

Baltkrievu īpašvārdu atveide latviešu valodā

Saskaņā ar oficiālajiem datiem baltkrievu valodā runā aptuveni 7 miljoni cilvēku Baltkrievijas Republikā, kā arī tai ir t. s. palīgvalodas (poļu val. *język pomocniczy*) statuss piecās Polijas administratīvi teritoriālajās vienībās – gminās.

Baltkrievu valoda ir baltkrievu etnosa nacionālā valoda un viena no divām Baltkrievijas Republikas valsts valodām, tomēr literārajā baltkrievu valodā runā tikai neliela iedzīvotāju daļa (optimistiskākais novērtējums – ne vairāk kā 28 % Baltkrievijas iedzīvotāju), un pamatā tas notiek inteliģentās ģimenēs, kas apzināti uztur valodu. Nepiespiesta sadzīviska rakstura komunikācija baltkrievu valodā nenotiek. Lielākā daļa cilvēku, kuri norāda, ka prot baltkrievu valodu, patiesībā runā t. s. trasjankā – krievu un baltkrievu valodas sajaukumā. Šāda situācija Baltkrievijā izveidojusies dažādu iemeslu dēļ, galvenais no tiem ir 1995. gadā Baltkrievijā notikušais referendums, kura rezultātā krievu valoda ieguva tādas pašas tiesības, kādas bija baltkrievu valodai. Abu valsts valodu funkcijas ir ārkārtīgi nevienmērīgi sadalītas. Baltkrievu valodā nenotiek tiesvedība, kā arī gandrīz netiek veikta lietvedība. Krievu valoda baltkrievu valodu aktīvi izspiež no aprites, pastiprinās tendence slēgt baltkrievu valodā iznākošos izdevumus (sākot ar periodiskajiem). Baltkrievu valoda praktiski netiek izmantota augstākajā izglītībā. Civilstāvokļa aktu ieraksti tiek veikti divās valodās, paralēli lietojot tekstu baltkrievu un krievu valodā. Tāpat vērojama prakse oficiālas izziņas un citus oficiālus dokumentus izdot tikai krievu valodā, pat paralēli neizmantojot tekstu baltkrievu valodā.

Galvenās fonētiskās un fonoloģiskās iezīmes

Baltkrievu valodas vokālisma sistēmu veido sešas balsīgās fonēmas. Runā balsīgo skaņu raksturu ietekmē to novietojums attiecībā pret uzsvaru un blakus esošo skaņu kvalitāte.

Baltkrievu valodas konsonantisma sistēmā ir 39 līdzskaņu fonēmas, kuras atkarībā no skaņas veidošanās vietas iedala divās līdzskaņu grupās: sonori jeb skaneņi un troksneņi. Tāpat baltkrievu valodā ir sešas patskaņu fonēmas. Literārajai baltkrievu valodai raksturīgās fonētiskās īpašības:

- 1) *a* izruna – neuzsvērtu skaņu /o/, /e/ sakrišana ar skaņu [a];
- 2) *dz* izruna un *c* izruna – afrikātu /dʒʹ/, /tʃʹ/ parādīšanās mīksto /dʹʹ/, /tʹʹ/ vietā;
- 3) cietais [p];
- 4) frikatīvs [r];
- 5) pēc balsīgā līdzskaņa pirms nebalsīgā un vārda beigās [л], [в], [y] pārtop par nebalsīgo [љ];
- 6) cietais [ч];
- 7) dubultie līdzskaņi [лʹʹ], [нʹʹ], [зʹʹ], [сʹʹ], [дʹʹзʹʹ], [цʹʹ], [жʹʹ], [чʹʹ], [шʹʹ] vietās, kur līdzskaņi starp patskaņiem savienojas ar [й];
- 8) cietie lūpeņi [ɕ], [ɲ], [ɱ] vārda beigās un pirms [й];
- 9) protētisks [в] pirms uzsvērtiem [ó], [ý];
- 10) ļoti mīksti [зʹʹ], [сʹʹ], [дʹʹзʹʹ], [цʹʹ].

Uzsvars baltkrievu valodā ir dinamisks un brīvs. Uzsvērtas zilbes raksturīgākā īpašība ir patskaņa garums. Uzsvērtā var būt jebkura vārda zilbe no pirmās līdz pēdējai, kā arī uzsvars var atrasties jebkurā morfēmā – saknē, piedēklī, piedēklī, galotnē. Lokot vārdu, uzsvars savu atrašanās vietu var mainīt no vienas morfēmas uz citu.

Alfabēts

Mūsdienu baltkrievu valodas pierakstā izmanto kirilicu. Alfabētā ir 32 burti: *а, б, в, г, д, е, ё, ж, з, и, ў, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ь, ф, х, ц, ч, ш, бл, в, э, ю, я*.

Baltkrievu valodas kirilicā izmanto arī apostrofa zīmi (') – pēc piedēkļiem, kas noslēdzas ar līdzskani, pirms *е, ё, ю, я*, uzsvērtā *і*; pēc *б, в, м, н, ф*, pakaļējiem mēleņiem *з, к, х*, dentālajiem līdzskaņiem *д, т* un pēc vibranta *р*, ja tas savienojas ar burtiem *е, ё, і, ю, я*. Tāpat nav pieļaujama

krievu valodai raksturīgā burta *ѣ* nomaiņa rakstos uz *e*. Burtu savienojumi *ѣж* un *ѣз* tiek uzskatīti par digrafiem. Burts *з* baltkrievu valodā ataino skaņu [ɣ] – frikatīvo [r].

Ortogrāfija

Baltkrievu valodas ortogrāfija balstīta fonētiskajā un morfoloģiskajā principā. Baltkrievu valodas pareizrakstība atšķiras ar šādām īpatnībām¹:

- o un э tiek saglabāti tikai uzsvērtās zilbēs, bet, ja uzsvara nav, vienmēr rakstāms *a*;
- ѣ rakstība ir obligāta, burta ѣ nomaiņa uz *e* nav pieļaujama; o un э esamība vārdā nozīmē, ka konkrētā zilbe ir uzsvērtā (izņemot salikteņus);
- e pirmajā zilbē tieši pirms uzsvērtās zilbes mijas ar я, savukārt otrajā, trešajā un tālākajās zilbēs pirms uzsvērtās zilbes, kā arī uzsvērtajā zilbē tas saglabājas nemainīgs, turklāt *e* lietojuma likumiem uzsvērtajās zilbēs pastāv vairāki izņēmumi;
- burta *u* vietā tiek rakstīts *i* (kiriliskais *u* burts baltkrievu valodā nav izmantojams vispār);
- krievu valodai raksturīgā savienojuma *жу, шу* vietā vienmēr raksta *жи, ши*;
- krievu valodas *чу* atbilst baltkrievu rakstība *чи*, taču baltkrievu valodā pastāv arī mīksta *чи*, kas atbilst krievu *му*;
- krievu valodas *чу* vietā vienmēr rakstāms *чи*, kas ataino ч cieto izrunu baltkrievu valodā.

1933. gadā tika īstenota baltkrievu valodas pareizrakstības reforma, ar kuru baltkrievu valoda tika mākslīgi pietuvināta krievu valodai. Līdz reformai pastāvēja arī šādas atšķirības:

- skaņu *з, с, ц, ѣз* mīkstumu pozīcijā pirms mīksta līdzskaņa apzīmēja ar burtu *ь*;
- dubultie (garie) līdzskaņi, kas rodas līdzskaņa kombinācijā ar *ј*, tika atdalīti ar *ь*, tikai šņāceņi šādi netika atdalīti utt.

¹ Ņemot vērā baltkrievu valodas ģenētisko tuvumu krievu valodai un piederību slāvu valodu saimes austrumslāvu valodu grupai, daļa baltkrievu valodas īpatnību tiek aprakstītas, salīdzinot tās ar krievu valodas īpatnībām. Tas ļauj, atveidojot baltkrievu personvārdus latviešu valodā, izvairīties no kļūdainām paralēlēm ar krievu valodu.

1933. gada pareizrakstības reforma netika pieņemta ārpus Baltkrievijas Padomju Sociālistiskās Republikas (BPSR), tai skaitā Rietumbaltkrievijā, kā rezultātā izveidojās divi baltkrievu valodas ortogrāfijas varianti, kas turpina pastāvēt arī mūsdienās: viens no tiem balstīts 1933. gada reformas ortogrāfijas izmaiņās (oficiālā ortogrāfija), savukārt otra varianta pamats ir literārās baltkrievu valodas normas, kas bija spēkā pirms 1933. gada pareizrakstības reformas (taraškevica, klasiskā pareizrakstība). Klasiskā pareizrakstība nav oficiāli atzīta.

Baltkrievu valodas skaņu un burtu atbilstmes latviešu valodā

Atbilstoši Ministru kabineta 2004. gada 2. marta noteikumu Nr. 114 „Noteikumi par personvārdu rakstību un lietošanu latviešu valodā, kā arī to identifikāciju” 5. nodaļas „Personvārdu atveide no kiriliskās rakstības valodām” 5.2. apakšnodaļas „Ukraiņu un baltkrievu personvārdu atveide” 130. punktam tradicionālās baltkrievu personvārdu formas, ja tās sastopamas baltkrievu tautības personu dokumentos, saskaņā ar citvalodu īpašvārdu atveides noteikumiem latviešu valodā atveido atbilstoši izrunai oriģinālvalodā.

Vislielākās grūtības ir latviešu valodā atveidot šīs baltkrievu valodas skaņas:

- frikatīvais *z*, kas tiek rakstīts tāpat kā krievu alfabēta burts *з* un pieraksta skaņu [ɣ], var novest pie kļūdainas atveides ar latviešu burtu *g*;
- burts *e*, kas norāda vai nu uz pirms tā esošu mīksto līdzskani, vai arī jotāciju pašā vārda sākumā, kas latviešu valodā jāatveido ar burtu savienojumu *je*;
- burts *ě*, kas arī var norādīt uz iepriekšējā līdzskaņa mīkstumu vai arī uz jotāciju vārda pašā sākumā, kas latviešu valodā atveidojams ar burtu kombināciju *jo*;
- nebalsīgo *y*, ko baltkrievu valodas alfabētā atspoguļo ar grafēmu *ŷ* un latviešu valodā var atveidot kā *u* saknes vidū vai arī kā *v* vārda beigās;
- burti *ю* un *я* norāda vai nu uz pirms tiem esošo mīksto līdzskani, vai arī jotāciju vārda pašā sākumā un atveidojami latviešu valodā ar burtu savienojumiem *ju* un *ja*.

Tā kā latviski pazīstamos citvalodu cilmes īpašvārdos *л* un *н* palatalizējumu lielākoties neatspoguļo, kā baltkrievu priekšvārdu, uzvārdu

un vietvārdu atveides variants tiek piedāvāts arī plašāk pazīstams tradicionāli pieņemts īpašvārda atveides variants, kas atzīmēts ar zvaigznīti.

Baltkrievu valodā iespējamie savienojumi ar jotētiem patskaņiem un to atveide latviešu valodā:

ве → ve (*Вера* → Vera)

вя → vja (*Вячаслаў* → Vjačaslavs)

ле → ļe (*Алег* → Aļehs, *Алена* → Aļena)

лі → ļi (*Лідзія* → Ļidzija)

ль → ļ (*Анатоль* → Anatoļs/*Anatols)

лю → ļu (*Людміла* → Ļudmila/*Ludmila)

ля → ļa (*Аляксеј* → Aļaksejs, *Аляксандра* → Aļaksandra)

лья → ļja (*Емяльян* → Jemjaljans)

не → ņe (*Камянец* → Kamjaņeca)

нё → ņo (*Іванёнак* → Ivaņonaks)

ні → ņi (*Анісім* → Aņisims)

нь → ņ (*Барань* → Baraņa)

ню → ņu (*Анюта* → Aņuta)

ня → ņa (*Верхнядзвінск* → Verhņadzvinska)

цё → cjo (*Арцём* → Arcjoms)

Baltkrievu alfabēta burts	Starptautiskais fonētiskais alfabēts IPA	Atbilde latviešu valodā	Baltkrievu personvārds	Latviskais atveidojums
А а	a	A a	Багдан, Караліна	Bahdans, Karaļina/*Karalīna
Б б	b	B b	Барыс, Барбара	Bariss, Barbara
В в	v	V v	Вадзім, Вераніка	Vadzims, Veraņika/*Veranika
Г г	ɣ	G g/H h	Ігар	lhars
Д д	d	D d	Кандрат, Дар'я	Kandrats, Darja
Е е	j ɛ	Je je	Ева, Алег	Jeva, Aļehs
Ё ё	ɔ	Jo jo	Арцём, Фёкла, Іосіф	Arcjoms, Fjokla, Josifs
Ж ж	ʒ	Ž ž	Ждан, Жана	Ždans, Žana

Baltkrievu alfabēta burts	Starptautiskais fonētiskais alfabēts IPA	Atbilde latviešu valodā	Baltkrievu personvārds	Latviskais atveidojums
З з		Z z	Захар, Зося	Zahars, Zosja
І і	i	I i	Ігнат, Ірына	Ihnats, Irina
Й й	j	J j	Фядосій, Цімафей	Fjadosijs, Cimafejs
К к	k	K k	Мікіта, Акуліна	Mikita, Akuļina/*Akulīna
Л л	l	L l	Лаўрэнцій, Ларыса	Laurencijs, Larisa
М м	m	M m	Матвей, Магдалена	Matvejs, Mahdaļena/*Mahdalēna
Н н	n	N n	Наталля	Nataļļa
О о	o	O o	Рыгор, Ілона	Rihors, Ilona
П п	p	P p	Павел, Паліна	Pavels, Paļina/*Palina
Р р	r	R r	Раман, Раіса	Ramans, Raisa
С с	s	S s	Сямён, Святлана	Sjamjons, Svjatlana
Т т	t	T t	Тарас, Таісія	Tarass, Taisija
У у	u	U u	Уладзімір, Улляна	Uladzimis, Uļļana
Ў ў	w	U u	Вітаўт, Яўгенія	Vitauts, Jauhenija/*Jauhēnija
Ў ў	w	V v	Гарыслаў	Harislavs
Ф ф	f	F f	Філіп, Фёкла	Filips/*Filips, Fjokla
Х х	x	H h	Харлам, Хрысціяна	Harlams, Hrsicijana
Ц ц	ts	C c	Цімафей, Таццяна	Cimafejs, Tacjana
Ч ч	tʃ	Č č	Часлаў, Вячаслава	Časlavs, Vjačaslava
Ш ш	ʃ	Š š	Шымон	Šimons
Ы ы	i	I i	Лысенка, Глыбокае	Lisenka, Hlibokaje
Ь ь			Арнольд, Васіль, Вольга	Arnoļds/*Arnolds, Vasiļs, Volĥa
Э э	ɛ	E e	Эдуард, Эма	Eduards, Ema
Ю ю	j u	Ju ju	Юрый, Юлія	Jurijs, Juļija/*Jūlija
Я я	j a	Ja ja	Якуб, Ядвіга, Лідзія	Jakubs, Jadvīga, Ļidzija/*Lidzija

Vietvārdu atveide

Atveidojot vietvārdus, jāpievērš uzmanība, ka daži no tiem jau sen tikuši atveidoti pēc to izrunas krievu valodā un to tradicionāli pieņemtā rakstība neatbilst mūsdienu prasībai pietuvināt atveidojumu vārda izrunai oriģinālvalodā. Tabulās kā pirmais ir piedāvāts tas variants, kas vairāk atbilst vietvārda izrunai oriģinālvalodā, kā otrais variants ar zvaigznīti ir piedāvāts tradicionāli pieņemts atveides variants latviešu valodā. Sarakstā doti nozīmīgākie Baltkrievijas vietvārdi un to latviskie atveidojumi.

Baltkrievu valodā	Latviešu valodā
Асіповічы	Asipoviči
Астравец	Astraveca
Ашмяны	Ašmjani
Бабруйск	Babruiska
Баранавічы	Baranaviči
Барань	Baraņa
Барысаў	Barisava/*Borisova
Белаазёрск	Belaazjorska
Беразіно	Berazino
Браслаў	Braslava
Брэст	Bresta
Буда-Кашалёва	Buda-Kašaļova
Быхаў	Bihava
Бялынічы	Bjaliņiči
Бяроза	Bjaroza
Бярозаўка	Bjarozauka
Валожын	Valožina
Васілевічы	Vasiļeviči
Ваўкавыск	Vaukaviska
Верхнядзвінск	Verhņadzvinska
Ветка	Vetka
Вілейка	Viļeika
Віцебск	Vicebska/*Vitebska

Baltkrievu valodā	Latviešu valodā
Высокае	Visokaje
Ганцавічы	Hancaviči
Гарадок	Haradoka
Глыбокае	Hlibokaje
Гомель	Homeļa/*Gomeļa
Горкі	Horki
Гродна	Hrodna/*Grodņa
Давыд-Гарадок	Davidharadoka
Дзісна	Dzisna
Дзяржынск	Dzjaržinska
Дзятлава	Dzjatlava
Добруш	Dobruša
Докшыцы	Dokšici
Драгічын	Drahičina
Дуброўна	Dubrouna
Ельск	Jeļska
Жабінка	Žabinka
Жлобін	Žlobina
Жодзіна	Žodzina
Жыткавічы	Žitkaviči
Заслаўе	Zaslavje
Іванава	Ivanava
Івацэвічы	Ivaceviči
Іўе	Ivje
Калінкавічы	Kaļinkaviči
Камянец	Kamjaņeca
Капыль	Kapiļa
Касцюковічы	Kascjukoviči
Кіраўск	Kirauska
Клецк	Kļeckā
Клімавічы	Kļimaviči

Baltkrievu valodā	Latviešu valodā
Клічаў	Kļičava
Кобрын	Kobrina
Косава	Kosava
Круглае	Kruhlaje
Крупкі	Krupki
Крычаў	Kričava
Лагойск	Lahoiska
Лепель	Ļepeļa
Ліда	Ļida/*Lida
Лунінец	Luņņeca
Любань	Ļubaņa
Ляхавічы	Ļahaviči
Магілёў	Mahiļova/*Mogiļeva
Мазыр	Mazira
Маладзечна	Maladzečna
Маларыта	Malarita
Мар'іна Горка	Marjina Horka
Масты	Masti
Міёры/Мёры	Mijori/*Miori
Мікашевічы	Mikaševiči
Мінск	Minska
Мсціслаў	Mscislava
Мядзел	Mjadzela
Навагрудак	Navahrudaka
Наваполацк	Navapolacka/*Novopolocka
Нароўля	Narouļa
Новалукомль	Novalukomļa
Нясвіж	Ņasviža
Орша	Orša
Паставы	Pastavi
Петрыкаў	Petrikava

Baltkrievu valodā	Latviešu valodā
Пінск	Pinska
Полацк	Polacka/*Polocka
Пружаны	Pružani
Рагачоў	Rahačova
Рэчыца	Rečica
Салігорск	Saļihorska
Светлагорск	Svetlahorska
Свіслач	Svislača
Скідзель	Skidzeļa
Слаўгарад	Slauharada
Слонім	Sloņima
Слуцк	Slucka
Смалявічы	Smaļaviči
Смаргонь	Smarhoņa/*Smorgoņa
Старыя Дарогі	Starīja Darohi
Столін	Stolīna
Стоўбцы	Stoubci
Сянно	Sjanno
Талачын	Talačina
Тураў	Turava
Узда	Uzda
Фаніпаль	Faņipalja
Хойнікі	Hoiņiki
Чавусы	Čavusi
Чачэрск	Čačerska
Чашнікі	Čašņiki
Чэрвень	Červeņa
Чэрыкаў	Čerikava
Шклоў	Šklova
Шчучын	Ščučina

Par baltkrievu personvārdiem un to latvisko atveidi

Baltkrievu valodai senatnē bija raksturīga tautas runā izmantotu vārdu lietošana, tiem nebija tipiska viena stingri fiksēta (kanoniska) forma pretstatā tam, kā tas ir krievu pareizticīgajā tradīcijā (piemēram, *Юрась*, *Юрок*, *Юрка*, *Юриū*, nevis tikai *Юриū*). Tāpat baltkrievu valodā paralēli personvārdam netika izmantoti tēvvārdi. To vietā tautas runā tika izmantotas formas, kas veidotas no tēvvārda, piemēram, ja sievietes tēva vārds bijis *Юрка*, sievieti sauca par *Юрчиха*. Tomēr padomju laikā notikušās rusifikācijas rezultātā tautas vārdi no baltkrievu valodas oficiālā lietojuma ir izspiesti, tā vietā nākot pareizticīgo kanoniskajām vārdu formām. Bērnu reģistrēt ar vārdu *Юрок* vai *Юрка* nebija iespējams, taču padomju laikā (jo īpaši kolektivizācijas un industrializācijas periodā) bērnam bija viegli iedot vārdu *Трактор* 'traktors' (*Трактор Иванович*), *Октябрина* 'oktobriste', *Бусектриса* 'bisektrise', *Конституция* 'konstitūcija'.

Viriešu personvārdi

Baltkrievu valodā	Latviešu valodā
Адам	Adams
Акім	Akims
Алег	Aļehs
Аляксандр	Aļaksandrs
Аляксей	Aļaksejs
Анатољ	Anatoļs/*Anatols
Андрэй	Andrejs
Анісім	Aņisims
Антон	Antons
Аркадзь	Arkadzs
Арнольд	Arnoļds/*Arnolds
Арсеній	Arsenļijs/*Arsēnijs
Артур	Arturs
Арцём	Arcjoms
Астап	Astaps
Афанасій	Afanasijs
Багдан	Bahdans
Багуслаў	Bahuslavs
Базыль	Baziļs
Баляслаў	Baļaslavs

Baltkrievu valodā	Latviešu valodā
Баніфачый	Baņifacijs
Барыс	Bariss
Барыслаў	Barislavs
Будзіслаў	Budzislavs
Браніслаў	Braņislavs
Брачыслаў	Bračislavs
Будзімір	Budzimirs
Вадзім	Vadzims
Валерый	Vaļerijs/*Valērijs
Валянцін	Vaļancins
Варфаламей	Varfalamejs
Васіль	Vasiļs
Венядзікт	Veņadzikts
Вінцэнт	Vincents
Віктар	Viktars
Віталій	Vitalijs/*Vitālijs
Вітаўт	Vitauts
Вячаслаў	Vjačaslavs
Гарыслаў	Harislavs
Гаўрыла	Haurila
Георгій	Heorhijs
Герасім	Herasims
Генадзь	Henadzs
Глеб	Hļebs
Давыд	Davids
Дамінік	Damiņiks/*Daminiks
Даніла	Daņila/*Danila
Дарафей	Darafejs
Дзмітрый	Dzmitrijs
Дзяніс	Dzjaņiss
Еўдакім	Jeudakims
Емяльян	Jemjaļjans
Ждан	Ždans
Захар	Zahars
Іван	Ivans
Ігар	Ihars
Ігнат	Ihnats
Іосіф	Josifs

Baltkrievu valodā	Latviešu valodā
Ілля	Iļļa
Ілья	Iļja
Казімір	Kazimirs
Карл	Karls
Кірыл	Kirils
Кандрат	Kandrats
Канстанцін	Kanstancins
Кузьма	Kuzma
Лаўрэнцій	Laurencijs
Леанід	Ļeņids/*Leanīds
Максім	Maksims
Матвей	Matvejs
Мірон	Mirons
Міхаіл	Mihails
Мікіта	Mikita
Мікалай	Mikalajs
Мікола	Mikola
Нікіфар	Ņikifars/*Nikifars
Павел	Pavels/*Pāvels
Пётр	Pjotrs
Пракофій	Prakofijs
Радзівон	Radzivons
Раман	Ramans
Рыгор	Rihors
Святаслаў	Svjataslavs
Станіслаў	Staņislavs
Сцяпан	Scjapans
Сямён	Sjamjons
Сяргей	Sjarhejs
Тарас	Tarass
Трафім	Trafims
Уладзімір	Uladzimirs
Уладзіслаў	Uladzislavs
Фёдар	Fjodars
Філіп	Filips/*Filips
Францыск	Francisks
Фядосій	Fjadosijs
Харлам	Harlams

Baltkrievu valodā	Latviešu valodā
Хрысціян	Hriscijans
Цімафей	Cimafejs
Ціхан	Cihans
Часлаў	Časlavs
Эдуард	Eduards
Юлій	Julijš/*Jūlijs
Юрый	Jurijs
Ягор	Jahors
Якаў	Jakavs
Ян	Jans
Яўгеній	Jauheņijs
Яфім	Jafims

Sieviešu personvārdi

Baltkrievu valodā	Latviešu valodā
Агапія	Ahapija
Агрыпіна	Ahripina
Адэлаіда	Adelaida
Акуліна	Akuļina
Ала	Ala
Алена	Aļena
Алеся	Aļesja
Аліна	Aļina
Аліса	Aļisa/*Alisa
Аляксандра	Aļaksandra
Анастасія	Anastasija
Ангеліна	Anheļina
Анжаліка	Anžalika
Анжэла	Anžela
Антаніна	Antaņina
Антонія	Antoņija/*Antonija
Анюта	Aņuta
Аўдоцця	Audocja
Барбара	Barbara
Будзіслава	Budzislava
Браніслава	Braņislava
Бэла	Bela

Baltkrievu valodā	Latviešu valodā
Валерыя	Valērija/*Valērija
Валянціна	Valāncina
Ванда	Vanda
Варвара	Varvara
Вера	Vera
Вераніка	Veraņika/*Veranika
Вікторыя	Viktorija
Віталіна	Vitaļina
Віялета	Vijaļeta
Вольга	Volĥa
Вянера	Vjaņera
Вячаслава	Vjačaslava
Ганна	Hanna
Галіна	Haļina
Дамініка	Damiņika
Дарафея	Darafeja
Дар'я	Darja
Ева	Jeva
Еўдакія	Jeudakija
Ефрасіння	Jefraciņņa
Жана	Žana
Зінаіда	Zinaida
Зося	Zosja
Ірэна	Irena/*Irēna
Ірына	Irina
Караліна	Karaļina
Крысціна	Kriscina
Ксенія	Kseņija/*Ksenija
Кацяріна	Kacjarina
Ларыса	Larisa
Лідзія	Ļidzija/*Lidzija
Лізавета	Ļizaveta
Лілія	Ļilija/*Lilija
Любава	Ļubava
Любаміра	Ļubamira
Любоў	Ļubova
Людміла	Ļudmila/Ludmila
Люцыя	Ļucija/*Lūcija

Baltkrievu valodā	Latviešu valodā
Магдалена	Mahdaļena
Маргарыта	Marharita
Марыя	Marija
Марына	Marina
Надзея	Nadzeja
Наталія	Natālija
Наталля	Natalļa
Ніна	Ņina
Паліна	Paļina
Раіса	Raisa [a-i]
Рэгіна	Rehina
Святлана	Svjatlana
Сняжана	Sņazana
Соф'я	Sofja
Таісія	Taisija
Тамара	Tamara/*Tamāra
Тацяна/Таццяна	Tacjana
Улляна	Uļļana
Фёкла	Fjokla
Хрысціяна	Hriscijana
Часлава	Časlava
Эльвіра	Eļvira/*Elvira
Эліна	Eļina/*Elina
Эма	Ema
Эмілія	Emilija/*Emilija
Юлія	Juļija/*Jūlija
Ядвіга	Jadviha
Яўгенія	Jauheņija

Uzvārdi

Uzbūves ziņā visi uzvārdi baltkrievu valodā iedalāmi primārajos un atvasinātajos. **Primārie** ir uzvārdi, kas veidojušies no personvārdiem, to pamazināmajām formām vai arī iesaukām, nepievienojot nekādus īpašus formantus. Piemēram, uzvārds *Сяргун* (Sjarhuns/Sjarhuna) cēlies no *Сяргун*, kas ir sarunvalodas/ikdienas forma kanoniskam vārdam (ortodoksālā īpašvārda baznīcas forma) *Сергий*; uzvārds *Рыбка* (Ribka) – no iesaukas *Рыбка* 'zivs'. Pie primārajiem uzvārdiem pieskaitāmi arī *Сянчур* (Sjančura),

Фядура (Fjadura), Сашко (Saško), Пятруша (Pjtruša), Пятрага (Pjtraha), Зубко (Zubko), Босы (Bosijs/Bosija), Крук (Kruks/Kruka), Ламач (Lamačs/Lamača), Барадзюля (Baradzjuļa), Плакса (Plaksa) utt. **Atvasinātie** uzvārdi veidojušies no vārdiem, iesaukām, toponīmiem, uzvārdu veidošanas nolūkā pievienojot īpašus formantus: Базылѣѹ (Baziļevs) < Базыль + -ѣѹ, Андрухін (Andruhins) < Андрух-а + -ін, Жарскі (Žarskis) < Жар-ы + -скі.

Primāro uzvārdu vidū izceļas **substantīviska** un **adjektīviska** rakstura antroponīmi. Pie substantīviska rakstura uzvārdiem pieskaitāmi tādi, kas sakrīt ar lietvārdiem apelatīviem: Ціхоня (Cihonja), Гарбель (Harbeļs/Harbeļa), Валасач (Valasačs/Valasača), Перагуд (Perahuds/Perahuda), Рабацяга (Rabacjaha) vai personvārdiem vai to formām: Багдан (Bahdans/Bahdana), Вусцін (Vuscins/Vuscina), Бернат (Bernats/Bernata), Ісаї (Isajs/Isaja), Валодзька (Valodzka), Пронька (Proņka). Šo uzvārdu formām baltkrievu valodā nav dzimtes pretstatījuma. Uzvārds var būt vienāds abu dzimumu personām, turklāt antroponīmiem nav kādas noteiktas viegli atpazīstamas formas. Citiem vārdiem sakot, substantīvisko uzvārdu piederību vīriešu vai sieviešu dzimtei baltkrievu valodā nosaka kombinācija ar personvārdu vai īpašības vārdu: Васіль Рабацяга (Vasiļs Rabacjaha), Алена Рабацяга (Aļena Rabacjaha). Atveidojot šāda tipa uzvārdus latviešu valodā, jāievēro noteikums – ja uzvārds beidzas ar patskani (Ціхоня, Рабацяга u. tml.), tas latviešu valodā ir kopdzimtes uzvārds (Cihonja, Rabacjaha); ja uzvārds beidzas ar līdzskani (Гарбель, Вусцін u. tml.), tad, atveidojot šāda tipa uzvārdus latviešu valodā, ir iespējams izveidot gan vīriešu dzimtes (Garbeļs, Vuscins), gan sieviešu dzimtes (Garbeļa, Vuscina) formas.

Pie adjektīviska rakstura uzvārdiem pieskaitāmi tādi, kas atbilst apzīmētajam: Белы 'balts' (Belijs), Гладкі 'gluds' (Hladkijs), Голенькі 'kails' (Hoļeņkijs), Сівы 'pelēks' (Sivijs), Харошанькі 'skaists' (Harošaņkijs), Чорны 'melns' (Čornijs), Шчаслівы 'priecīgs' (Ščasļivijs), Ясны 'skaidrs' (Jasnijs). Šādu antroponīmu gramatiskā īpatnība ir, ka tie saskaņojas dzimtē: uzvārda dzimtes forma tiešā veidā atkarīga no tā nesēja dzimuma, piemēram, Павел Сівы (Pavels Sivijs) un Ала Сівая (Ala Sivaja).

Uzvārdi, kam vīriešu dzimtē ir galotne -аў (Барысаў), -еў (Агароднеў), -оў (Еўмухоў), -ёў (Каналёў), latviešu valodā jāatveido, izmantojot burtu -v- (Barisavs, Aharodņevs, Jeutuhovs, Kanapļovs), jo baltkrievu valodā nebalsīgais y uzvārdu beigās tiek izmantots tikai nominatīvā, savukārt citos locījumos tas tiek aizvietots ar v, tāpat arī šo uzvārdu formas sieviešu dzimtē satur tikai burtu v – Барысава, Агароднева, Еўмухова, Каналёва (Barisava, Aharodņeva, Jeutuhova, Kanapļova).

Uzvārdos, kuru saknē ir nebalsīgais *y*, šīs skaņas kvalitāte nemainās arī tad, ja mainās vārda forma, tāpēc šis burts tiek atveidots, izmantojot latviešu alfabēta burtu *-u-*: *Аўсяны, Аўсяная* (Ausjanijs/Ausjanaja), *Ціханоўскі, Ціханоўская* (Cihanouskis/Cihanouska).

Uzvārda forma baltkrievu valodā vīriešu dzimtē	Uzvārda forma baltkrievu valodā sieviešu dzimtē	Uzvārds latviešu valodā vīriešu/sieviešu dzimtē
Абодзіч	Абодзіч	Abodzičs/Abodziča
Абраменка	Абраменка	Abramenka/Abramenka
Абрамук	Абрамук	Abramuks/Abramuka
Агароднеў	Агароднева	Aharodņevs/Aharodņeva
Агей	Агей	Ahejs/Aheja
Адаміч	Адаміч	Adamičs/Adamiča
Адамовіч	Адамовіч	Adamovičs/Adamoviča
Адамаў	Адамава	Adamavs/Adamava
Адзінокі	Адзінокая	Adzinokijs/Adzinokaja
Азярэц	Азярэц	Azjarecs/Azjareca
Андрушкевіч	Андрушкевіч	Andruskevičs/Andruškeviča
Апанасюк	Апанасюк	Apanasjuks/Apanasjuka
Асвейскі	Асвейская	Asveiskis/Asveiska
Астapеня	Астapеня	Astapeņa/Astapeņa
Астрэйка	Астрэйка	Astreika/Astreika
Аўсяны	Аўсяная	Ausjanijs/Ausjanaja
Ахундаў	Ахундава	Ahundavs/Ahundava
Ашмянец	Ашмянец	Ašmjaņecs/Ašmjaņeca
Бандарэнка	Бандарэнка	Bandarenka/Bandarenka
Бандарчык	Бандарчык	Bandarčiks/Bandarčika
Белавус	Белавус	Belavuss/Belavusa
Белы	Белая	Belijs/Belaja
Берастоўскі	Берастоўская	Berastouskis/Berastouska
Брыленка	Брыленка	Briļenka
Бялько	Бялько	Bjaļko
Ванін	Ваніна	Vaņins/Vaņina
Вараноўскі	Вараноўская	Varanouskis/Varanouska
Воўчанка	Воўчанка	Voučanka
Вядзернік	Вядзернік	Vjadzernīks/Vjadzernīka
Гарасім	Гарасім	Harasims/Harasima
Гардзеічык	Гардзеічык	Hardzeičiks/Hardzeičika

Uzvārda forma baltkrievu valodā vīriešu dzimtē	Uzvārda forma baltkrievu valodā sieviešu dzimtē	Uzvārds latviešu valodā vīriešu/sieviešu dzimtē
Глушонак	Глушонак	Hlušonaks/Hlušonaka
Грыб	Грыб	Hribs/Hriba
Давыдка	Давыдка	Davidka
Дрозд	Дрозд	Drozds/Drozda
Дубін	Дубіна	Dubins/Dubina
Дударэнка	Дударэнка	Dudarenka
Ермалінскі	Ермалінская	Jermaļinskis/Jermaļinska
Еўтухоў	Еўтухова	Jeutuhovs/Jeutuhova
Жукаў	Жукава	Žukavs/Žukava
Замбрыцкі	Замбрыцкая	Zambrickis/Zambricka
Занеўскі	Занеўская	Zaņeuskis/Zaņeuska
Захарыч	Захарыч	Zaharičs/Zahariča
Іванёнак	Іванёнак	Ivaņonaks/Ivaņonaka
Іванцоў	Іванцова	Ivancovs/Ivancova
Ільюшын	Ільюшына	Iljušins/Iljušina
Кавалёнак	Кавалёнак	Kavaļonaks/Kavaļonaka
Кавалькоў	Кавалькова	Kavaļkovs/Kavaļkova
Кавальчук	Кавальчук	Kavaļčuks/Kavaļčuka
Кажан	Кажан	Kažans/Kažana
Казакевіч	Казакевіч	Kazakevičs/Kazakeviča
Канаплёў	Канаплёва	Kanapļovs/Kanapļova
Каратчэня	Каратчэня	Karatčeņa
Карнавух	Карнавух	Karnavuhš/Karnavuha
Кляновіч	Кляновіч	Kļanovičs/Kļanoviča
Когаль	Когаль	Kohaļš/Kohaļa
Кожыч	Кожыч	Kožičš/Kožiča
Кохан	Кохан	Kohans/Kohana
Кругленя	Кругленя	Kruhļeņa
Крыванос	Крыванос	Krivanoss/Krivanosa
Крывашэя	Крывашэя	Krivašeja
Крывецкі	Крывецкая	Kriveckis/Krivecka
Куль	Куль	Kuļš/Kuļa
Лукерчык	Лукерчык	Lukerčiks/Lukerčika
Лукашэнка	Лукашэнка	Lukašenka ²

² Visiem šā uzvārda nesējiem, izņemot Baltkrievijas diktatoru, kura vārds un uzvārds latviski arī turpmāk lietojams formā Aleksandrs Lukašenko.

Uzvārda forma baltkrievu valodā vīriešu dzimtē	Uzvārda forma baltkrievu valodā sieviešu dzimtē	Uzvārds latviešu valodā vīriešu/sieviešu dzimtē
Лукашэня	Лукашэня	Lukašeņa
Малюжэнка	Малюжэнка	Maļuženka
Марыканец	Марыканец	Marikaņecs/Marikaņeca
Маякоў	Маякова	Majakovs/Majakova
Мілінцэвіч	Мілінцэвіч	Miļincevičs/Miļinceviča
Міхалкоўскі	Міхалкоўская	Mihalkouskis/Mihalkouska
Недайхліба	Недайхліба	Ņedaihlība
Обух	Обух	Obuhs/Obuha
Палачанін	Палачаніна	Palačaņins/Palačaņina
Паўлавец	Паўлавец	Paulavecs/Paulaveca
Пратасаў	Пратасава	Pratasavs/Pratasava
Прышчэпчык	Прышчэпчык	Priščepečiks/Priščepečika
Пуціла	Пуціла	Pucila
Пятронак	Пятронак	Pjatronaks/Pjatronaka
Радзюш	Радзюш	Radzjušs/Radzjuša
Раманюк	Раманюк	Ramaņuks/Ramaņuka
Салодкі	Салодкая	Salodkijs/Salodkaja
Свярдлоў	Свярдлова	Svjardlovs/Svjardlova
Селівон	Селівон	Seljivons/Seljivona
Сідарчук	Сідарчук	Sidarčuks/Sidarčuka
Сінявока	Сінявока	Siņavoka
Статкевіч	Статкевіч	Statkevičs/Statkeviča
Філімонаў	Філімонава	Filjimonavs/Filjimonava
Халодны	Халодная	Halodnijs/Halodnaja
Хамітаў	Хамітава	Hamitavs/Hamitava
Хомчыц	Хомчыц	Homčics/Homčica
Цапкала	Цапкала	Capkala
Ціханоўскі	Ціханоўская	Cihanouskis/Cihanouska
Чарнавус	Чарнавус	Čarnavuss/Čarnavusa

1. Ministru kabineta 2004. gada 2. marta noteikumi Nr. 114 „Noteikumi par personvārdu rakstību un lietošanu latviešu valodā, kā arī to identifikāciju” [skatīts 10.09.2022.]. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/85209>
2. *Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 5 kwietnia 2017 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym* (Polijas Republikas Seima maršala 2017. gada 5. aprīļa paziņojums par Likuma par nacionālajām un etniskajām minoritātēm un par reģionālo valodu konsolidētā teksta publicēšanu) [skatīts 12.09.2022.]. Pieejams: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20170000823>
3. Бірыла 1969 – Бірыла, Мікалай В. *Беларуская антрапанімія*. Мінск : Навука і техника, 1969.
4. Бірыла 1988 – Мікалай В. *Выпалогія і геаграфія славянскіх прозвішчаў*. Мінск : Навука і техника, 1988.
5. Бурлыка 1989 – Бурлыка, Іван Р. *Фанетыка беларускай літаратурнай мовы*. Мінск : Навука і техника, 1989.
6. Грыгор’евай 1998 – *Беларуская мова*. Под ред. Грыгор’евай Ларысы. Мінск : Вышэйшая школа, 1998.
7. Дзервяга *et al.* 2009 – Дзервяга, Ганна М., Ляшкевіч, Вольга М., Мезенка, Ганна М., Семянькова, Галіна К. *Беларуская антрапанімія*. Віцебск : УА „ВДУ імя П. М. Машэрава”, 2009.
8. Шур 1998 – Шур, Васіль. *Беларускія уласныя імёны*. Беларуская антрапаніміка і тапаніміка. Мінск : Мастацкая літаратура, 1998.
9. Яшкін 2009 – Яшкін, Іван Я. *Словнік беларускіх імёнаў*. Мінск : Адукацыя і выхаванне, 2009.

VALODAS KONSULTĀCIJAS

Pareizrakstība

Vai vārds *dievs* jāraksta ar lielo vai mazo sākumburtu tādos savienojumos kā *paldies dievam/Dievam, ak dievs/Dievs, dieva/Dieva dēļ*?

Par īpašvārdu ir uzskatāms latviešu mitoloģijas un kristietības augstākais apzīmējums *Dievs*. (Smiltneiece, Gunta. *Lietvārds* (substantīvs). *Latviešu valodas gramatika*. Atb. red. D. Nitiņa, J. Grigorjevs. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2015, 327. lpp.; Laugale, Velga, Šulce, Dzintra. *Lielo burtu lietojums latviešu valodā: ieskats vēsturiskajā izpētē, problēmas un risinājumi*. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2012, 55. lpp.) Šādā nozīmē lietotais vārds arī dažādos savienojumos rakstāms ar lielo sākumburtu: *Dievs Tēvs, Dievs Dēls un Dievs Svētais Gars; Dievs Tas Kungs; Dieva žēlastība* utt.

Iespraudumos un interjektīvos savienojumos savukārt vārda *dievs* rakstījumā konstatējama nekonsekvence.

Tādos savienojumos kā *no dieva puses, vai dieviņ* vārds rakstīts ar mazo sākumburtu. (Blinkena, Aina. *Latviešu interpunkcija*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2009, 256. lpp.¹)

Savukārt savienojumos *ak Dievs, paldies Dievam* sastopams lielā sākumburta lietojums. (Blinkena, Aina. *Latviešu interpunkcija*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2009, 350. lpp.; Romane, Anita. *Latviešu valodas rokasgrāmata. Tabulas un shēmas*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2014, 102. lpp.)

„Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” visos vārdu savienojumos neatkarīgi no tā, vai lietots kristietības nozīmē vai iespraudumos un interjektīvos savienojumos, vārds rakstīts ar lielo sākumburtu, piemēram, *ak Dievs; ar Dieva palīgu; Dievs ar to; lai Dievs žēlīgs; nedod Dievs*. (Sk. *Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Pieejams: <https://mlvv.tezaurs.lv/dievs>)

„Latviešu valodas gramatikā” (2015) dažādos savienojumos vārds rakstīts divējādi, piemēram, par frāzi *paldies dievam/Dievam* teikts: „[...] pateicības

¹ Aina Blinkena, atsaucdamās arī uz K. Milenbaha „Latviešu valodas vārdnīcu”, uzskata, ka visos piemēros, kuri rāda vārda sugasvārdisko nozīmi, kā arī lietojumā, kur tas desemantizējies, t. i., zaudējis sākotnējo nozīmi, piemēram, kļuvis par izsaukmes vārdu vai iekļāvies kādā frazeoloģiskā savienojumā kā *ak dievs, vai dieviņ, dievs zina kas, nedod dievs, dieva dēļ, ja dievs dos, tad velns neraus, guļ kā dieva ausi, ar dievu uz pusēm* u. tml., vārds rakstāms ar mazo sākumburtu, lai īpašu gadījumu izšķiršana nesagādātu rakstītājam liekas grūtības. (Blinkena, Aina. Kā rakstāms vārds „dievs”? *Caur vārdu birzi. Darbu izlase*. Sast. I. Druviete, I. Jansone. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2014, 477.–478. lpp.)

izteikšanas līdzeklis sākotnēji ir bijusi frāze *paldies Dievam*, kas mūsdienās zināmā mērā desemantizējusies [zaudējusi pamata nozīmi], piem.: *Tu, Vizma? Paldies dievam... Kur tik briesmīgi ilgi?* (R. Ezera) *Pieripinājis ceļa malā, pievilcis rokas bremzi, Olivers noslaucīja sviedrus: „Viss kārtībā, ser, paldies Dievam!”* (Anšl. Eglītis).” (Smiltnece, Gunta. Izsaukmes vārds (interjekcija). *Latviešu valodas gramatika*. Atb. red. D. Nītiņa, J. Grigorjevs. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2015, 681., 689. lpp.)

Izsaukmes vārdos arī sastopams divējs rakstījums: paužot pozitīvu emocionālo attieksmi vai vērtējumu, vārds rakstīts ar lielo sākumburtu: **Ak, Dievs**, *cik viņš maigs, kluss, saprotošs un inteligents!* (L. Stumbre) Savukārt, izsakot negatīvas, nepatīkamas jūtas vai negatīvu vērtējumu, vārds rakstīts ar mazo sākumburtu (**Nedod dievs**, *kaut ko izdarīt nepareizi!*; *Citādi ar koku, dievs sodi, ar koku izvadīšu!* (V. Pūce)). (Smiltnece, Gunta. Izsaukmes vārds (interjekcija). *Latviešu valodas gramatika*. Atb. red. D. Nītiņa, J. Grigorjevs. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2015, 683., 684. lpp.)

Savienojumā *Dieva dēļ* vārds rakstīts ar lielo sākumburtu: *Neraudi, Dieva dēļ, neraudi, Elīz.* (Valkovska, Baiba, Lokmane, Ilze. Vienkārša teikuma komunikatīvā struktūra. *Latviešu valodas gramatika*. Atb. red. D. Nītiņa, J. Grigorjevs. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2015, 782. lpp.)

Lielā vai mazā sākumburta lietojums vārdā *Dievs/dievs* atkarīgs no desemantizācijas (pamatnozīmes vājināšanās) pakāpes, kuru ne vienmēr viegli noteikt.

Mēs ieteiktu rīkoties šādi.

Ar lielo sākumburtu rakstāms vārds *Dievs*, ja:

vārds lietots pamata nozīmē, piemēram, *Vērsties **pie Dieva**;*

vārds lietots frazeoloģismā, piemēram, **Lai Dievs ir mans liecinieks**, *es neesmu vainīgs; Viņi dzīvo **kā Dieva azotē**.*

Ar mazo sākumburtu rakstāms vārds *dievs*, ja:

vārds lietots iespraudumos, piemēram, *Šeit, **paldies dievam**, ir silti; Veikals, **nedod dievs**, būs slēgts.*

Izsaukmes vārdu savienojumos pieņemama ir abējāda rakstība: atsevišķā izteikumā **Ak, Dievs!** vārdu iespējams rakstīt ar lielo sākumburtu, savukārt, iesaistot to izteikumā, piemēram, **Ak dievs**, *kā viņš man patīk!* vai **Mīļais dievs**, *kā viņa izskatījās!*, piemērotāks būtu mazā sākumburta lietojums.

Kā rakstāmi ASV likumdevējas varas nosaukumi, piemēram, *kongress/Kongress, senāts/Senāts*?

Pareizais rakstījums ir **Amerikas Savienoto Valstu Kongress** (tāpat kā Latvijas Republikas Saeima, Lietuvas Republikas Seims – parlamenta nosaukums), un abu palātu nosaukumi arī rakstāmi ar lielo sākumburtu – **Senāts, Pārstāvju palāta**.

Ja pavalstī likumdevējai varai ir īpašs nosaukums, mēs ieteiktu arī to rakstīt ar lielo sākumburtu, tātad varētu būt šādi piemēri:

Alabamas likumdevējs (sastopams arī tulkojums likumdevējsapulce, sk. <https://www.vestnesis.lv/ta/id/44261>), ko veido Pārstāvju palāta un Senāts;

Kanzasas likumdevējs (sastopams arī tulkojums likumdevējsapulce, sk. <https://www.vestnesis.lv/ta/id/44261>), ko veido Pārstāvju palāta un Senāts;

Džordžijas Ģenerālā asambleja, ko veido Pārstāvju palāta un Senāts;

Ziemeļdakotas Likumdevēja asambleja, ko veido Pārstāvju palāta un Senāts;

Nūhempšīras Galvenā tiesa, ko veido Pārstāvju palāta un Senāts.

Kāpēc uzvārdi mūsdienās tiek pielāgoti personu dzimtei? Vai šāds likums nav padomju laika palieka?

Uzvārdu rakstījums atbilstoši dzimtei latviešu valodā nav radies padomju laikos.

Ortogrāfijas komisija 1924. gada 30. janvārī ir pieņēmusi lēmumu par uzvārdu pareizrakstību, kurā noteikts, ka uzvārdi rakstāmi kā vīriešu, tā sieviešu dzimtē. (Sk. Apskats. *Izglītības Ministrijas Mēnešraksts*, Nr. 3, 01.03.1924.)

Lūk, svarīgākie Ortogrāfijas komisijas atzinumi.

1. Uzvārdi, kas vīriešu kārtā beidzas ar *-is*, piemēram, *Gulbis, Alksnis, Freimanis, Cīrulis*, sieviešu dzimtē rakstāmi ar galotni *-e*, piemēram, *Gulbe, Alksne, Freimane, Cīrule*.

2. Uzvārdi, kas vīriešu kārtā beidzas ar *-iņš*, piemēram, *Bērziņš, Māliņš, Kļaviņš*, sieviešu dzimtē rakstāmi ar galotni *-iņa*, piemēram, *Bērziņa, Māliņa, Kļaviņa*.
3. Uzvārdi, kas vīriešu dzimtē beidzas ar *-(t)ājs* vai *-ējs*, piemēram, *Arājs, Slaucītājs*, sieviešu dzimtē rakstāmi ar *-āja, -ēja*, piemēram, *Arāja, Slaucītāja*.
4. Uzvārdi, kas vīriešu dzimtē beidzas ar *-ais*, piemēram, *Stiprais, Salnais*, sieviešu dzimtē rakstāmi ar galotni *-ā*, piemēram, *Stiprā, Salnā*.
5. Uzvārdi, kas vīriešu dzimtē beidzas ar *-nieks*, piemēram, *Pilsētnieks*, sieviešu dzimtē rakstāmi ar *-niece*, piemēram, *Pilsētniece*.
6. No slāvu valodām cēlušies uzvārdi, kas vīriešu dzimtē beidzas ar *-skis* vai *-ckis*, piemēram, *Sokolovskis, Ruckis*, sieviešu dzimtē rakstāmi ar *-ska* vai *-cka*, piemēram, *Sokolovska, Rucka*.
7. Par pārējiem uzvārdiem pieņem šādu vienbalsīgu lēmumu: pārējie vīriešu kārtas uzvārdi sieviešu kārtā rakstāmi ar galotni *-a* vai *-e*.
8. Sieviešu dzimtes vārdi kā uzvārdi paturami negrozīti arī vīriešiem, jo mums ir tādi vīriešu dzimtes [mūsdienās – kopdzimtes] vārdi, bet var tos rakstīt arī ar vīriešu kārtas galotni, piemēram, *Jānis Eglīte* un *Jānis Eglītis*.

Ierēdniecība tolaik nav bijusi mierā ar Ortogrāfijas komisijas lēmumu, un diskusijas turpinājušās. 1927. gadā tiek izdots „Likums par vārdu un uzvārdu rakstību dokumentos”, kurā Ortogrāfijas komisijas lēmums ņemts vērā tikai daļēji, 5. punktā norādot, ka sievietes uzvārdu sieviešu dzimtē pēc vēlēšanās iespējams ierakstīt iekavās.

1. Visos valsts valodā sastādāmos dokumentos personas vārds un uzvārds rakstāms latviešu pareizrakstībā.
2. Vīrieša vārds un uzvārds rakstāms ar latviešu valodas galotni. Latgaliešu vārdi un uzvārdi rakstāmi viņu izloksnē.
3. No svešas valodas ņemts vārds un uzvārds rakstāms, kā izrunā latviešu valodā, pieliekot lokāmam vārdam un uzvārdam attiecīgu galotni.
4. Uz vēlēšanos ikkatras personas vārds un uzvārds iekavās rakstāms viņa parastā rakstībā.
5. Sievietes uzvārds rakstāms tāpat kā attiecīgas dzimtas vīrieša uzvārds ar nominatīva galotni. Uz vēlēšanos sievietes uzvārds iekavās rakstāms ar sieviešu kārtas vārda galotni.

6. Ikkatrai personai ir tiesība parakstīties arī dokumentos viņai parastā veidā.
7. Instrukciju šī likuma izvešanai dzīvē un atsevišķu uzvārdu rakstības nokārtošanai izdod iekšlietu ministrs.

Tas, ka valodnieki uzstājuši uz sieviešu dzimtes galotņu lietošanu, manāms arī publikācijās pēc šī likuma, piemēram, profesora Ernesta Bleses rakstā „Daži atgādinājumi par uzvārdu rakstību”. (*Pašvaldības Darbs*, Nr. 5, 01.05.1933.)

Uzvārdu jautājums vairs oficiālos lēmumos netika aktualizēts līdz 1941. gadam, kad Latvijas PSR Augstākās padomes prezidija izveidotā Vietu vārdu, uzvārdu un priekšvārdu pareizrakstības komisija publicēja atzinumus par vietu vārdu, uzvārdu un priekšvārdu rakstību, kuros minēts, ka visi latviešu priekšvārdi un uzvārdi rakstāmi ar latviešu galotnēm, tāpat tajos teikts: „Noteikumi nokārto arī sieviešu uzvārdu rakstību, nosakot, ka sievietēm ir tiesības prasīt, lai viņu uzvārdus dokumentos raksta ar sieviešu dzimtes galotnēm, piem., *Anna Kalēja, Berta Rūmniece*. Sievietēm, kas to nevēlas, atstājama vīriešu dzimtes forma: *Anna Kalējs*.” (*Padomju Latvija*, Nr. 112, 11.05.1941.)

Pēc neatkarības atjaunošanas vārdu un uzvārdu rakstību latviešu valodā regulē Ministru kabineta noteikumi: vispirms 1996. gada 14. maija „Noteikumi par vārdu un uzvārdu identifikāciju dokumentos”, tad 2000. gada 22. augusta „Noteikumi par vārdu un uzvārdu rakstību un identifikāciju”, un šobrīd spēkā ir 2004. gada 2. marta „Noteikumi par personvārdu rakstību un lietošanu latviešu valodā, kā arī identifikāciju”. Šajos noteikumos norādīts, ka personvārdus iekļauj latviešu valodas gramatiskajā sistēmā, tiem ir vīriešu un sieviešu dzimtes galotnes, kā to valodnieki ir ieteikuši jau pagājušā gadsimta 20. gados.

Uzvārdu došanas tradīcija latviešu valodā nav tik sena (Kurzemē un Vidzemē uzvārdus lielākā daļa iedzīvotāju ieguva tikai 19. gadsimtā), tā veidojusies citu valodu ietekmē, un nereti visai dzimtai dots viens uzvārds bez galotnes vai ar vīriešu dzimtes galotni. Tomēr latviešu valodā lietvārdiem ir divas dzimtes, kuras rāda vīriešu un sieviešu dzimtes galotnes, bet svešvārdos iespējamās nelokāmās galotnes.

Vārdi un uzvārdi ir valodas elementi, kas tiek iekļauti valodas sistēmā, un sieviešu uzvārdu lietojums ar vīriešu dzimtes galotnēm ir pret latviešu valodas garu.

Kā pareizi norādīt: *dalībnieks/-ce* vai *dalībnieks/-niece*?

Ieteicams rakstīt šādi: ***dalībnieks/-ce*** vai ***dalībnieks (-ce)***.

Proti, aiz slīpsvītras vai iekavās nav nepieciešams rakstīt visu izskaņu (*dalībnieks/-niece*), ja atšķiras tikai tās pēdējā daļa. Līdzīgi arī tādos vārdos kā *antropologs/-ģe, pedagogs/-ģe*. Šāds rakstījums sniegts arī, piemēram, „Latviešu valodas pareizrakstības un pareizrunas vārdnīcā” (Rīga : Avots, 2007).

Vai zodiaka zīmju nosaukumi rakstāmi ar lielo vai mazo sākumburtu, piemēram, *auns/Auns, zivs/Zivs*?

Tāpat kā astronomisko zīmju nosaukumi, arī zodiaka zīmju nosaukumi ir rakstāmi ar lielo sākumburtu. Tas attiecināms arī uz ķīniešu zodiaka zīmju un gadu nosaukumiem, piemēram, *Jānis ir Vērsis; Anna ir dzimusi Mērkaķa gadā; Laura ir Dvīņi; Mārtiņš ir dzimis Gaiļa gadā*.

Interpunkcija

Vai tādā vārdu savienojumā kā *gods kam gods* ir liekams komats?

Ja atkārtotus lietvārdus saista vietniekvārda *kas* formas, izsakot nozīmes pastiprinājumu, kā arī līdzību vai identitāti, pieturzīmi starp šiem lietvārdiem nelieto. (Blinkena, Aina. *Latviešu interpunkcija*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2009, 252. lpp.) Tātad iespraudumā ***gods kam gods*** komats nav liekams:

Gods kam gods, skolotājs nekavējās atzīt savu kļūdu.

Pārdevēja, ***gods kam gods***, samainīja bojāto ierīci pret citu.

Vai teikumā *Man nav ko darīt* ir liekams komats pirms *ko*?

Šādi teikumi ir robežgadījumi: sintaktiski ir iespējama divējāda interpretācija, un no tās atkarīgs arī komata lietojums.

1. Man nav ko darīt.

Ilze Lokmane „Latviešu valodas gramatikā” raksta: „Pie verbiem *būt, nebūt* eksistenciālā nozīmē vai eksistences nolieguma nozīmē teikuma priekšmets var būt frazeoloģizēts vārdu savienojums, ko veido vietniekvārds *kas* kādā locījumā vai adverbī *kur, kad* kopā ar infinitīvu:

Ir ko darīt. Būs ko pastāstīt. Nav kurp iet. Nav ar ko parunāt. Nav kad strādāt.

Tādi paši teikumi veidojas ar vārdiem *pietikt, trūkt* izteicēja funkcijā:

Man pietiek ko darīt. Mums pietiek ko runāt. Visam pagastam tur pietika ko smieties. Mums netrūkst ko ēst un dzert. Netrūkst kurp iet. Netrūkst kam stāstīt jaunumus.

Šādus teikuma priekšmetus var aizstāt ar deverbāliem substantīviem [lietvārdiem, kas atvasināti no darbības vārda, piemēram, *runāt* > *runājama*, *ēst* > *ēdama*] vai substantīviem, kas derivatīvi saistīti ar verbu [atvasinātie lietvārdi, kuri ir saistīti arī ar atbilstošo darbības vārdu, piemēram, *ēdiens* saistīts ar *ēst*].

Man pietiek ko darīt – Man pietiek darāmā, darba.

Mums pietiek ko runāt – Mums pietiek valodu, runājamā.

Mums netrūkst ko ēst – Mums netrūkst ēdiena, ēdamā.

Minētie teikumi veido vienkārša teikuma perifēriju un atrodas uz robežas ar saliktiem teikumiem.” (Lokmane, Ilze. Vienkārša teikuma formālā (strukturālā) organizācija. *Latviešu valodas gramatika*. Atb. red. D. Nītiņa, J. Grigorjevs. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2015, 717. lpp.)

Šādā interpretācijā teikums *Man nav ko darīt* ir vienkāršs paplašināts teikums ar teikuma priekšmetu *ko darīt* un izteicēju *nav*. Izteikuma nozīme ir *nav darāmā* vai tml.

2. Man nav, ko darīt.

Aina Blinkena „Latviešu interpunkcijā” norādījusi: „Ja nenoteiksmes savienojums ar vietniekvārda *kas* formām vai apstākļa vārdiem *kur, kurp, kāpēc, kādēļ* raksturo lietvārdu, kas teikuma priekšmeta funkcijā kondominē ar darbības vārda *būt, nebūt* finitajām [darbības vārda personas formām, kuras ir izteicējā] formām, tam ir palīgteikuma funkcija un tas atdalāms ar komatiem.

Vecaimātei ir daudz darbu, ko dot. [...] katram pašam bija savs tīrums, ko apstrādāt. Nebija vietas, kur apgriezties. Tā ir visa bagātība, uz ko balstīties.

[..] par palīgteikumiem uzlūkojami un ar komatu atdalāmi nenoteiksmes savienojumi ar vietniekvārda *kas* formām vai apstākļa vārdiem *kur, kurp, kāpēc, kādēļ*, kas attiecas uz darbības vārda *būt/nebūt* finitajām formām. *Man ir, kur iet, un ir, ko darīt. Vai jums ir, kur nomazgāties?*" (Blinkena, Aina. *Latviešu interpunkcija*. Rīga : Zvaigzne ABC, 2009, 199., 203. lpp.)

Šādā interpretācijā teikums *Man nav, ko darīt* ir salikts pakārtots teikums. Ja aplūko katru teikuma daļu atsevišķi, var uzskatīt, ka virsteikumā ir galvenais loceklis *nav* un palīgteikumā ir galvenais loceklis *darīt*, jo nevienā no daļām *nav* teikuma priekšmeta. Savukārt, aplūkojot teikumu kopumā, uzskata, ka virsteikumā ir izteicējs *nav* un teikuma priekšmeta pozīcijā ir teikuma priekšmeta palīgteikums *ko darīt*. (Sk. Beitiņa, Maigone. *Mūsdienu latviešu literārās valodas sintakse*. Liepāja : LiePA, 2009, 184. lpp.)

Abām interpretācijām ir iespējams rast gramatisku pamatojumu. Tātad teikumu iespējams rakstīt abējādi. ***Man nav ko darīt. Man nav, ko darīt.***

Gramatika

Vai grāmatu *ilustrēja* Kārlis Gleznatājs vai grāmatu *ir ilustrējis* Kārlis Gleznatājs?

Visām saliktajām laika formām ir kopīga pazīme – rezultativitāte. Tā ietver pabeigtas darbības vērtējumu pagātnē (*Juris bija redzējis*), tagadnē (*Juris ir redzējis*) vai nākotnē (*Juris būs redzējis*). Vienkāršajām laika formām – arī tām, kuras izsaka pabeigtu darbību, – nepiemīt rezultativitātes nozīme. Grāmatu titullapās, sniedzot informāciju par sakārtotājiem, tulkotājiem, māksliniekiem utt., iederīgāka ir saliktās tagadnes forma:

stāstu tulkojis Ziedonis Rudens;

izdevumu maketējusi Žubīte Dzene.

(Sk. Kalnača, Andra. Saliktās tagadnes lietojums mūsdienu latviešu valodā. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 3. Atb. red. G. Smiltnece. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2008, 61.–68. lpp.; Kalnača, Andra. Darbības vārds (verbs). *Latviešu valodas gramatika*. Atb. red. D. Nītiņa, J. Grigorjevs. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2015, 478.–481. lpp.)

Tātad ***grāmatu ir ilustrējis Kārlis Gleznatājs.***

Vai latviešu valodā vēlams teikt: *lasītākais* žurnāls, *pirktākā* grāmata?

Lokāmajiem divdabjiem (***vilinošs*** piedāvājums, ***steidzams*** izsaukums, ***sakopts*** pagalms) piemīt gan darbības vārda, gan īpašības vārda daba. No lokāmo divdabju nozīmes izriet salīdzināmo pakāpju iespējamība: pazīme priekšmetam vai būtnei parasti var piemist lielākā vai mazākā mērā, tāpēc divdabim bez pamata pakāpes var būt arī pārākās un vispārākās formas, piemēram, *šis ir vēl vilinošāks piedāvājums*; ***vissteidzamākais*** izsaukums ir uz Cēsīm; *Lauras pagalms ir sakoptāks nekā Jāņa pagalms*.

Jāņem vērā, ka salīdzināmo pakāpju formu veidošana divdabjiem ir ierobežota, ne visiem divdabjiem salīdzināmās pakāpes ir iespējamās un vēlamas. Svarīgs priekšnoteikums salīdzināmo pakāpju veidošanai ir divdabja nozīme:

- **divdabim iespējams veidot salīdzināmās pakāpes**, ja divdabis ir zaudējis būtisku darbības vārda pazīmi – procesuālo nozīmi – un izsaka darbību vai stāvokli kā raksturīgu, pastāvīgu kāda objekta pazīmi: *iecenīts kārums, iecenītāks kārums, kārdinošs saldējums, kārdinošāks saldējums*;
- **divdabim salīdzināmās pakāpes neveido**, ja divdabis ir saglabājis attiecīgajam darbības vārdam raksturīgo semantiku, kurā dominē procesuālā nozīme, proti, darbības vai stāvokļa nozīme: *reibinošs* – ‘tāds, kas reibina’ (*reibinošs dzēriens*), *iedomāts* – ‘tāds, kas pastāv iedomās’ (*iedomāts skaitlis*).

Pēdējās desmitgadēs salīdzināmās pakāpes tiek veidotas gandrīz no visiem lokāmajiem divdabjiem, sevišķi tas redzams ciešamās kārtas pagātnes divdabju (*ēsts, lasīts, nopļauts, pirīts, rakstīts, skatīts*) lietojumā: ***apmeklētākā*** izstāde muzejā, ***ēstākais*** auglis ir banāns, ***lasītākais*** kulinārijas žurnāls Latvijā, *viena no pārdotākajām* spēlēm pasaulē, ***skatītākais*** tiesību akts portālā, ***spēlētāko*** dziesmu tops u. tml.

Lokāmie ciešamās kārtas pagātnes divdabji nenoliedzami nozīmes ziņā ir tuvi īpašības vārdam, tomēr daudziem šīs grupas divdabjiem vēl piemīt izteiktas darbības vārda pazīmes un darbības vārda nozīme, piemēram, *apmeklēts* – ‘tāds, ko apmeklē’, *lasīts* – ‘tāds, ko lasa’ utt. Tāpēc no šiem divdabjiem veidotās salīdzināmo pakāpju formas neatbilst divdabju izteiktajai semantikai.

Semantiski neveiksmīgo formu biežums skaidrojams ar to, ka šādi ir iespējams izteikties īsāk, turklāt lokāmo divdabju locīšana līdzinās īpašības

vārdu locīšanai, tāpēc valodas lietotājiem varētu šķist, ka salīdzināmo pakāpju veidošana attiecas uz divdabjiem tāpat kā uz īpašības vārdiem.

Minēto divdabja formu vietā atkarībā no konteksta var lietot analītiskus savienojumus ar apstākļa vārdiem *vairāk, biežāk*, izvēlēties līdzīgas nozīmes īpašības vārdus vai veidot citādas teikuma konstrukcijas:

visbiežāk apmeklētā izstāde muzejā, **visizplatītākais** auglis ir banāns, **vispazīstamākais** kulinārijas žurnāls Latvijā, viena no **slavenākajām** spēlēm pasaulē, **visbiežāk skatītais** tiesību akts portālā, **populārāko** dziesmu tops.

(Smiltneice, Gunta. Divdabju gradācija. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Nr. 2. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2006, 88.–92. lpp.)

Reizēm latviešu valodā lieto formu *mēdzu*, piemēram, *es mēdzu ceļot*. Kāda ir nenoteiksme un citas formas šim darbības vārdam?

Darbības vārds *mēgt* ir 1. konjugācijas darbības vārds, kura locījumu formās atšķiras šaurā [ē] un platā [ē] izruna. Darbības vārds *mēgt* lokāms līdzīgi kā darbības vārds *slēgt*. (*Latviešu valodas darbības vārdu tabulas*. Red. I. Auziņa, G. Nešpore. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2014, 176. lpp. Pieejams: https://maciunmacies.valoda.lv/images/Macies/DarbibasVarduTabulas_2014.pdf)

mēgt Īstenības izteiksme			
	Vienkāršā pagātne	Vienkāršā tagadne	Vienkāršā nākotne
Es	mēdzu	mēdzu	mēgšu
Tu	mēdzi	mēdz	mēgsi
Viņš, viņa	mēdza	mēdz	mēgs
Mēs	mēdzām	mēdzam	mēgsim
Jūs	mēdzāt	mēdzat	mēgsiet/mēgsit
Viņi, viņas	mēdza	mēdz	mēgs

Tātad varam teikt: *tagad es pusdienās mēdzu ēst daudz biešu, bet kādreiz es mēdzu ēst daudz burkānu; ja man būtu vairāk laika, es noteikti mēgtu pavadīt vakarus ar draugiem.*

Kā loka uzvārdu *Platacs*?

Uzvārds *Platacs* ir saliktenis, kas sastāv no daļām *plats* + *acs*. Tā kā vārds *acs* ir 6. deklinācijas lietvārds, uzvārds lokāms pēc 6. deklinācijas parauga, atšķirības vīriešu un sieviešu dzimtē ir tikai datīvā:

Nominatīvs. Kas?	Anna Platacs, Dainis Platacs
Ģenitīvs. Kā?	Annas Platacs, Daiņa Platacs
Datīvs. Kam?	Annai Platacij, Dainim Platacim
Akuzatīvs. Ko?	Annu Plataci, Daini Plataci
Instrumentālis. Ar ko?	ar Annu Plataci, ar Daini Plataci
Lokatīvs. Kur?	Annā Platacī, Dainī Platacī
Vokatīvs. –	Anna Platacs! Daini Platacs!

Valodas praksē, iespējams, uzvārds biežāk locīts pēc 1. deklinācijas parauga (kā *plecs*, *špics*), jo nav pievērsta uzmanība saliktena otrās daļas *-acs* semantikai. Gramatiski gan tādi uzvārdi kā *Baltauss*, *Dzelzs*, *Grants*, *Klints* lokāmi pēc 6. deklinācijas parauga.

Reklāmā saka: *Esmu jums sarunājis miljonu koncertu! Vai tā ir pareizi?*

Vārds *miljons* ir lokāmais skaitļa vārds. Lokāmajiem skaitļa vārdiem ir trīs deklinējamo vārdu (lokāmo nomenu, t. i., lietvārdu, īpašības vārdu, skaitļa vārdu) gramatiskās kategorijas: dzimte, skaitlis un locījums, piemēram, **viens kurmis**, **četrus** žubītes.

Pamata skaitļa vārdiem šo kategoriju izpausme nav pilnīga, piemēram, vārdiem *desmits*, *miljons*, *miljards* piemīt tikai vīriešu dzimte, taču tiem ir vienskaitļa un daudzskaitļa formas, un vārdi lokāmi kā pirmās deklinācijas lietvārdi (pirmās deklinācijas lietvārdiem nominatīvā ir galotne *-s/-š*, piemēram, *veikals*, *ceļš*):

Nominatīvs. Kas?	<i>veikal-s, miljon-s</i>
Ģenitīvs. Kā?	<i>veikal-a, miljon-a</i>
Datīvs. Dam?	<i>veikal-am, miljon-am</i>
Akuzatīvs. Ko?	<i>veikal-u, miljon-u</i>
Instrumentālis. Ar ko?	<i>ar veikal-u, ar miljon-u</i>
Lokatīvs. Kur?	<i>veikal-ā, miljon-ā</i>
Vokatīvs. –	<i>veikal!, *</i>

* Pamata skaitļa vārdus parasti nelieto vokatīvā. (Smiltneiece, Gunta. Skaitļa vārds (numerālis). *Latviešu valodas gramatika*. Atb. red. D. Nītiņa, J. Grigorjevs. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2013, 419.–421. lpp.)

Savukārt lietvārds, ko lieto aiz skaitļa vārda *miljons*, lietojams daudzskaitļa ģenitīvā, piemēram:

piezvanīt miljonam (dat. Kam?) *iedzīvotāju* (dsk. ģen. Kā?),
viņš ir nopelnījis vienu miljonu (akuz. Ko?) *dolāru* (dsk. ģen. Kā?).

(Sk. Smiltneiece, Gunta. Skaitļa vārds (numerālis). *Latviešu valodas gramatika*. Atb. red. D. Nītiņa, J. Grigorjevs. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2013, 425. lpp.)

Vārds *sarunāt* ir darbības vārds, kas pievieno papildinātāju akuzatīvā (*sarunāt + ko?*), piemēram, *sarunāt tikšanos* (akuz. Ko?) *ar draugu*, *sarunāt interviju* (akuz. Ko?) *ministrijā*.

Tātad minētajā teikumā ***Esmu jums sarunājis [vienu] miljonu koncertu!*** aiz *sarunāt* lietojams vārds *miljons* akuzatīva locījumā *miljonu*, kurš piesaistījis lietvārdu daudzskaitļa ģenitīvā *koncertu*.

Pareizrūna

Kā izrunā vārdu *deserts*?

Vārds *deserts* izrunājams [desɛrc] – abās zilbēs ir šaurais patskanis *e*, un otrajā zilbē ir krītošā intonācija.

Kā, skaitot alfabētu, izrunājams *r* burts: ar šauro patskani *e* [er] vai ar plato patskani *e* [ēr]?

Burtu nosaukumi līdzskaņiem vienmēr atšķiras no fonēmu nosaukumiem. Latviešu valodā burta *r* nosaukums tiek veidots no fonēmas nosaukuma, līdzskaņa priekšā pievienojot [e] vai [ē], proti, ir iespējams to izrunāt gan [er], gan [ēr]. (Laua, Alīse. *Latviešu literārās valodas fonētika*. Rīga : Zvaigzne ABC, 1997, 139.–140. lpp.)

Terminoloģija

Vai produkti ir *bioloģiski* vai *organiski*?

„Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā” vārda *organisks* otrā nozīme ir ‘saistīts ar dzīvo dabu, pie dzīvnieku vai augu valsts piederīgs’. Tātad latviešu valodā ar vārdu *organisks* apzīmē kaut ko, kas ir cēlies no augu vai dzīvnieku valsts, piemēram, *organiskā pasaule*, ar to domājot visu dzīvo organismu kopumu. (*Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Pieejams: <https://mlvv.tezaurs.lv/organisks:1>)

Visticamāk, latviešu valodā vārds *organisks* un angļu vārds *organic* ir tā sauktie tulkotāju viltusdraugi – ārēji, formas ziņā līdzīgi kopīgas cilmes vārdi ar līdzīgu izrunu un rakstību, bet ar atšķirīgu nozīmi. Angļu valodas vārds *organic* angļu valodā apzīmē ‘ražotu vai audzētu produkciju, kurā netiek izmantotas mākslīgās ķīmikālijas’. (*Cambridge Dictionary*. Pieejams: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/organic>)

Latviešu valodā viena no vārda *bioloģisks* nozīmēm ir tuva vārda *dabisks* (arī *dabīgs*) nozīmei: 1. ‘tāds, kas radies dabā vai eksistē dabā (pretstatā cilvēka radītajam)’; 2. ‘dabas likumiem atbilstošs. Dabas likumu nosacīts’. Piemēram, *dabiskās krāsvielas* ir tādas krāsvielas, ko iegūst no augu vai dzīvnieku valsts izejvielām. (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Pieejams: <https://lvv.tezaurs.lv/dabisks>)

Lauksaimniecības un atbilstoši arī pārtikas terminoloģijā vārda *bioloģisks* nozīme ir specializējusies un vārds *bioloģisks* tiek lietots, lai norādītu, ka lauksaimniecības produkts ir audzēts, saimniekojot ar dabiskām metodēm, nelietojot ķīmiski sintezētas vielas, piemēram, pesticīdus, minerālmēslus. Vārds *organisks* šādā nozīmē latviešu valodā nebūtu lietojams.

Produkti, kas audzēti ar bioloģiskās lauksaimniecības metodēm vai ražoti no tiem, ir **bioloģiskie produkti**.

Angļu valodā saka: *webinar*. Vai latviešu valodā tas ir *vebinārs*?

Sarunvalodas vārda *vebinārs* vietā latviešu valodā labāk lietot terminu **tīmekļseminārs**.

Angļu valodas terminam *webinar* atbilstošo terminu *tīmekļseminārs* 2007. gadā ieteikusi Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas Informācijas tehnoloģijas, telekomunikācijas un elektronikas terminoloģijas apakškomisija.

Angļu valodas vārddai *web-* vai vārdam *web* latviešu valodā parasti atbilst termini ar vārddai *tīmekļ-* vai vārdu *tīmekļa*:

web address – *tīmekļa adrese*;

webcam – *tīmekļkamera*;

website – *tīmekļvietne*.

Kā pareizi: *pulmonāls* vai *pulmonārs*?

Īpašības vārdi ar izskaņām *-āls*, *-ārs* latviešu valodā ir aizguvumi. Aizgūtie adjektīvi ar izskaņu *-āls/-a* latviešu valodā ir izplatīti. Tie latviešu valodā visbiežāk ienākuši no vācu valodas vai ar krievu valodas kā starpniekvalodas palīdzību laikā, kad šīs valodas bija dominējošās kontaktvalodas, un ar šādu izskaņu valodā ir nostiprinājušies. Īpašības vārdi, kas beidzas ar izskaņu *-āls/-a*, izsaka kādu pazīmi, atbilstību kādam priekšmetam, attieksmi pret to vai ar to saistītu pazīmi, piemēram, *bronhiāls*, *dokumentāls*, *industriāls*, *sufiksāls*, *verbāls*, *spektrāls*.

Arī īpašības vārdiem ar izskaņu *-ārs* ir līdzīga nozīme. Ja vārds tiek aizgūts no jauna, latviešu valodā var lietot arī īpašības vārdu ar šādu izskaņu. Konkrētajā gadījumā latviešu valodā jau tiek lietots un ir nostiprinājies vārds ar izskaņu *-āls* (*pulmonālā hipertensija*, vācu val. *pulmonale Hypertonie*, *Kardiale und pulmonale Kachexie*).

Šāds lietojums norādīts arī „Latviešu literārās valodas vārdnīcā”: **pulmonāls** – ‘saistīts ar plaušām, tām raksturīgs’ piemēram, *pulmonālās artērijas vārstuļi*. (*Latviešu literārās valodas vārdnīca*. Pieejams: <https://lvv.tezaurs.lv/pulmonāls>)

Leksika

Vai koncerts *izpaliks* vai *nenotiks*?

Stilistiski labāk sacīt: **koncerts nenotiks**.

Darbības vārds *izpalikt* ir kalkēts atvasinājums ar diviem piedēkļiem līdzīgi kā, piemēram, *piepacelt* (labāk *pacelt*), *pretnostatīt* (labāk *pretstatīt*). Lai gan latviešu valodas vārdnīcās („Latviešu literārās valodas vārdnīcā”, „Mūsdienu latviešu valodas vārdnīcā”) šim vārdam nav nevēlamas nokrāsas, no valodas kultūras viedokļa atkarībā no konteksta vārda *izpalikt* vietā labāk izvēlēties kādu citu:

nevis *tikšanās izpalika*, bet labāk *tikšanās gāja secen*;

nevis *sacensības izpalika*, bet labāk *sacensības nenotika*;

nevis *lietus izpalika*, bet labāk *lietus nebija*.

(Freimane, Inta. *Valodas kultūra teorētiskā skatījumā*. Rīga : Zvaigzne, 1993, 157. lpp.; Karulis, Konstantīns. *Vēlamie un nevēlamie vārdu savienojumi. Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 14. laidieni. Sast. T. Porīte. Rīga : Liesma, 1978, 198. lpp.)

Vai uzturs ir *vegāns* vai *vegānisks*?

Vārds *vegāns* ir lietvārds. *Vegāns* ir ‘cilvēks, kas uzturā nelieto dzīvnieku izcelsmes produktus (gaļu, olas un piena produktus); vegānisma piekritējs’. (*Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Pieejams: <https://mlvv.tezaurs.lv/veg%C4%81ns>) Savukārt vārds *vegānisks* ir īpašības vārds: *vegānisks* ir ‘tāds, kas nesatur dzīvnieku izcelsmes produktus (gaļu, olas un piena produktus)’. (*Mūsdienu latviešu valodas vārdnīca*. Pieejams: <https://mlvv.tezaurs.lv/veg%C4%81nisks>) Tātad ir **vegānisks uzturs**, **vegānisks ēdiens**.

Kā pareizi: *taurenis* vai *tauriņš*?

Gan *tauriņš*, gan *taurenis* ir latviešu literārās valodas vārdi, vienīgi *tauriņš* ir literārajā valodā nostiprinājies senāk. Tātad pareizi ir gan **taurenis**, gan **tauriņš**.

Kā pareizi: analīzes ir *bez maksas* vai analīzes ir *par brīvu*?

Vārdu savienojumi *bez maksas* un *par brīvu* ir sinonīmiski, tos abus iespējams lietot literārajā valodā. Tātad pareizi ir abējādi: **analīzes ir bez maksas** un **analīzes ir par brīvu**.

Personvārdu atveide

Vai franču komponists, kas latviešu valodā pazīstams kā *Hektors Berliozs*, precīzāk nebūtu saucams par *Ektoru Berliozu*?

Komponista priekšvārds franču valodā ir *Hector*, kas saskaņā ar franču īpašvārdu atveides noteikumiem būtu atveidojams Ektors, jo franču valodā *h* neizrunā (sal. *Héloïse* – Eloīza, *Honoré* – Onorē). Tomēr jāņem vērā, ka šī komponista personvārdu rakstībā latviešu valodā ir nostiprinājusies tradīcija, kuru pēkšņi nevajadzētu mainīt. Tāpēc mēs iesakām rakstīt ***Hektors Berliozs***.

Sagatavojušas LVA lingvistes
Santa Logina, Kristīne Pēča, Iveta Pūtele, Evelīna Zilgalve

KOMISIJAS UN LĒMUMI

Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisijas lēmumi un ieteikumi

2021. gada 20. oktobrī (sēdes protokola Nr. 8)

Izskatot konkrētus jautājumus, Valsts valodas centra Latviešu valodas ekspertu komisija (LVEK):

- 1) konstatēja, ka lēmums jautājumā par augu šķirņu nosaukumu pareizrakstību latviešu valodā pieņemts jau 2020. gada 14. oktobra sēdē (protokola Nr. 8 2. §) un nav pamata to mainīt, proti:
„Komisija lemj, ka šķirnes nosaukumu latviešu valodā pieraksta atbilstoši tam, kā tas reģistrēts šķirņu sarakstos. Savukārt jaunos nosaukumus latviešu valodā raksta vienkāršā, ar lielo burtu rakstot tikai pirmo vārdu, ja vien otrais vārds nav īpašvārds. Šī norma neattiecas uz tiem nosaukumiem latviešu valodā, kas reģistrēti šķirņu sarakstos līdz 2020. gada 14. oktobrim – tos raksta tā, kā tie reģistrēti šķirņu sarakstos.”;
- 2) secināja, ka neskaidrību gadījumos par tautību nosaukumu veidošanu un lietošanu latviešu valodā ieteicams vadīties pēc Valsts valodas centra 2006. gada 10. jūlija informācijas „Par pasaules valodu un valodu grupu nosaukumiem latviešu valodā” (Latvijas Vēstnesis, Nr. 113, 19.07.2006. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/ta/id/140080>) vai Ministru kabineta 2016. gada 31. maija noteikumiem Nr. 329 „Noteikumi par Tautību klasifikatoru” (Latvijas Vēstnesis, Nr. 106, 02.06.2016. Pieejams: <https://likumi.lv/ta/id/282521>), bet nav nepieciešams izstrādāt īpašas vadlīnijas tautību nosaukumu veidošanai un lietošanai latviešu valodā;
- 3) vienojās, ka nav nepieciešams mainīt latviešu valodas gramatikas normas, jo konstrukcijā ar darbības vārda *nebūt* vienkāršās tagadnes trešās personas formu *nav* joprojām lietojams lietvārds ģenitīva formā, piemēram, *nav piena, nav kauna*;
- 4) kā angļu termina *lockdown* atbilstmi ieteica lietot frāzi *stingra izolācija mājoklī* vai *daļēja izolācija mājoklī* atkarībā no situācijas;

- 5) ieteica starptautiskajā akadēmiskajā vidē lietotos terminus atveidot šādi:
tenure – **tenūra**;
tenure track (lietv.) – **pirmstenūras gaita**;
tenure-track (ip. v.) – **tenūrgaitas** (piemēram, *tenure-track position* – **tenūrgaitas amats**);
non-tenure-track (ip. v.) – **beztenūras** (piemēram, *non-tenure-track position* – **beztenūras amats**);
tenured [academic] *position* – **tenūramats, tenūrstatuss**.

2021. gada 10. novembrī (sēdes protokola Nr. 9)

Latviešu valodas ekspertu komisija, atkārtoti izskatot jautājumu par auga *Salvia hispanica* nosaukumu latviešu valodā, nolēma ieteikt to lietot formā **Spānijas salvija** vai **čija**.

Jautājumā par alus veida – apakšējās raudzēšanas alus (vācu val. *Lagerbier*) – nosaukuma atveidi latviešu valodā komisija nolēma ieteikt to atveidot formā **lāgers**.

Eksperti vienojās par to, ka nav nepieciešams iekļaut latviešu valodas vārdu krājumā kādas personas piedāvāto jaunvārdu *mājrade*, lai apzīmētu aktīvu, radošu nodarbošanos un darba veikšanu no mājām īpašo pārvietošanās ierobežojumu apstākļos.

2021. gada 8. decembrī (sēdes protokola Nr. 10)

Komisija ar balsu vairākumu nolēma ieteikt šādas eksotisku tējas veidu nosaukumu atbilstmes latviešu valodā:

- 1) no ķīniešu valodas: *Oolong* – **Vulunas tēja**; *Pu'er* (*Pu-erh tea*) – **Pueras tēja**, *Sheng Puerh* – **svaiga Pueras tēja**, *Shou Pu-erh* – **nogatavināta Pueras tēja**; *Gaiwan* – **tēja gaivaņā**;
- 2) no japāņu valodas: *Gyokuro* – **gjokuro**; *Sencha* – **senča**; *Matcha* – **matča**;
- 3) no hindi valodas: *Chai tea* – **čai**;
- 4) no vjetnamiešu valodas: *Tue Chua-Lai Chau* – **Tuoču-Lajķou tēja**;
- 5) no angļu valodas: *Gunpowder green tea* – **fermentēta zaļā tēja**.

Izvērtējot ierosinājumu apstiprināt latviešu valodā lietojamu saīsinājumu franču katetra diametra mērvienības apzīmēšanai, eksperti ieteica franču

katetra diametra norādes saīsinājumu (angļu *French size*; saīsinājums *Fr*) latviešu valodā veidot formā **fr** (ar mazo burtu, bez punkta).

Jautājumā par dažu svešvārdu pareizrakstību latviešu valodā komisija norādīja, ka to pareizās formas ir šādas:

- 1) **sekvensēšana**, sk. arī *sekvensēt* (*mlvv.tezaurs.lv*);
- 2) **konsilijs**, sk. *konsīlijs* (*mlvv.tezaurs.lv*);
- 3) **kvadrātkods**, sk. *kvadrātkods* (*mlvv.tezaurs.lv*).

2022. gada 9. februārī (sēdes protokola Nr. 2)

Eksperti atbalstīja indiešu īpašvārdu *Chaitanya* un *Gayatri* atveidi latviešu formā **Čaitanja** un **Gājatrī**.

Izvērtējot priekšlikumu latviešu valodā lietot jaunvārdu *metaverss*, lai apzīmētu virtuālo vidi, kurai cilvēki pieslēdzas, izmantojot savus avatārus, komisija ar balsu vairākumu atbalstīja lietvārda **metaverss** lietošanu latviešu valodā.

2022. gada 9. martā (sēdes protokola Nr. 3)

Atkārtoti izskatot jautājumu par Ukrainas pilsētu nosaukumu atveidi latviešu valodā, komisija ar balsu vairākumu nolēma – papildinot LVEK 2017. gada 11. janvāra sēdes un 2018. gada 14. novembra sēdes lēmumu, atbalstīt šādu Ukrainas pilsētu nosaukumu atveidi latviešu valodā: *Київ – Kijiva* (*Kijeva*); *Харків – Harkiva* (*Harkova*); *Львів – Ļviva* (*Ļvova*); *Чорнобиль – Čornobiļa* (*Černobiļa*).

Tātad turpmāk visos tekstos un dokumentos latviešu valodā lietojamas ukraiņu valodas oriģinālformai vairāk atbilstošās nosaukumu formas *Kijiva*, *Harkiva*, *Ļviva* un *Čornobiļa*, saglabājot iespēju lietot tradicionālās formas *Kijeva*, *Harkova*, *Ļvova* un *Černobiļa* tur, kur tas nepieciešams vēsturiskā konteksta dēļ.

Komisijas lēmums publicēts oficiālajā izdevumā „Latvijas Vēstnesis” (Nr. 67, 5.04.2022. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2022/67.4>) un pieejams Valsts valodas centra tīmekļvietnes sadaļā „Latviešu valodas ekspertu komisija”.

Jautājumā par dažu Ukrainas hidronīmu un ar tiem saistīto ģeogrāfisko terminu atveidi latviešu valodā komisija vienprātīgi nolēma ieteikt šādus ukraiņu valodas oriģinālformai vairāk atbilstošus variantus:

- upes nosaukumi *Донець / Сіверський Донець – Doneca/ Siverskijdoneca* (iepriekš *Doņeca/Siverskijdoņeca*);

- ģeogrāfiskais termins *Донецький вугільний басейн* – **Donecas akmeņogļu baseins** (iepriekš *Doņecas akmeņogļu baseins*);
- ģeogrāfiskais termins *Донецький кряж* – **Donecas skrausts** (iepriekš *Doņecas skrausts*).

Komisijas lēmums publicēts oficiālajā izdevumā „Latvijas Vēstnesis” (Nr. 67, 5.04.2022. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2022/67.5>).

Izskatot jautājumu par Latvijā tradicionālo reliģisko konfesiju un to dievnamu nosaukumu pareizāko formu, eksperti atbalstīja ieteikumu latviešu valodā lietot apzīmētāju lietvārda ģenitīva formā – **katoļu** un **luterāņu** (baznīca) –, nevis īpašības vārda formā (*katoliskā* un *luteriskā* (baznīca)); forma *luteriskā* lietojama tikai saliktajā apzīmētajā *evanģēliski luteriskā* (baznīca).

2022. gada 13. aprīlī (sēdes protokola Nr. 4)

Izvērtējot personas ierosinājumu atteikties no apzīmējuma *krievvalodīgie* izmantošanas publiskajā telpā, komisija atbalstīja dalījumu *rusofoni* un *krieviski runājošie* vai *rusolingvi*.

Eksperti atbalstīja viedokli, ka latviešu valodā saglabājams vārdu *humāns* un *humanitārs* nozīmju šķīrums (saskaņā ar latviešu valodas, nevis citu valodu tradīcijām). Kā situācijai Ukrainas frontēs atbilstošu iespējams lietot arī šādu humānā koridora nosaukuma variantu – **evakuācijas koridors**.

2022. gada 11. maijā (sēdes protokola Nr. 5)

Komisija vienprātīgi atbalstīja termina *paraolimpiskais sports* aizstāšanu ar terminu **parasports** un termina *paraolimpiskais sportists* aizstāšanu ar terminu **parasportists**.

LVEK vienprātīgi nolēma, ka Ukrainas nacionālās valūtas nosaukums (*українська гривня*) latviešu valodā atveidojams formā **hrivna**.

Eksperti ar balsu vairākumu nolēma atbalstīt gruzīnu nacionālā ēdiena nosaukuma atveidi latviešu valodā formā **kupāti**.

2022. gada 8. jūnijā (sēdes protokola Nr. 6)

Eksperti vienprātīgi secināja, ka latviešu valodā joprojām lietojami apzīmējumi *lietišķais stils* un *administratīvais apakšstils*. Ja nepieciešams apzīmēt ļoti formālu valodas lietojumu, var izmantot nosaukumu *birokrātiska valoda*.

Jautājumā par lielo sākumburtu lietojumu tematisko pasaules veselības dienu nosaukumos komisija atbalstīja ierosinājumu publicēt īsu skaidrojumu par svarīgākajiem dienu nosaukumu, kā arī iestāžu, organizāciju un pasākumu nosaukumu rakstības principiem latviešu valodā. Skaidrojums pieejams Valsts valodas centra tīmekļvietnē, sk. <https://vvc.gov.lv/image/catalog/dokumenti/pasauldienas.pdf>.

Komisija atbalstīja amata nosaukuma *ombuds* sieviešu dzimtes formu **ombude**.

2022. gada 12. oktobrī (sēdes protokola Nr. 8)

Eksperti ar balsu vairākumu nolēma atbalstīt ierosinājumu turpmāk lietot Austrālijas pilsētas nosaukuma *Adelaide* atveidojumu latviešu valodā formā **Adelaide** (līdzšinējā atveidojuma *Adelaida* vietā).

Komisija noraidīja piedāvājumu lietot apzīmējumu *kopvedis/kopvede* dažādu amata nosaukumu veidošanā (piemēram, *starptautisko attiecību kopvede*, *starptautisko sakaru kopvede*); tā vietā ieteicams lietot nosaukumu *projektu vadītājs*.

Latviešu valodas ekspertu komisijas Vietvārdu apakškomisijas lēmums

2022. gada 27. jūnijā (sēdes protokola Nr. 7)

Izskatot jautājumu par ģeogrāfisko nosaukumu formas precizēšanu latviešu valodā, apakškomisija ar balsu vairākumu nolēma atzīt par pareizākām šādu ģeogrāfisko objektu nosaukumu īsākās formas:

Baltijas jūras **Rīgas līcis** (salīdzinājumā ar senāko formu *Rīgas jūras līcis*);

Baltijas jūras **Irbes šaurums** (salīdzinājumā ar senāko formu *Irbes jūras šaurums*).

Lēmums publicēts oficiālajā izdevumā „Latvijas Vēstnesis” (Nr. 124, 30.06.2022. Pieejams: <https://www.vestnesis.lv/op/2022/124.8>).

Informāciju sagatavojis LVEK priekšsēdētāja vietnieks
Agris Timuška

Latvijas zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas darbība (2021–2022)

Pandēmijas noteikto ierobežojumu dēļ Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas (LZA TK) klātienes sanāksmes ne 2021. gada rudenī, nedz 2022. gada pavasarī nebija iespējamās, tomēr regulārs kopdarbs tika atsākts no janvāra, un sēdes notika attālināti – Zoom platformā. Lai panāktu lielāku sēžu apmeklētību, nolemts kārtējās ikmēneša LZA TK sēdes noturēt attālināti, bet klātienē sanākt gadījumos, kad jāpieņem īpaši nozīmīgi lēmumi. Kaut gan sākotnēji vairāki komisijas dalībnieki bija skeptiski, tomēr šāds organizatoriskais modelis darbojās apbrīnojami labi, turklāt deva iespēju plašāk piesaistīt ieinteresētās personas (daudzos gadījumos terminu sarakstu iesniedzēju pārstāvjus), kas īslaicīgi pieslēdzās komisijas darbam.

Līdz 2022. gada novembra beigām notika astoņas sēdes, kurās secīgi izskatītas šādas terminu kopas:

- janvāris – ieguldījumu termini, pirts terminu saraksts;
- februāris – ieguldījumu termini, izglītības termini (*akadēmiskā vide, pēcdoktorants*);
- aprīlis – pirts termini, jūras alģu nosaukumu saraksts, termins *tenure* un ar to saistītie termini, Nacionālās enciklopēdijas problemātiskie termini, statistikas terminu saraksta apspriešana;
- maijs – izglītības termini, jautājums par svētku, svinamām, atceres un atzīmējamām dienām;
- jūnijs – klimata un enerģētikas terminu saraksts;
- septembris – klimata un enerģētikas terminu saraksts, termina *bibliomāts* apstiprināšana, gāzu apzīmējumi, termina *ķermeņa pozitīvisms* apstiprināšana;
- oktobris – klimata un enerģētikas terminu saraksts, demogrāfijas termini (saistībā ar bezbērnotību);
- novembris – klimata un enerģētikas terminu saraksts.

Apakškomisiju darbs

Dibināta jauna apakškomisija – Mediju un komunikācijas nozares terminoloģijas apakškomisija (vadītājs – profesors Ainārs Dimants), kurā pārstāvētas visas Latvijas augstskolas, kurās tiek īstenotas komunikācijas studiju programmas.

Kā aktīvākās izceļamas šādas apakškomisijas:

- Informācijas tehnoloģijas, telekomunikācijas un elektronikas terminoloģijas apakškomisija;
- Medicīnas terminoloģijas apakškomisija;
- Mediju un komunikācijas nozares terminoloģijas apakškomisija;
- Siltuma, gāzes un ūdens tehnoloģijas terminoloģijas apakškomisija;
- Informācijas un dokumentācijas terminoloģijas apakškomisija;
- Ekonomikas terminoloģijas apakškomisija.

Citās apakškomisijās darbs pamatā noticis konsultāciju veidā.

LZA TK uzsāka sadarbību ar Latvju pirts un spa asociāciju, izskatot tās izstrādātos terminus tradicionālā latviešu pirts rituāla raksturošanai. Šie termini nepieciešami, lai latviešu pirts tradīcijas varētu iekļaut nemateriālās kultūras mantojuma sarakstā.

Ikgadējā konference

Informācijas un dokumentācijas terminoloģijas apakškomisija 7. oktobrī sadarbībā ar Latvijas Nacionālo bibliotēku rīkoja gadskārtējo terminoloģijas konferenci „Aktualitātes bibliotēku nozares un saskarnozaru terminoloģijā”.

Konsultācijas

Sniegts apmēram 100 rakstisku un mutisku konsultāciju valsts pārvaldes institūcijām un fiziskām un juridiskām personām. Konsultāciju jomā LZA TK aktīvi sadarbojas ar citām latviešu valodas politikas un attīstības iestādēm, proti, Valsts valodas centru un Latviešu valodas aģentūru.

LZA TK pieņemto lēmumu un protokolu publiskošana

Informācija par LZA TK, kā arī TK lēmumi un protokoli tiek ievietoti Nacionālajā terminoloģijas portālā.

Pārskata periodā pieņemti četri lēmumi, kas visi publiskoti oficiālajā izdevumā „Latvijas Vēstnesis” un pieejami portālā www.likumi.lv. Tie, tāpat kā visi agrāk kopš 2001. gada pieņemtie LZA TK lēmumi, atrodami ar izvērstās meklēšanas rīku, pēc tā atvēšanas izvēlnē „Izdevējs” sameklējot rindiņu „LZA Terminoloģijas komisija” un ievadot lēmuma gadu vai atslēgvārdu. Bez papildu meklēšanas kritēriju ievadīšanas atvērsies viss lēmumu saraksts.

Lēmums Nr. 101, 07.02.2022.	Par Mediju un komunikācijas nozares terminoloģijas apakškomisijas izveidi
Lēmums Nr. 102, 31.05.2022.	Par pirts terminu saraksta apstiprināšanu
Lēmums Nr. 103, 07.06.2022.	Par angļu valodas termina <i>venture capital</i> atveidi latviešu valodā
Lēmums Nr. 104, 26.10.2022.	Par termina <i>bibliomāts</i> apstiprināšanu latviešu valodā

Sadarbība ar Latvijas Nacionālās enciklopēdijas redakciju

2022. gadā atsākta sadarbība ar Latvijas Nacionālās enciklopēdijas redakciju, kas bija pārtrūkusi pandēmijas noteikto ierobežojumu dēļ. Klātienes tikšanās laikā apzināti vairāki problemātiski terminoloģijas jautājumi, kas vēlāk arī izskatīti LZA TK sēdēs.

LZA TK vēstures apkopojums

Turpinās darbs pie LZA TK vēstures apcerējuma sagatavošanas, apzinot gan komisijas darba atspoguļojumu Latvijas Zinātņu akadēmijas prezidija sēžu protokolos, gan arī secīgi caurlūkojot LZA TK sēžu protokolus. Pašlaik aptverts laikposms no 1945. gada (ietverot LZA TK priekšteces – Latviešu valodas terminoloģijas un pareizrakstības komisijas darbību) līdz 1990. gadam. Tāpat turpināts apkopot Latvijas Nacionālās bibliotēkas digitālajos resursos (galvenokārt periodikas datubāzē www.periodika.lv) pieejamos materiālus. Par LZA TK darbību līdz 20. gadsimta 50. gadu sākumam sagatavota publikācija „Valodas jautājumu politizācija un Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas pirmie darba gadi ideoloģiska spiediena apstākļos” (autors – M. Baltiņš), kas pieņemta publicēšanai LU Latviešu valodas institūta žurnālā „Linguistica Lettica”.

In memoriam

Pārskata periodā Latvijas terminologu saime cietusi smagus zaudējumus, jo mūžībā aizgājuši divi aktīvi terminrades procesa veicinātāji, ilggadēji LZA TK locekļi Juris Baldunčiks un Aldis Lauzis.

Dr. philol. Juris Baldunčiks (29.11.1950. Jēkabpilī – 27.07.2022. Rīgā) darbu LZA TK uzsāka jau 20. gadsimta 70. gadu beigās, būdams LZA Latviešu valodas un literatūras institūta zinātniskais līdzstrādnieks, un kopš tā laika neiztrūkstoši iesaistījies terminrades procesā. Viņa daudzo darbu klāstā izceļams pētījums par anglismiem latviešu valodā, jurniecības un sporta terminiem un pārskats par vārdnīcu tapšanu Latvijā no 1991. līdz 2010. gadam. Popularitāti guvusi viņa sastādītā svešvārdu vārdnīca (pirmais izdevums 1999. gadā), kas piedzīvojusi vairākus izdevumus. Kopš 1997. gada J. Baldunčiks docēja dažādus ar tulkošanu un terminoloģiju saistītus studiju kursus Ventspils Augstskolā, bet no 2013. līdz 2015. gadam viņš bija LZA TK priekšsēdētājs.

Aldis Lauzis (11.07.1939. Trapenes pagastā – 18.10.2022. Rīgā) ilgus gadus bijis viens no aktīvākajiem populārzinātniskās literatūras veicinātājiem un tulkotājiem, darbodamies šajā jomā žurnālā „Zinātne un Tehnika” (1964–1978) un apgādā „Zinātne” (1978–1993). LZA TK plēnuma loceklis kopš 1975. gada. A. Lauzis bija Galvenās enciklopēdiju redakcijas terminoloģijas speciālredaktors no 1978. līdz 1987. gadam. Viņa intereses terminoloģijā pirmām kārtām bijušas saistītas ar terminu loģisko un valodisko pareizumu un sistēmiskumu.

Requiescat in pacem.

Pārskatu sagatavoja LZA TK priekšsēdētājs *Māris Baltiņš*
un LZA TK zinātniskā sekretāre *Astrīda Vucāne*

JAUNIEŠU DIGITĀLRUNAS VĀRDNĪCA

Ievads

Dinamiskā lietojuma un popularitātes svārstību dēļ slengs ir ļoti grūti definējams. Saskaņā ar „Latviešu valodas slenga vārdnīcu” slengs ir „neformālās situācijās lietojama neliterārā leksika” (Bušs, Ernstsone 2006), taču teorētiskajā literatūrā valda neskaidrība par terminu „slengs” un „žargons” šķīrumu. Ojāra Buša (1988, 195, 196) izpratnē, skolēnu žargonu, kas norāda uz piederību pie konkrētas vecumgrupas un sociālā stāvokļa, nomaina jaunatnes slengs, kur saskatāms radošāks valodas lietojums ar spilgtāku individualitātes izpausmi, taču latviešu valodniecībā abi termini tiek lietoti sinonīmiski (sk. Ernstsone, Tidriķe 2006). Slenga definīcijās visbiežāk uzsvērts tā neformālais raksturs un ietekme uz saziņas situāciju – slenga izmantošana padara saziņu mazāk vērtīgu un pazemina slenga lietotāja sociālo stāvokli. Definējot jauniešu slengu, bieži tiek minētas tā galvenās funkcijas, bet viena no svarīgākajām funkcijām ir parādīt piederību pie noteiktas grupas (angļu val. *group-restriction*) (Chantler, Dente 2009, 74), un saprašanās ar vienaudžiem šajā vecumposmā ir vitāli svarīga pašnoteikšanas procesā. Rezultātā grupai nepiederīgie tiek izstumti ar valodas palīdzību. Interesanti, ka viena no teorētiskajā literatūrā atrodamajām slenga funkcijām ir „aizpildīt plaisas standartvalodā” (Bandle *et al.* 2005, 1952), kas ir izteikti pozitīva un norāda uz valodas bagātināšanu. Vērtīgas jauniešu valodas pamatiezīmes, galvenās tematiskās grupas un gan jauniešu, gan skolotāju lingvistiskā attieksme apkopota Vinetas Ernstsones un Lauras Tidriķes grāmatā „Jauniešu valoda” (Ernstsone, Tidriķe 2006).

„Jauniešu digitālrunas vārdnīcā” ir apkopoti mikroblogošanas vietnē „Twitter” atrodamie un visbiežāk lietotie jauniešu slengismi, kuros atspoguļojas jauniešu valodā vissvarīgākais – draudzība un attiecības, humors un saskaņota reakcija uz popkultūrā notiekošo, sajūtu pasaule un tās aprakstīšana. Turklāt ir novērots, ka emocionālā ekspresija, īpaši jauniešu vecumā, tiek izteikta ar citvalodu aizguvumu palīdzību, un arī par jūtām ir vieglāk runāt ne savā dzimtajā valodā (Harris *et al.* 2006). Šajā sarakstā autore iekļāvusi 32 šķirkļus, kuros sniegta ne tikai informācija par vārda, izteiciena vai akronīma nozīmi, bet arī nozīmes nianšes un lietotāju vai autores piedāvātie piemēri. Jaunvārds „digitālruna” izveidots, lai uzsvērtu šo slengismu lietojumu virtuālajā saziņā – bieži vien tieši vārda rakstītā forma palīdz uztvert vārda ironisko nokrāsu, taču citi slengismi tiek lietoti tikai rakstiska joka pastiprināšanai. Lai arī jauniešu slengs mainās diendienā, šajā vārdnīcā ir apkopoti pēdējā gada laikā notvertie un stabilākie slengismi – daži no tiem ieviesti pirms pāris gadiem, daži savus laurus plūc tieši šobrīd.

Vārdi

Slengismi ir izkārtoti alfabēta secībā, un atsevišķa sadaļa veltīta sintaktiskajām konstrukcijām un akronīmiem. Lielākajai daļai vārdu iespējams gan lietojums latviešu valodā, gan oriģinālformas rakstība angļu valodā.

Bīfs (lietv., arī darb. v. *bīfot*, no angļu *beef*) – neatrisināts strīds vai nesaskaņas ar kādu, neapmierinātība par kaut ko (*Man ir bīfs ar cilvēkiem, kas nelieto pieturzīmes; Bīfs starp slavenībām tiek ātri aizmirsts*).

Bestijs/-a (lietv., no angļu *bestie*) – labākais draugs. Vārds tiek lietots arī uzrunas formā, lai uzrunātu kādu, pievērstu uzmanību sakāmajam, sniegtu padomu vai izrādītu līdzjūtību (*Karstā šokolāde ir mans bestijs; Bestie... tu labāk sāc tūlīt mācīties*).

Bindžot (darb. v., no angļu *binge-watch*) – skatīties vairākas televīzijas seriāla vai filmas sērijas īsā laika posmā (*Tikko pabeidzu bindžot visas „Avengers” filmas*).

Boifis (lietv., no angļu *boyfriend*) – draugs, partneris. Vārds radīts, lai atšķirtu draudzību no romantiskām attiecībām – tas norāda, ka tādi vārdi kā *brūtgāns, mīļotais, puisis, pielūdzējs, sirdsāķītis* (kas ir piedāvāti kā alternatīvas „Twitter” diskusijās par šī vārda nepieciešamību) pašlaik netiek aktīvi lietoti vai tiem ir stilistiska nokrāsa.

Cringe (lietv., arī darb. v. *krindžot*) – kaunēties, justies neveikli. Šāda diskomforta sajūta parasti nāk komplektā ar ķermeņa reakciju, no kā radusies vārda atvasinātā nozīme oriģinālvalodā (*Mēs klausījāmies blakussēdētāju randiņu, es nevarēju beigt krindžot; Šobrīd tāds cringe, domājot par sevi pirms 10 gadiem*).

Čils (lietv., biežāk deminutīvs *čiliņš*, arī darb. v. *čilot, čillot*, no angļu *chill*) – atpūta, miers (*Ja nekas nebūtu jādara, varētu 24/7 gulēt un čillot; Spānijā ir saule, silts un visiem čiliņš*).

Flekss (lietv., arī darb. v. *fleksot*, no angļu *flex*) – izrādīšanās, lielišanās (*Tas nav flekss, bet šodien biju uz sporta zāli; Beidz fleksot*).

Fujaks (lietv.) – puisis, aizvieto vārdus *džeks* un *čālītis*.

Haips (lietv., arī darb. v. *haipot*, no angļu *hype*) – intensīva produkta (spēles, dziesmas, filmas u. c.) reklamēšana, publicitāte. Darbības vārda nozīme: būt patikami satrauktam (*Haips norima; Es haipoju par rītdienu*).

Highkey (apst. v., sk. arī *lowkey*) – intensīvi, atklāti, ļoti (*Highkey vajag iet gulēt agrāk; Mums highkey vajag runāt par lietām, kas mums patīk*).

Kreivings (lietv., no angļu *craving*) – alkas, spēcīga kāre. Vārdu parasti attiecina uz ēdienu (*Un vēl baigais džankfūd kreivings; Mans dīvainais kreivings pēc biežpiena ir atgriezies*).

Lowkey (apst. v., īp. v., sk. arī *highkey*) – apstākļa vārds: zināmā mērā, mazliet arī slepeni. Īpašības vārds: relaksējošs, mierīgs, tāds, kas neparedz piesaistīt lielu uzmanību (*Pēdējā laikā lowkey patik Eirovīzijas dziesmas; Šī būs ļoti lowkey ballīte*).

Mood (lietv.) – lieto gan noskaņas precizēšanai, gan kā izsaukmes vārdu, kas parāda empātiju un sapratni (uz izteikumu *Šodien neko negribu darīt* kāds varētu atbildēt: Mood).

Reidžot (darb. v. no angļu *rage*) – dusmoties. Saistīts vārds ir *ragequit* – dusmīgi pārtraukt darbību (visbiežāk videospēļu spēlēšanu), kas kļuvusi nomācoša un grūti izturama.

Same (izsaukmes v.) – ‘es tāpat’, parāda piekrišanu un empātiju (sk. *mood*), taču šo vārdu mēdz arī lietot, atbildot uz jebkādu izteikumu vai komentējot jebkādu notikumu – šajā gadījumā vārdam ir ironiska nokrāsa. (A: *Esmu tik nogarļakojies*. – B: Same.)

Siča (lietv.) – situācija.

Slay (darb. v., īp. v., izsaukmes v.) – vārds, kuru lieto, lai uzmundrinātu, iedrošinātu, izteiktu atzinību, izteiktu solidaritāti un grupas piederību. Darbības vārds *slayot* nozīmē atstāt iespaidu, izdoties. Lietotājs @markakaraci „Twitter” diskusijā piedāvā šādu definīciju – *slay ir tas pats, kas bravo un malace vienā (Tavs outfits ļoti slay; Tu turpini slayot!)*.

Trends (lietv., no angļu *trend*) – tendence. Darbības vārda *trendot* nozīme: (runājot par dziesmu, izteikumu, videoklipu u. c.) pēkšņi kļūt populāram, īsu laika periodu būt galvenajam apspriežamajam tematam daudzos sociālo mediju ierakstos (*Es zinu, kāds būs nākamais trends; Šis jau trendo?*).

Trigerot (darb. v., no angļu *trigger*) – (runājot par kaut ko izlasītu, redzētu vai dzirdētu) satraukt kādu, visbiežāk izraisot negatīvas izjūtas, kas saistītas ar konkrētu traumatisku pieredzi. Vārds bieži tiek lietots ar nozīmi ‘sadusmot’ (*Mans hobijs ir trigerot Facebook lietotājus*).

Vaibs (lietv., darb. v., no angļu *vibe*) – īpaša emocionāla atmosfēra, kas jūtama intuitīvi (iespējamie sinonīmi, ja runa nav par cilvēku: gaisotne, noskaņa). Savukārt darbības vārds *vaibot* nozīmē ‘atpūsties, izklaidēties, labi pavadīt laiku’ (*No viņa nāk slikts vaibs; Tik nostaļģisks vaibs atgriezties pie jūras; Es gribu vaibot pie labas mūzikas un neko nedarīt*).

Sintaktiskās konstrukcijas

Esmu savā [] ērā – lieto, lai asprātīgi kategorizētu kādu savas dzīves posmu (*Es esmu savā bezdarbnieka ērā; Es esmu savā marinēto gurķīšu ērā*).

Akronīmi

IRL (angļu *In Real Life*) – ‘īstajā dzīvē’, lieto, kad tiek runāts par kaut ko reālu ārpus virtuālās pasaules un saziņas robežām (*Mani irl draugi*).

NGL (angļu *Not Gonna Lie*) – ‘nemelošu’, norāda uz atklātību, lieto pirms atzišanās, kas varētu tikt uztverta kā apkaunojoša vai neveikla (*Ngl es gribu apskāvienu*).

FOMO (angļu *Fear Of Missing Out*) – ‘bailes kaut ko palaist garām’ (*Nelieciet bīdes ar sniegu, jau tā liels FOMO*).

BFR (angļu *Be For Real*) – ‘esi nopietns’, lieto ar nozīmi ‘beidz jokot’ vai lai izteiktu neticību iepriekš teiktajam (*Tu nemazgā rokas?... Bfr*).

Nobeigums

Jauniešu digitālrunu raksturo ne tikai atsevišķas leksēmas, bet arī radošs valodas lietojums kopumā, piemēram, bieži sastopama fonētiskā rakstība (*sīkvels, džizaskraist* u. c.), hibrīdvārdu un kalku veidošana (*bimbling* un *rauding; sejas-palma* no angļu *face-palm*), un šo pazīmju kopums padara jauniešu valodu niansētu un grūti atdarināmu. 2022. gada decembrī uzņēmuma „Swedbank” „YouTube” kontā publicētajā Ziemassvētku video minētais vārdu savienojums *fleksēt čilā* pierāda, ka, pilnībā neizprotot vārdu nozīmi un lietojumu kontekstā, ir risks nevis pietuvināties valodas faktiskajam lietojumam, bet tieši otrādi – izveidot valodas karikatūru. Otra liecība, ka tieši mērķauditorijai ir vislabāk zināmas atvasinātas vārda nozīmes, ir vārda *slay* pārpratums „Twitter” diskusijā – citam lietotājam rakstītajā dzimšanas dienas apsveikumā redzamo vārdu kāds sašutis lietotājs ir iztulkojis ar „Google” tulkotāja palīdzību, rezultātā ieraugot vārda primāro nozīmi ‘nogalināšana’ un apsūdzot oriģinālā ieraksta licēju naida runā. Šāda ierakstu ķidāšana „Twitter” vietnē nav jauna – preskriptivisma tendences ir novērojamas ierakstos ar mirkļbirku *#valoda*, kur lietotāji komentē citu ierakstus, lūdzot anglismu

vietā izmantot latviešu valodas vārdus un iesakot labojumus. Tāpat izplatās arī termins *kārkluangļi* (pēc kārkluvāciešu piemēra). Tomēr svarīgi atcerēties, ka jaunieši apzināti lieto slengu – 2022. gada decembrī autores publicētajā aptaujā „Twitter” 42 % no 60 aptaujātajiem jauniešiem atzīmējuši, ka viņi domā par savu valodas lietojumu sociālajos tīklos un cenšas nelietot anglismus, 23 % ir par to domājuši, bet tāpat lieto anglismus, 30 % nepievērš uzmanību savam valodas lietojumam, taču tikai 5 % respondentu atzīmējuši, ka nedomā par savu valodu sociālajos tīklos tikai tāpēc, ka tā ir neformāla vide. Protams, slengs ir nemītīgā attīstībā, un šajā rakstā atrodamā izlase pēc pāris gadiem būs zaudējusi savu novitāti, taču apkopotā leksika sniedz ieskatu jauniešu valodā 21. gadsimta otrās desmitgades sākumā. Šādi leksikas apkopojumi ļauj mums paraudzīties uz leksiskajiem, semantiskajiem un sociolingvistiskajiem procesiem mūsu valodā, un „ne vienmēr skatam pavērsies pievilcīga aina, taču nevainosim spoguļi” (Bušs, Ernstsone 2006, 7).

1. Bandle *et al.* 2005 – Bandle, Oskar, Braunmuller, Kurt, Jahr, Ernest H., Karker, Allan, Naumann, Hans-Peter, Teleman, Ulf. *The Nordic Languages 2: An International Handbook of the History of the North Germanic Languages*. Berlin : Walter de Gruyter, 2005.
2. Bušs 1988 – Bušs, Ojārs. Par skolēnu žargonu. *Valodas aktualitātes*, 1987. R. : Zinātne, 1988, 192.–196. lpp.
3. Bušs, Ernstsone 2009 – Bušs, Ojārs, Ernstsone, Vineta. *Latviešu valodas slenga vārdnīca*. Rīga : Norden AB, 2006.
4. Chantler, Dente 2009 – Chantler, Ashley, Dente, Carla. *Translation Practices: Through Language to Culture*. Amsterdam : Rodopi, 2009.
5. Ernstsone, Tidriķe 2006 – Ernstsone, Vineta, Tidriķe, Laura. *Jauniešu valoda*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2006.
6. Harris *et al.* 2006 – Harris, Catherine, Berko Gleason, Jean, Ayçiçeği, Ayşe. When is a First Language More Emotional? Psychophysiological Evidence from Bilingual Speakers. *Bilingual Minds: Emotional Experience, Expression and Representation*. Bristol, Blue Ridge Summit : Multilingual Matters, 2006.

Sagatavojusi Justīne Bondare

JAUNĀKĀS GRĀMATAS

2021. gada novembris – 2022. gada novembris

Īss pārskats par latviešu valodas jautājumiem veltītajām izdotajām grāmatām, rakstu krājumiem, tiešsaistes lietotnēm u. c. uzziņu materiālu.

2021

1. XIII Starptautiskais baltistu kongress „Baltu valodas laikā un telpā”. Referātu tēzes. Sast. Kristīne Mežapuķe. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2021, 298 lpp. ISBN 9789934580093. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/56659>
2. Andrejeva, Aelita, Mickeviča, Silvija, Zariņa, Sandra. *Latviešu valoda un literatūra mazākumtautību skolās 1.–3. klasei*. Mācību līdzeklis. Rec. Diāna Zahareviča, Iveta Grīnberga. Valsts izglītības satura centrs. [Rīga] : Valsts izglītības satura centrs, [2021] [skatīts 10.11.2022.]. ISBN 9789934597282. Pieejams autorizētiem lietotājiem: <https://dom.lndb.lv/data/obj/1041893.html>
3. Anspoka, Zenta. *Latviešu valoda 2. klasei*. Mācību grāmata. 1. daļa. Rīga : Latvijas Neredzīgo bibliotēka, 2021. 1 CD.
4. Anspoka, Zenta. *Latviešu valoda 2. klasei*. Mācību grāmata. 2. daļa. Rīga : Latvijas Neredzīgo bibliotēka, 2021. 1 CD.
5. Anspoka, Zenta. *Latviešu valoda 3. klasei*. Mācību grāmata. 1. daļa. Rīga : Latvijas Neredzīgo bibliotēka, 2021. 1 CD.
6. Anspoka, Zenta. *Latviešu valoda 3. klasei*. Mācību grāmata. 2. daļa. Rīga : Latvijas Neredzīgo bibliotēka, 2021. 1 CD.
7. Anspoka, Zenta, Martena, Sanita. *Latviešu valodas lietpratība un tās pilnveides iespējas vidusskolā*. Metodisks līdzeklis skolotājiem, mācību līdzekļu autoriem un vērtētājiem. Atb. red. Dr. habil. philol. Dace Markus. Lit. red. Ph. D. Sigita Ignatjeva. Liepāja : LiePA, 2021, 85 lpp. ISBN 9789934608162, ISBN 9789934608179 (digitāls). Pieejams autorizētiem lietotājiem: <https://dom.lndb.lv/data/obj/1019018.html>
8. Auziņa, Ilze, Laizāne, Inga, Priedīte, Aira, Šalme, Arvils. *Latviešu valodas prasmes līmeņi : A0, A1, A2 (pamatlīmenis), B1, B2 (vidējais līmenis)*. 7–10 un 11–15 gadus veciem skolēniem. Zin. konsultante Dr. philol. Inita Vītola. Rec. Dr. philol. Vita Kalnbērziņa. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2021, 136 lpp. [skatīts 21.11.2022.]. ISBN 9789984829876. Pieejams: https://maciunmacies.valoda.lv/wp-content/uploads/2021/04/LatviesuValodasPrasmesPamatlimesis_A4_2021-v2.pdf
9. *Baltu filoloģija*, XXX (1/2), 2021. Baltu valodniecības žurnāls. Latvijas Universitāte, Humanitāro zinātņu fakultāte, Baltu valodniecības katedra. Red. Pēteris Vanags. [Rīga] : LU Akadēmiskais apgāds, 2021, 188 lpp. ISSN 1691-0036. Pieejams arī tiešsaistē: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/57042>
10. Blūmfelde, Sigita, Bohāne, Ilona, Krastiņa, Linda, Teilāne, Inguna. *Latviešu valoda 1.–3. klasei*. Mācību līdzeklis. Rec. Ilga Otto, Linda Lauze. Valsts izglītības satura centrs. [Rīga] : Valsts izglītības satura centrs, [2021] [skatīts 22.10.2022.]. ISBN 9789934597220. Pieejams autorizētiem lietotājiem: <https://dom.lndb.lv/data/obj/1042192.html>

11. Daudžiņa, Zane. *Aktiera runa 21. gadsimta latviešu teātrī*. Promocijas darba kopsavilkums doktora grāda iegūšanai mūzikas, vizuālās mākslas un arhitektūras nozarē, kultūras teorijas apakšnozarē. Darba zin. vad. *Dr. philol.* Valda Čakare. Rec. *Dr. art.* Rūta Muktupāvela, *Dr. art.* Ieva Gintere, *Dr. habil. philol.* Benedikts Kalnačs. Rīga : Latvijas Kultūras akadēmija, 2021, 76 lpp.
12. *Daugavpils Universitātes 63. starptautiskās zinātniskās konferences rakstu krājums*. C. daļa. Humanitārās zinātnes. Red. *Dr. psych.* Irēna Kokina. Daugavpils : DU Akadēmiskais apgāds, "Saule", 2021, 261 lpp. ISBN 9789984149523. Pieejams: https://www.dukonference.lv/lv/Konferences_rakstu_krajumi
13. *Palīdzam mācīties*. Mācību palīg līdzekļi darbam ar reemigrantu bērniem. [Rīga] : Latviešu valodas aģentūra, 2020–2021 [skatīts 20.09.2022.]. Pieejams: <https://maciunmacies.valoda.lv/maci/reemigrantiem-un-imigrantiem>
14. *Izdaiļo valodu!* Lit. red. Anna Frīdenberga. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2021, 40 lpp. [skatīts 10.09.2022.]. ISBN 9789984829920. Pieejams: <https://heyzine.com/flip-book/861e252041.html#page/1>
15. Juste, Sandra, Krauce, Antra, Krotova, Ināra, Petrova, Daina, Reinika, Sanita. *Latviešu valoda 1.–6. klasei*. Mācību un metodiskais līdzeklis. Rec. Diāna Gruznova. [Rīga] : Valsts izglītības satura centrs, [2021] [skatīts 20.09.2022.]. ISBN 9789934540677. Pieejams autorizētiem lietotājiem: <https://dom.lndb.lv/data/obj/1042335.html>
16. Krastiņa, Linda, Fekļistova, Marina, Birzgale, Egina, Kavrusa, Samanta. *Latviešu valoda 4.–6. klasei*. Mācību līdzeklis. Rec. Signe Berga, Linda Lauze. [Rīga] : Valsts izglītības satura centrs, [2021] [skatīts 20.09.2022.]. ISBN 9789934597237. Pieejams autorizētiem lietotājiem: <https://dom.lndb.lv/data/obj/1041894.html>
17. Laiveniece, Diāna, Narmonta, Inga, Viduša, Iveta. *Latviešu valoda un literatūra mazākumtautību skolās 7.–9. klasei*. Mācību līdzeklis. Rec. Diāna Zahareviča, Iveta Grīnberga. [Rīga] : Valsts izglītības satura centrs, [2021] [skatīts 20.09.2022.]. ISBN 9789934597305. Pieejams autorizētiem lietotājiem: <https://dom.lndb.lv/data/obj/1041972.html>
18. *Latīņu-latviešu vārdnīca*. Sast. Aleksandrs Gavrilovs. Rec. Lija Čerfasa. Red. Ināra Ķemere. Rīga : Zvaigzne ABC, [2021], 520 lpp. ISBN 9785405009131.
19. *Latviešu valoda 7.–9. klasei*. Mācību un metodiskais līdzeklis. Autori: Ārija Grigorjeva, Sandra Juste, Antra Krauce, Ināra Krotova, Iveta Ozoliņa, Daina Petrova, Sanita Reinika, Aina Zelča, Marija Zemīte. Rec. Diāna Gruznova. [Rīga] : Valsts izglītības satura centrs, [2021] [skatīts 20.09.2022.]. ISBN 9789934540684. Pieejams autorizētiem lietotājiem: <https://dom.lndb.lv/data/obj/1042339.html>
20. *Latviešu valoda I. Pamatkurss*. Mācību līdzeklis vispārējai vidējai izglītībai. Autori: Normunds Dzintars, Signe Kotova, Agnese Puķe, Arvils Šalme, Anita Vanaga, Ieva Vāvere, Ināra Žukovska. Rec. Signe Berga, Solvita Berra. [Rīga] : Valsts izglītības satura centrs, [2021] [skatīts 20.09.2022.]. ISBN 9789934597558. Pieejams autorizētiem lietotājiem: <https://dom.lndb.lv/data/obj/1042367.html>
21. *Latviešu valoda un literatūra mazākumtautību skolās 4.–6. klasei*. Mācību līdzeklis. Autori: Aelīta Andrejeva, Ilona Bohāne, Ingūna Hitrova, Inga Narmonta, Silvija Mickeviča, Liene Valdmāne, Sandra Zariņa. Rec. Diāna Zahareviča, Iveta Grīnberga. [Rīga] : Valsts izglītības satura centrs, [2021] [skatīts 20.09.2022.]. ISBN 9789934597299. Pieejams autorizētiem lietotājiem: <https://dom.lndb.lv/data/obj/1041936.html>

22. *Latviešu valodas seno (16.–18. gs.) tekstu valodniecisko pētījumu bibliogrāfija (līdz 2019. gadam)*. Sast. Everita Andronova, Renāte Siliņa-Piņķe, Anta Trumpa. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2021, 128 lpp. [skatīts 21.11.2022.]. ISBN 9789934580116. Pieejams: https://dspace.lu.lv/dspace/bitstream/handle/7/56911/Seno_tekstu_petij_bibliogr.pdf?sequence=1&isAllowed=y
23. Linde, Māris. *Sanskrita-latviešu-vācu vārdnīca*. 6. sēj. Burti V, Y : 6200 vārdu = Wörterbuch Sanskrit-Lettisch-Deutsch : 6200 Wörter. [Cēsu novads] : Sava grāmata, 2021, 300 lpp. ISBN 9789934604454.
24. *Linguistica lettica*. Nr. 29. Atb. red. Solvita Berra. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2021, 224 lpp. ISSN 1407-1932. Pieejams arī tiešsaistē: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/57018>
25. Mickeviča, Silvija, Andrejeva, Aelita, Zariņa, Sandra, Valtere, Inese. *Mācības bilingvāli un latviešu valodā*. Rokasgrāmata sākumskolas pedagogiem. Red. Sandra Zariņa. [Rīga] : Valsts izglītības satura centrs, Latviešu valodas aģentūra, [2021], 62 lpp. [skatīts 20.09.2022.]. ISBN 9789984829784. Pieejams: https://maciunmacies.valoda.lv/wp-content/uploads/2021/01/LVA_A4_rokasgraamata_WEB.pdf
26. Mickeviča, Silvija, Zariņa, Sandra, Krastiņa, Linda, Valdmāne, Liene, Vaivade, Vineta. *Latviešu valoda mazākumtautību skolā*. 1. klase. Mācību grāmata. 2. daļa. Red. Linda Krastiņa, Liene Valdmāne. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2021, 87 lpp. ISBN 9789984829982.
27. Mieriņa, Inta, Koroļeva, Ilze, Grosa, Daina, Jansone, Rasa. *Latviešu valoda diasporā: situācijas izpēte*. Zin. red. Gunta Kļava, Inita Vītola. Rec. Dr. sc. soc. Inese Šupule. Lit. red. Daira Liepiņa. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2021, 164 lpp. [skatīts 21.09.2022.]. ISBN 9789934617089. Pieejams: https://valoda.lv/wp-content/uploads/2022/06/LatviesuValodaDiaspora_Petijums_145x210_WEB.pdf
28. Ozola, Ieva, Markus-Narvīla, Liene. *Valoda. Laiks. Lejaskurzeme*. Rec. Dr. Rima Bakšiene (Rima Bakšienē), Dr. Mirosłavs Jankovjaks (Mirosław Jankowiak). Liepāja, Rīga : Liepājas Universitāte, LU Latviešu valodas institūts, 2021, 712 lpp. ISBN 9789934608131, ISBN 9789934608124 (digitāls). Pieejams autorizētiem lietotājiem: <https://dom.lndb.lv/data/obj/1046535.html>
29. *Parunāsimies! 7–11 gadus veciem bērniem*. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, [2021], 70 lpp. ISBN 9789934617010.
30. *Piemares Jaudis un likteņi*. Rakstu krājums. Nr. 4. Atb. red. Ieva Ozola. Liepāja : Liepājas Universitātes izdevniecība „LiePA”, 2021, 168 lpp. ISBN 9789934608117, ISBN 9789934608124 (digitāls). Pieejams autorizētiem lietotājiem: <https://dom.lndb.lv/data/obj/954295.html>
31. *PORTFOLIO mācību jomu satura un latviešu valodas integrētai apguvei*. Metodisks līdzeklis pamatzglītības un vidējās izglītības skolotājiem. Autori: Ina Druvieta, Sanita Martena, Ingūna Buta, Nadežda Pazuhina, Dina Ratniece, Lūcija Rutka, Elīna Spolīte, Tatjana Vinokurova, Inga Pelcmane. [Rīga] : [Latviešu valodas aģentūra], [2021], 307 lpp. [skatīts 20.09.2022.]. ISBN 9789984829869. Pieejams: https://maciunmacies.valoda.lv/wp-content/uploads/2021/02/LVA_A4_rokasgraamata_PORTFOLIO_2202.pdf

32. Ptičkina, Ārija. *Ābecīte : lasi, raksti, zīmē un saceri!* Mācību līdzeklis. Red. Ieva Strelēvica, Guna Pitkeviča. Pārstrādāts izdevums. Rīga : Zvaigzne ABC, [2021], 83, [2] lpp. ISBN 9789934096556.
33. Sālijuma, Gunta, Valtere, Vija. *Latviešu valoda 5. klasei*. Mācību grāmata. Red. Inese Auziņa. Labots un papildināts izdevums. Rīga : Zvaigzne ABC, [2021], 255 lpp. ISBN 9789934094224.
34. *Scriptus Manet*, 13/2021. Humanitāro un mākslas zinātņu žurnāls. Atb. red. Zanda Gūtmane. Liepāja : LiePA, 2021, 111 lpp. ISSN 2256-0564, ISSN 2661-5622 (digitāls). Pieejams autorizētiem lietotājiem: <https://dom.lndb.lv/data/obj/965976.html>
35. Sivašova, Marija. *Latvijas Zinātņu akadēmijas korespondētājloceklis, emeritētais profesors, Dr. habil. philol. Fjodors Fjodorovs. Biobibliogrāfija*. Atb. red. Regīna Tereščenkova. Bibliogrāfiskā red. Skaidrite Pudule. Lit. red. Natālija Makašina. Daugavpils : DU Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2021, 127 lpp. ISBN 9789984149233.
36. Treimane, Inese. *Juridiskie teksti latviešu valodā. Tradīcijas sākotne un rediģēšanas principi*. Rec. Dr. habil. philol. Andrejs Veisbergs, Dr. iur., Mg. philol. Anda Smiltēna. Red. Astra Feldmane. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2021, 160 lpp. ISBN 9789984829951.
37. *Valoda – 2020. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. XXX Zinātnisko rakstu krājums. Atb. red. Svetlana Polkovņikova. Daugavpils : DU Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2020, 338 lpp. ISSN 1691-6042, ISBN 9789984149202. Pieejams arī tiešsaistē: <https://du.lv/zinatne/zinatniskie-izdevumi/valoda-dazadu-kulturu-konteksta/>
38. *Valoda – 2021. Valoda dažādu kultūru kontekstā*. XXXI Zinātnisko rakstu krājums. Atb. red. Svetlana Polkovņikova. Daugavpils : DU Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2021, 276 lpp. ISSN 1691-6042, ISBN 9789984149479. Pieejams arī tiešsaistē: <https://du.lv/zinatne/zinatniskie-izdevumi/valoda-dazadu-kulturu-konteksta/>
39. *Valoda: nozīme un forma 12. Gramatika un valodas apguve*. LU Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļas Latviešu un vispārīgās valodniecības katedras rakstu krājums. Krājuma sastādītāja, redaktore un priekšvārda autore Andra Kalnača. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2021, 246 lpp. ISSN 2255-9256, e-ISSN 2256-0602, ISBN 9789934187599. Pieejams arī tiešsaistē: https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Valoda-nozime-forma/VNF_12/Valoda_nozime_forma_12.pdf

2022

1. *Akadēmiķa Jāņa Endzelīna 149. dzimšanas dienas atceres starptautiskā zinātniskā konference „Valodas reģionālie varianti”*. Tēzes. Sast. Kristīne Mežapuķe. Lit. red. Anna Vulāne (latv. val.), Edmunds Trumpa (liet. val.), Igors Koškins (krievu val.). Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2022, 76 lpp. [skatīts 23.10.2022.]. ISBN 9789934580123. Pieejams: <https://dSPACE.lu.lv/dSPACE/handle/7/57005>
2. Anspoka, Zenta, Birzgale, Eģina, Zemīte, Inga. *Latviešu valoda 5. klasei*. 1. daļa. Red. Eģina Birzgale. Lit. red. Ilze Zvirgzda. 1. izd. Lielvārde : Lielvārds, [2022], 112 lpp. ISBN 9789984116129.
3. Ābola, Signe. *Latviešu valoda 4. klasei*. Mācību grāmata. Rīga : Zvaigzne ABC, 2022, 143 lpp. ISBN 9789934310539.

4. Baštiks, Miķelis. *Mazā zemes ĀBECE*. Teksts, ilustrācijas, dizains: Miķelis Baštiks. Padomdevēji: Agnese Vanaga, Kristīne Celma, Ilze Peipiņa, Elza Baštika. Rīga : Zvaigzne ABC, 2022, 34 nenumurētas lpp. ISBN 9789934310508.
5. Bite, Gunta. *Iespieddarbu latviešu valodā reprodukcija Braila rakstā*. Metodiskās vadlīnijas. Rīga : Latvijas Neredzīgo bibliotēka, [2022], 182 lpp. ISBN 9789934912702.
6. Everets, Daniels (*Daniel Leonard Everett*). *Valoda – kultūras instruments*. Tulk. Ina Druvieta. Zin. un lit. red. Sanda Rapa. Zin. konsultants Uldis Ivars Jānis Balodis. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2022, 280 lpp. ISBN 9789934617119.
7. Golubova, Vita, Ika, Iveta, Lanka, Anita. *Raibu raibā pasaule. Latviešu valoda. Ceļvedis skolotājam. Kompetenču pieeja*. 2. un 3. klase. Red. Iveta Ika. Rīga : Zvaigzne ABC, [2022], 127 lpp. ISBN 9789934099458.
8. Golubova, Vita, Ika, Iveta, Lanka, Anita. *Raibu raibā pasaule. Latviešu valodas burtņica 1*. 3. klase. Red. Indra Putre. Rīga : Zvaigzne ABC, [2022], 40 lpp. ISBN 9789934097683.
9. Golubova, Vita, Ika, Iveta, Lanka, Anita. *Raibu raibā pasaule. Latviešu valodas burtņica 2*. 3. klase. Red. Indra Putre. Rīga : Zvaigzne ABC, [2022], 48 lpp. ISBN 9789934097706.
10. Kopoloveca, Nadežda. *Čehu valodas praktiskā gramatika*. Rīga : Pētergailis, 2022, 168 lpp.
11. *Latviešu valoda: runāju, tātad esmu!* Latvija, 2022 [skatīts 16.10.2022.]. Režisors Roberts Viksne („Audiovisual”). Filma par aktuālo latviešu valodas situāciju Latvijā (2016–2020). Filmas dalībnieki un sociolingvistiskā pētījuma „Valodas situācija Latvijā 2016–2020” autori: Māris Baltiņš, Ina Druvieta, Daina Grosa, Gunta Kļava, Nadežda Kopoloveca, Ilze Koroleva, Linda Lauze, Jānis Valdmāns, Inita Vītola. Pieejams: <https://replay.lsm.lv/lv/ieraksts/ltv/274654/latviesu-valoda-runaju-tatad-esmu>
12. *Latviešu valoda 10–11 gadus veciem diasporas skolēniem*. A2 valodas līmenis. 1. mācību gads. [Rīga] : Latviešu valodas aģentūra, 2022, 150 lpp. [skatīts 21.10.2022.]. Pieejams: <https://maciunmacies.valoda.lv/wp-content/uploads/2022/09/Latviesu-valoda-diasporas-skoleniem-A2.pdf>
13. *Latviešu valoda mazākumtautību skolā*. Interaktīvi mācību materiāli. 2. klase. [Rīga] : Latviešu valodas aģentūra, 2022 [skatīts 20.10.2022.]. Pieejams: <https://maciunmacies.valoda.lv/speles/2.klase/>
14. *Latviešu valodas apguves programma jauniebraucējiem*. 70 stundu programma 1.–12. klasei. A0–A1 līmenis. Autore: Jūta Bernāne, Zaiga Dambe, Linda Krastiņa, Laima Pamiļjane, Vineta Vaivade. [Rīga] : Latviešu valodas aģentūra, 2022, 130 lpp. [skatīts 23.10.2022.]. Pieejams: https://maciunmacies.valoda.lv/wp-content/uploads/2022/09/Programma_jauniebraucejiem.pdf
15. *Latviešu valodas dialektu atlants. Morfoloģija II. Sintakse*. Apraksts, kartes un to komentāri. Sast. un atb. red. Anna Stafecka. Karšu un komentāru autore: Ineta Kurzemniece, Liene Markus-Narvīle, Anna Stafecka, Anna Vulāne. Rec. Alberts Sarkanišs, Vilma Šaudiņa. Rīga : LU Latviešu valodas institūts, 2022, 320 lpp. ISBN 9789934580130, e-ISBN 9789934580147. Pieejams arī tiešsaistē: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/61231>

16. *Latvijas Zinātņu akadēmijas goda doktore Dr. philol. Sarma Kļaviņa*. Biobibliogrāfija. Sast. Dita Tretjakova, Renāte Visocka, Dagnija Ivbulē. Lit. red. Ieva Jansone. Latvijas zinātnieki. Rīga : SIA Apgāds „Zinātne”, 2022, 298 lpp. ISBN 9789934599293.
17. Markus, Dace, Vulāne, Anna. *Ievads runas un rakstu kultūrā*. Skolotāju izglītības joma: valoda. Rec. Dr. paed. Elita Stikute. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2022, 63 lpp. ISBN 9789934187704.
18. Mežs, Ilmārs, Jansone, Irēna Ilga, Kovaļevska, Otilija, Rapa, Sanda. *Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos. Vidzeme*. I daļa. Zin. un lit. red. Sanda Rapa. Zin. konsultanti: Lembits Vaba (igauņu val.), Renāte Siliņa-Piņķe (vācu val.). Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2022, 351 lpp. ISBN 9789934617096.
19. Mežs, Ilmārs, Jansone, Irēna Ilga, Kovaļevska, Otilija, Rapa, Sanda. *Latviešu uzvārdi arhīvu materiālos. Vidzeme*. II daļa. Zin. un lit. red. Sanda Rapa. Zin. konsultanti: Lembits Vaba (igauņu val.), Renāte Siliņa-Piņķe (vācu val.). Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2022, 375 lpp. 9789934617096.
20. Mickeviča, Silvija, Zariņa, Sandra, Krastiņa, Linda, Valdmane, Liene, Vaivade, Vineta. *Latviešu valoda mazākumtautību skolā*. 2. klase. Mācību grāmata. 1. daļa. Red. Ivetta Sirica. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2022, 112 lpp. ISBN 9789934617126.
21. Mickeviča, Silvija, Zariņa, Sandra, Krastiņa, Linda, Valdmane, Liene. *Latviešu valoda mazākumtautību skolā*. 2. klase. Darba burtnīca. 1. daļa. Red. Ivetta Sirica. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2022, 72 lpp. ISBN 9789934617133.
22. *Pirmie soļi latviešu valodā*. Elektroniskie mācību materiāli jauniebraucējiem. Latviešu valodas aģentūra, [2022] [skatīts 21.11.2022.]. Pieejams: <https://valoda.lv/wp-content/uploads/2022/03/Elektroniskie-m%C4%81c%C4%ABbu-materi%C4%81li-jauniebrauc%C4%93jiem.pdf>
23. Romāne-Kalniņa, Līga. *Nacionālās identitātes veidošana un atspoguļojums Baltijas valstu prezidentu runās – korpusā balstīta kritiskā diskursa analīze*. Promocijas darba kopsavilkums doktora grāda iegūšanai valodniecības un literatūrzinātnes nozarē lietišķās valodniecības apakšnozarē. Zin. vad. Dr. philol. Indra Karapetjana. Rec. Ina Druviete, Dace Markus, Jānis Silis. Latvijas Universitāte. Humanitāro zinātņu fakultāte. Rīga : Latvijas Universitāte, 2022, 97 lpp., ISBN 9789934188541, ISBN 9789934188558 (digitāls). Pieejams autorizētiem lietotājiem: <https://dom.lnb.lv/data/obj/1054739.html>
24. Šaudiņa, Vilma. *Bičolis, cepelīni, ģirtokles... Lietuvas pierobežas sēlisko izlokšņu lituānismi*. Rec. Dr. habil. philol. Alviņš Butkus, Dr. philol. Alberts Sarkanis. Daugavpils : DU Akadēmiskais apgāds „Saule”, 2022, 302 lpp. ISBN 9789984149646.
25. *Valoda un vara*. Valoda, valodniecība un kultūrpolitika no 1940. gada. Red. Vineta Poriņa. Rec. Ph. D. Baiba Metuzāle-Kangere, Dr. philol. Pēteris Vanags. Rīga : Latvijas Okupācijas muzeja biedrība, 2022, 160 lpp. ISSN 2592-9305, ISBN 9789934891960.
26. *Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi*. Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 17. Atb. red. Ina Druviete. Rec. Dr. philol. Linda Lauze, Dr. philol. Agris Timuška. Rīga : Latviešu valodas aģentūra, 2022, 294 lpp. ISSN 1691-273X.

27. *Valodniecība. Literatūrzinātne. Folkloristika*. Referātu tēzes. Latvijas Universitātes 80. starptautiskā zinātniskā konference. Sast. un red. Indra Karapetjana, Paula Kļaviņa. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2022, 160 lpp. ISBN 9789934188688. Pieejams autorizētiem lietotājiem: <https://dom.lndb.lv/data/obj/1054664.html>
28. *Valodu apguve: problēmas un perspektīva*. Zinātnisko rakstu krājums, XVII/XVIII. Redakcijas kolēģijas priekšsēdētāja Diāna Laiveniece. Lit. red. Diāna Laiveniece (latv. val.), Baiba Kačanova (angļu val.), *Ulrike Kurth* (vācu val.), Natalja Malašonoka (krievu val.). Liepāja : LiePA, 2022, 529 lpp. ISSN 1407-9739, ISSN 2661-5584 (digitāls). Pieejams autorizētiem lietotājiem: <https://dom.lndb.lv/data/obj/1055516.html>
29. *Valsts valodas prasmes pārbaudes uzdevumi sešiem prasmes līmeņiem (A1–C2)*. [Latviešu valodas aģentūra, 2022]. Izstrādāti projektā „Latviešu valodas apguve, lai sekmētu trešo valstu pilsoņu iekļaušanos darba tirgū 3” (līg. Nr. PMIF/6/2020/3/01) [skatīts 21.11.2022.]. Pieejami: https://valoda.lv/wp-content/uploads/2021/01/A1_uzdevumi_2022_03.pdf
https://valoda.lv/wp-content/uploads/2021/01/A2_uzdevumi_2022_03.pdf
https://valoda.lv/wp-content/uploads/2021/01/B1_uzdevumi_2022_03.pdf
https://valoda.lv/wp-content/uploads/2021/01/B2_uzdevumi_2022_03.pdf
https://valoda.lv/wp-content/uploads/2021/01/C1_uzdevumi_2022_03.pdf
https://valoda.lv/wp-content/uploads/2021/01/C2_uzdevumi_2022_03.pdf
30. *Vārds un tā pētišanas aspekti*. Rakstu krājums. Nr. 26. Atb. red. Linda Lauze. Liepāja : LiePA, 2022, 324 lpp. ISSN 1407-4737, ISSN 2662-5819 (digitāls).
31. Veisbergs, Andrejs. *Tulkojumi latviešu valodā. 16.–20. gadsimta ainava*. Rec. Gunta Ločmele, Gunta Roziņa, Jānis Silis. Lit. red. Ieva Jansone. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds, 2022, 264 lpp. ISBN 9789934188671.
32. *Vieglā valoda*. Rokasgrāmata. Autori: Gunta Anča, Indra Karapetjana, Tatjana Knapa (*Tatjana Knapp*), Dite Liepa, Irīna Meļņika, Ērika Pičukāne, Velga Polinska, Gunta Roziņa. Zin. red. *Dr. philol.* Dite Liepa, *Mg. art., Mg. philol.* Velga Polinska. [Rīga] : LU Akadēmiskais apgāds, 2022, 145 lpp. [skatīts 29.10.2022.]. ISBN 9789934188046. Pieejams: https://www.apgads.lu.lv/fileadmin/user_upload/lu_portal/apgads/PDF/Viegla_valoda/Viegla_valoda-rokasgramata.pdf
33. Vīduša, Iveta. *Latviešu valoda 4. klasei*. Programma. Rīga : Zvaigzne ABC, 2022, 32 lpp. ISBN 9789934312823.
34. Zjurikova, Maša. *Bilingvālā ābece. Latviešu-ukraiņu ilustrētā ābece bērniem* = Білінгвальна абетка. Латисько-українська ілюстрована абетка для дітей. Red. Oļesja Burkevica. [Jelgavas novads] : Biedrība „Droši un Koši”, 2022, 95 lpp. ISBN 9789934891755.

Sagatavojuši *Marita Silkāne*

ZIŅAS PAR AUTORIEM

Māris BALTIŅŠ – *Dr. habil. med.*, Valsts valodas centra direktors, Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta vadošais pētnieks

Dina BETHERE – *Dr. paed.*, Liepājas Universitātes profesore, Izglītības zinātņu institūta direktore

Justīne BONDARE – *BA Hons.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Baltu filoloģijas maģistra studiju programmas studente, Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta zinātniskā asistente

Normunds DZINTARS – *Dr. philol.*, Liepājas 1. ģimnāzijas latviešu valodas un literatūras skolotājs, Liepājas Universitātes pētnieks

Andra KALNAČA – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes profesore un vadošā pētniece

Nadežda KOPOLOVECA – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes docente, tulkotāja

Santa LOGINA – *Mg. hum.*, Latviešu valodas aģentūras lingviste

Ilze LOKMANE – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes asociētā profesore un vadošā pētniece

Sanita MARTENA – *Dr. philol.*, Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas profesore

Klinta MELLUPA – *Bc. hum.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Baltu filoloģijas maģistra studiju programmas studente

Oskars OTOMERS – *Bc. hum.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes Baltu filoloģijas bakalaura programmas absolvents, Liepājas Universitātes maģistra studiju programmas „Rakstniecības studijas” students

Kristīne PĒČA – *Mg. art.*, Latviešu valodas aģentūras lingviste

Iveta PŪTELE – *Dr. philol.*, Latviešu valodas aģentūras lingviste

Rudīte RINKEVIČA – *Dr. philol.*, Daugavpils Universitātes Humanitārās fakultātes docente

Marita SILKĀNE – *Mg. hum.*, Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta zinātniskā asistente

Agris TIMUŠKA – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūta pētnieks, Valsts valodas centra galvenais lingvists

Inta URBANOVIČA – *Dr. philol.*, Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes docente

Astrīda VUCĀNE – *Mg. transl.*, Latvijas Zinātņu akadēmijas Terminoloģijas komisijas sekretāre

Evelīna ZILGALVE – *Mg. hum.*, Latviešu valodas aģentūras galvenā lingviste

Latviešu valodas aģentūras Valodas attīstības daļa

- konsultē pareizrakstības, pareizrunas, gramatikas, leksikas un valodas stila jautājumos;
- sniedz atzinumus par personvārdu atveidi, pareizrakstību un identitāti;
- dod slēdzienus par konkrētiem valodas vienību lietojumiem un tekstiem.

Sīkāku informāciju sk. Latviešu valodas aģentūras tīmekļvietnē
www.valoda.lv

**Valodas prakse: vērojumi un ieteikumi.
Populārzinātnisku rakstu krājums. Nr. 18
2023**

Latviešu valodas aģentūra
Meistaru iela 10–401, LV-1050
www.valoda.lv

Iespiests SIA „Jelgavas tipogrāfija”

Latviešu valodas aģentūra

ISSN 1691-273X

9 771691 273004

35

Nr. 18/2023